

บทที่ 3

ชีวิตของคนชายขอบและการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรม

ดังได้กล่าวแล้วในบทนำและในบทที่ 2 ว่า แนวคิดทางปรัชญาและการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมเป็นลักษณะเด่นของวรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคมในช่วงเวลาร่วม 3 ทศวรรษที่ผ่านมา ชีวิตของคนชายขอบยังเป็นประเด็นเด่นในเนื้อความที่เชื่อมโยงกับการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรม แต่เป็นการวิพากษ์วิจารณ์ซึ่งมุ่งค้นหาความซับซ้อนของระบบความคิด ความเชื่อของสังคมมากกว่าการต่อสู้ทางชนชั้น ในบทนี้มีประเด็นในการศึกษา 5 ส่วนคือ (1) คุณค่าในชีวิตของคนชายขอบ (2) อำนาจและความโลภกับคำถามต่อคุณค่าแท้ของชีวิต (3) ศาสนาและความเชื่อ : การตั้งคำถามต่อสถาบันหลัก (4) ทศนคติทางเพศ : ความหมายและคุณค่าของหญิงและชาย และ (5) ความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตซึ่งกระทบต่อคุณค่าของวัฒนธรรมเดิม

คุณค่าในชีวิตของคนชายขอบ

เมื่อย้อนกลับไปพิจารณา คุณูปการที่สำคัญของวรรณกรรมเพื่อชีวิตเห็นจะไม่ใช่การปลุกเร้าให้ “ผู้ถูกกดขี่” ลุกขึ้นล้มล้างระบบสังคมที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งเอื้อต่ออภิสิทธิ์ชน ดังได้ยินได้ฟังกันในช่วง 2516-2519 แต่เป็นการสร้างความสำนึกว่ายังมีอะไรไม่เท่าเทียมกันในสังคม และผู้ถูกเอารัดเอาเปรียบจำต้องลุกขึ้นสู้ทุกซอกทุกซอที่ไม่ได้มีความผิด ดังเห็นได้ในช่วงต้นทศวรรษ 2500 ที่งานในแนวอัตถนิยมที่เด่นที่สุดชุดหนึ่งคือเรื่องสั้นในชุด **ฟ้าบ่กั้น** มีจุดมุ่งหมายจะสื่อสารกับคนสองกลุ่มคือ “เจตนาจะเรียกขานมโนธรรมของชาวเมืองและนายเงินที่มั่งคั่ง” กับ “จงใจที่จะเสนอปัญหา...กับพวกปัญญาชน” ซึ่ง“เป็นกลุ่มที่มีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงสูง” ให้หันมาสนใจผู้คนที่อยู่ร่วมสังคมเดียวกันแต่ถูกทอดทิ้งให้เผชิญชะตากรรมไปตามลำพัง (ลาว คำหอม, 2533 : 28) ในแง่ที่ **ฟ้าบ่กั้น** เป็นวรรณกรรมที่มุ่งสะท้อนความทุกข์ยากของคนชนบทชาวไร่ชาวนา โดยคาดหวังว่าหากมีความเห็นอกเห็นใจแล้ว คนที่อยู่สุขสบายและคนที่สามารถใช้ปัญญาแก้ไขปัญหามาของสังคม คงจะก่อความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นได้บ้าง ก็แสดงว่าได้ฝากความหวังไว้กับพลังของการสื่อสารที่จะเร้าจิตสำนึก แต่เนื้อหาเช่นนี้ผู้ยึดแนวทางอัตถนิยมสังคมเห็นว่าจะอยู่ในชั้นอัตถนิยมที่ไม่ได้ชี้ทางออก (วิทยากร เชียงกุล, 2533 : 235)

อาจเป็นเพราะความกระชับของเรื่องสั้นซึ่งสามารถรวมศูนย์ที่ปัญหาเฉพาะอย่างเด่นชัด ความทุกข์ของคนจนในงานชุดนี้จึงเป็นเนื้อหาหลัก ส่วนสมมุติฐานของความทุกข์และแนวทางแก้ไขปัญหาก็ดูผ่านไป ส่วนที่น่าพิจารณาก็คือ คนจนเหล่านี้ अबจนหนทางที่จะต่อสู้เพราะขาด

ความรู้ความเข้าใจต่อความเปลี่ยนแปลง (เช่นเรื่อง “คนพันธุ์”) และมีระบบความคิดซึ่งยึดมั่นในคุณค่าที่ต่างจากคนเมือง เช่นเรื่อง “เขมรคำ” แต่ไม่ได้หมายความว่าจำเป็นต้องสลัดทิ้งคุณค่าเดิมเพื่อให้เข้ากับ ความเปลี่ยนแปลง ผู้อ่านอย่างมีวิจารณ์ญาณอาจคิดไปอีกแง่หนึ่งว่าความเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้างที่ทำลายคุณค่าของชีวิต

ในนวนิยายเพื่อชีวิตที่อาจเรียกว่า วรรณกรรมอัตถนิยมสังคมนิยม (Socialist Realism) ชั้นแรก ๆ ของสังคมไทย ผู้มีบทบาทในการต่อสู้เพื่อคนจน ก็ไม่ใช่คนระดับล่างแต่เป็นคนชั้นกลาง ถึงแม้เป็นผู้ถือกำเนิดในครอบครัวคนชั้นล่างอย่างชานา ก็เป็นผู้มีการศึกษาและประกอบอาชีพในเมือง เช่นสาย สี่มา ตัวเอกใน ปีศาจ ของเสนีย์ เสาวพงศ์ (2496) ซึ่งอุทิศตัวแก่การต่อสู้กับฝ่ายปฏิกษของชาวบ้าน ต้องเสี่ยงกับการถูกประณามว่าอกตัญญูต่อผู้มีคุณ พร้อมกันนั้นสายก็กลายเป็น “ปีศาจ” หลอกหลอนบิดาของคนรัก ซึ่งเป็นตัวแทนของขุนนางเก่าผู้ยึดมั่นคุณค่าแห่งการถือชั้นวรรณะในโลกเก่า

เมื่อผ่านพ้นยุคสมัยที่มีการปะทะทางความคิดเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง นักเขียนจำนวนหนึ่งยังตระหนักว่าความทุกข์ยากของผู้คนไม่ได้สูญหายไป ในขณะที่ยังไม่ปักใจว่าควรใช้แนวทางใดแก้ปัญหา ผู้สร้างงานก็ยังเพ่งพินิจชีวิตของคนด้อยโอกาสหรือที่เรียกว่าคนชายขอบและเห็นว่านอกเหนือจากความทุกข์มีบางสิ่งแฝงอยู่ ในการแสดงชีวิตคนจนอย่างละเอียดลออ ผู้แต่งได้เผยคุณค่าในชีวิตของคนเหล่านี้ไว้ให้รู้สึกชื่นชมได้ด้วย นวนิยายเรื่องเด่นในต้นทศวรรษ 2520 ก็คือ ฝืนเลือดและดอกไม้ (2521) ของนิพนพานฯ ที่เสนอภาพของเด็กยากจนกลุ่มหนึ่งแถบจังหวัดชายแดนภาคใต้ในชุมชนที่นับถือศาสนาอิสลาม สิ่งที่น่าชื่นชมในการต่อสู้ของเด็กเหล่านี้ก็คือ ความรักหรือมิตรภาพระหว่างเพื่อนและความยึดมั่นในความดีงาม แม้จำเป็นต้องกระทำผิดกฎหมาย (จะได้อภิปรายภายหลัง) การสะท้อนชีวิตทุกข์ยากของเด็กเหล่านี้แฝงการตั้งคำถาม และชี้แนะวิธีมองความหมายชีวิตอย่างไม่ยึดสูตรสำเร็จ ดังกล่าวไว้ในคำนำฉบับพิมพ์ครั้งแรกว่า

หมู่บ้านเล็กๆ ในอำเภอเล็กๆ ๆซึ่งอยู่ห่างไกลไปจากความจริง ย่อมเป็นที่อยู่ของชีวิตเล็กๆ ๆที่อาจจะไม่มีความหมายอะไรสำหรับคุณ หรือใครก็ตามที่ต้องต่อสู้กับเรื่องราวใหญ่โต

แต่ความหมายของชีวิต วัดกันด้วยถิ่นที่พวกเขาถือกำเนิด การได้รับการศึกษา การยกย่องจากสังคมอย่างนั้นหรือ?

นี่อาจจะเป็นเรื่องที่เราจะสะท้อนชีวิตของคนกลุ่มเล็กๆ ซึ่งบังเอิญเกี่ยวพันอยู่กับศาสนาหนึ่งในแผ่นดินกว้างใหญ่นี้ แต่มีความจริงอยู่อีกประการหนึ่งที่อยากกล่าวไว้ ณ ที่นี้ว่า ไม่ว่าจะเป็ศาสนาใดในโลกนี้ ทั้งคนดีและคนเลวก็มีอยู่ในนั้นได้เสมอ (นิพนพานฯ, 2546 : “ความนำในการพิมพ์ครั้งแรก”) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ก่อนที่ชาติ กอบจิตติ จะเขียน คำพิพากษา (2524) นวนิยายชิ้นเอกซึ่งได้รับความชื่นชมว่ามีสำนึกทางปรัชญาอย่างโดดเด่น เขาได้เขียน จนตรอก (2523) แฝงการวิพากษ์ความอัปยศของวิถีคิดแบบชาวบ้าน มิใช่เพื่อซ้ำเติมคนจน แต่เพื่อแสดงภาวะทุกข์โศกเมื่อไม่สามารถดิ้นรนให้พ้นจากความจน แม้มีความรักและผูกพันกัน ก็ไม่อาจค้นหาทางออกได้ การเดินทางไปสู่ความจนตรอกของครอบครัวบุญมาเป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากระบบสังคมที่เอื้อให้ผู้มีอำนาจเงินข่มเหงคนสิ้นไร้ ยิ่งดิ้นรนบุญมาและคนในครอบครัวก็ยิ่งพบทางตันจนพังพินาศ แม้มีความเห็นว่าในนวนิยายเรื่องนี้ดูจะมองไม่เห็นตัวผู้กระทำ ดังที่เจตนา นาควัชระ (2547 : 349) กล่าวว่า “ชาติวาดภาพของความยากไร้ วาดภาพของ ‘ผู้ถูกกระทำ’ ได้อย่างชัดเจนเสียจนลืมให้ความสนใจต่อกลุ่ม ‘ผู้กระทำ’ ภาพของศัตรูของประชาชนจึงเป็นภาพที่จางเสียจนมองแทบไม่เห็น” แต่ในแง่หนึ่งการที่ผู้แต่งมิให้ผู้กระทำออกมาปรากฏตัวอย่างโจ่งแจ้ง ก็น่าจะเป็นเจตนาที่จะแหวกขนบวรรณกรรมเพื่อชีวิต ซึ่งมักมองปัญหาด้วยสูตรสำเร็จเรื่องการต่อสู้ทางชนชั้น โดยเฉพาะนายทุนกับชนชั้นแรงงาน กล่าวได้ว่าในสังคมอันซับซ้อนการเอาเปรียบเป็นเพียงปลายเหตุ ความจนตรอกของครอบครัวบุญมานั้นดูจะฟ้องความบกพร่องในโครงสร้างสังคมที่เปิดโอกาสให้คนจนถูกทำร้ายในระบบที่คนจนยอมเสียเปรียบอยู่แล้วในทุกกรณี แต่ระบบหรือกลไกสังคมมีที่มาอย่างไร ไม่ใช่สิ่งที่ตัวละครผู้ถูกกระทำจะบอกได้

ในบทสุดท้ายของ จนตรอก ผู้เล่าเน้นความสำคัญของการตีแผ่เรื่องราวที่เกิดขึ้นจริงมาช้านานจนอาจจะไม่มีใครเห็นความหมายของมัน ดังความในตอนท้ายเรื่อง¹ ว่า

โดยที่ข้าพเจ้าเป็นเพื่อนบ้านของครอบครัวนี้มาตลอด จึงอยากให้เรื่องราวของครอบครัวนี้ ผ่านสายตาของผู้ที่ไม่เคยพบเห็นได้มีโอกาสอ่านกันบ้าง สำหรับผู้ที่เคยอ่านชวานี้แล้ว ข้าพเจ้าก็ทำหน้าที่เพียงเพื่อตอกย้ำความทรงจำเก่า ๆ ให้ลึกลงไปในความรู้สึกของท่านนานเท่านั้น...

และข้าพเจ้าเชื่อว่าเรื่องทำนองนี้ไม่ใช่เรื่องใหม่เลย แต่เป็นเรื่องเก่าที่เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ ครั้งแล้วครั้งเล่าตราบเท่าที่ยังมีสลัม และความยากจนอยู่ในประเทศของเรา... (ชาติ กอบจิตติ, 2523 :162-163)

ความประจักษ์ว่าความทุกข์โศกของชีวิตเช่นนี้ไม่อาจมองข้ามไปได้ เป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกับประสบการณ์การรับรู้ของผู้แต่ง ดังที่เสนีย์ เสาวพงศ์ ให้ความเห็นไว้ในคำนำว่าแม่มุขชีวิตในเรื่องนี้ “เป็นแม่มุขของชีวิตที่วรรณกรรมมักจะละเลยเสียเป็นส่วนใหญ่ เพราะเป็น...ชีวิตที่เจ็บเหงาอ่อนโรย ไร้ค่า...”

¹ ในฉบับพิมพ์ครั้งที่ 20 ปีพ.ศ. 2547 ไม่ปรากฏบทที่ 10 ซึ่งเป็นบทสุดท้ายของฉบับพิมพ์ครั้งแรก

การนำเสนอเรื่องราวชีวิตของคนที่ยากไร้ ผู้ต้องเผชิญกับชะตากรรมที่บางอย่างเขาต่อสู้ไม่ไหว เขาชนะไม่ได้ ถ้ามองลึกลงไปถึงในใจของคนเขียน พอจะคาดหมายได้ว่า เขามีความสะเทือนใจในชีวิตความเป็นอยู่ของบุคคลจำนวนหนึ่งที่อยู๋ชายขอบของสังคม เผชิญชะตากรรมไปอย่างเงียบๆ ดันรนอยู่ในตาข่ายที่ครอบคลุมชีวิตของพวกเขาอย่างไม่มีทางจะหลุดรอดออกไปได้ และนั่นคือความเป็นจริงที่น่าจะรับรู้กันไว้... (ชาติ กอบจิตติ, 2547ช : 6-7) (เน้นโดยผู้วิจัย)

การให้ความสนใจต่อชีวิตของคนชายขอบหรือคนเล็กคนน้อยที่ต้องเผชิญปัญหาอันกว้างใหญ่และซับซ้อน ได้นำมาสู่การวิเคราะห์ตัวตนภายในของปัจเจกบุคคลผู้เผชิญปัญหา ดังที่ ทศวรรษ 2520 มี ฝี่เสื่อและดอกไม้ และ จนตรอก ทศวรรษ 2530 ก็มี ปีกความฝัน ของนิพนพานฯ ซึ่งชี้ว่าปัญหาทางเศรษฐกิจดูจะไม่สำคัญเท่าปัญหาทางจิตใจ เมื่อจำต้องรับว่าความสมปรารถนาไม่อาจดำรงอยู่ได้ในโลกแห่งความจริง เมื่อถึงช่วงทศวรรษ 2540 ตัวแปรของชะตากรรมของบุคคล อาจจะไม่ใช่อำนาจของสังคมอย่างเป็นทางการเป็นสูตรตายตัวเสมอไป นวนิยายของประชาคม ลุนาชัย อย่าง ดอกไม้กลางเมือง (2545) ก็แสดงว่าความสุขความทุกข์ผูกโยงกับคุณค่าทางจิตใจที่แต่ละบุคคลจะค้นหาด้วยตัวเอง ในคำนำของ ดอกไม้กลางเมือง เขากล่าวถึงไม้ดอกกลางรอยแตกที่เชิงสะพานข้ามคลองแห่งหนึ่ง โดยเน้นคุณสมบัติของชีวิตท่ามกลางข้อจำกัดว่า

ไม้ดอกต้นนี้ไม่มีมือที่จงใจปลูก ไม่มีมือที่คอยรดน้ำ ไม่มีสายตาคอยดูแลเอาใจใส่ กำเนิดบนซอกแคบๆ หยั่งรากลึกลงในดินที่ขาดความอุดมสมบูรณ์ มันเติบโตขึ้นอย่างทรหดอดทน แตกใบสัมผัสเปลวแดดและสายฝน ผ่านวันเวลามาจนผลิดอกอวดโลก

ดอกไม้ยังคงเป็นดอกไม้ ผลิบานและส่งกลิ่นหอม ราวกับจะพยายามอวดความเป็นชีวิตต่อสายตาผู้คน

ผมมองเห็นอหังการของมัน สัมผัสถึงความเข้มแข็ง ความอภัพ และความเจ็บปวด

ชะตากรรมของดอกไม้ต้นหนึ่ง ผมอดไม่ได้ที่จะนำมาแทนค่ากับชีวิตผู้คน

ชีวิตที่กำเนิดขึ้นบนผืนดินยากไร้ มีดอกแห่งความหวังผลิบานอยู่ในหัวใจ หยั่งรากลึกลงไปในห้องทุกซอกทุกหน เสียดยอดสูงสู่วางฟ้า ทอดเส้นทางปรารถนาไกลออกไป... (ประชาคม ลุนาชัย, 2545 : 8) (เน้นโดยผู้วิจัย)

นวนิยายจึงเป็นการสื่อสารผลของการเรียนรู้ชีวิตในประสบการณ์จริงอันเข้มข้น ภายหลังที่สั่งสมไว้แล้วค่อย ๆ คิดใคร่ครวญอย่างต่อเนื่อง ดังคำนำของ กลางทะเลลึก (2546) กล่าว ว่า “คำถามของเพื่อนคนเขียนหนังสือ ผมใช้เวลาคิดอยู่นานหลายปีกว่า จะหาคำตอบได้ว่า หากผม ออกทะเลอีกครั้งก็คงออกไปพร้อมสายตาคู่ใหม่ ด้วยมุมมองใหม่ ด้วยความเข้าใจโลกและ ชีวิตมากขึ้น” (ประชาคม ลุณชัย, 2546 : 9-12) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ผลงานเหล่านี้บ่งบอกความพยายามจะสื่อประสบการณ์ที่ให้ความเข้าใจแก่ผู้แต่ง เพื่อสร้างความเข้าใจแก่ผู้อื่นถึงคุณค่าของชีวิต มากกว่าจะมุ่งสะท้อนปัญหาเพื่อหวังผลในทาง ปฏิบัติที่อาจนำไปสู่การแก้ปัญหาอย่างวรรณกรรมแห่งความทุกข์ยากก่อนทศวรรษ 2520 หรือ ในช่วงความเติบโตของวรรณกรรมเพื่อชีวิต การศึกษาที่จะกล่าวต่อไป จัดเป็น 2 หัวข้อคือ ความจน : ข้อจำกัดและแรงผลักดัน และคุณค่ากับวิถีคิด

1. ความจน : ข้อจำกัดและแรงผลักดัน

โดยทั่วไปความยากจนเป็นข้อจำกัดของชีวิต แต่ผู้แต่งได้แสดงว่าในทางกลับกัน อาจเป็นบริบทที่บ่มเพาะคุณธรรมในเงื่อนไขที่บุคคลพยายามรักษาศักดิ์ศรีของตนและครอบครัวไว้ ดังเห็นได้ในนวนิยายเรื่อง ฝืนเลือดและดอกไม้ (พิมพ์ครั้งแรก 2521)¹ ปุนจาพาลูกเมียร้อนเริ่มมาถึง สถานีรถไฟเล็ก ๆ แห่งหนึ่งในจังหวัดทางภาคใต้ตอนล่าง แม้นับถือศาสนาอิสลามก็ยังอาศัยที่ดินวัด ปลุกกระต๊อบด้วยเงินที่รับจ้างเป็นกรรมกรแบกหามที่สถานีรถไฟ เขาเลือกจะไม่ขอทานเพื่อรักษา เกียรติยศไว้ หลังจากเมียตายเมื่อคลอดลูกคนเล็ก ปุนจาเป็นทั้งพ่อและแม่ของลูก นี่คือเหตุผลที่ สูยันลูกชายคนโตได้เรียนรู้ความเสียสละของพ่อที่ไม่มีเมียใหม่ พ่อปลุกฝังให้เขาอดทนเพื่อ “ให้มี ชีวิตรอดอย่างมีเกียรติยศ” ดังคำบรรยายว่า

สูยันยังไม่ได้เรียนหนังสือจนกระทั่งอายุ 10 ขวบ ตลอดเวลาก่อนที่จะได้ไป โรงเรียนนั้น เขาต้องทำทุกสิ่งทุกอย่างที่แม่ของเขาเคยทำ ความจำเป็นและพ่อของเขา สอนทุกสิ่งทุกอย่างให้ การเรียนของเขาจึงไม่ได้เริ่มจาก ก. ไก่ ก. กา หากแต่ บทแรกคือความอดทน เช่นเดียวกับที่พ่อของเขามี มันช่วยให้ชีวิตอยู่รอด อย่างมีเกียรติยศ โรงเรียนเป็นเพียงสถานที่ซึ่งเขาได้พบกับครู กับหนังสือ ได้ อ่านออกเขียนได้ และพบกับเพื่อนๆ ที่ส่วนใหญ่อ่อนวัยกว่า มันทำให้เขาต้องมีความอดทนมากขึ้น มิใช่เพื่อตัวเอง เพื่อน้อง หรือพ่อของเขา แต่เพื่อที่จะมี

¹ งานวิจัยนี้ใช้ฉบับตีพิมพ์ครั้งที่ 4 ปีพ.ศ. 2523

ชีวิตอยู่ในท่ามกลางคนที่เขารู้จัก โดยที่คนเหล่านั้นไม่หัวเราะเยาะ (21)
(เน้นโดยผู้วิจัย)

น่าสนใจที่นิพพานทำให้ความสำคัญต่อ “บทเรียน” ของชีวิตที่จะผดุงความภูมิใจของคนจน เป็นบทเรียนที่เรียนรู้ด้วยการเห็นแบบอย่างที่ควรประพฤติจากครอบครัวนั่นเอง สุธันเติบโตขึ้นมาด้วยความรักความเอาใจใส่แม่ขาดแคลน ขณะพ่อสวมเสื้อผ้าเก่า สุธันต้องได้สวมเครื่องแบบพร้อมรองเท้าถุงเท้าและมีเงินไปโรงเรียนเหมือนเด็กคนอื่น สุธันได้รับรู้ปัญหาของครอบครัวมากกว่าน้องอาจเป็นเพราะเป็นลูกคนโต เขารู้ว่าอาชีพของพ่อเริ่มฝืดเคืองเนื่องจากความเจริญของถนนหนทางและพาหนะยานยนต์ทำให้พวกพ่อค้าแม่ค้าเปลี่ยนมานิยมการขนถ่ายสินค้าด้วยรถยนต์ สุธันขอลาออกจากโรงเรียนขณะอายุ 13 ปี เพื่อน้องเล็ก ๆ อีก 2 คนจะได้เข้าโรงเรียนบ้าง ในวันสอบไล่ก่อนจบชั้นประถมปีที่ 4 เขาเริ่มทำงานค้าขายช่วยครอบครัวด้วยการรับไอศกรีมแท่งมาขายเพื่อนักเรียนที่โรงเรียน สุธันได้เรียนรู้การยืดหยุ่นกฎระเบียบเมื่อไปขอลาออกจากโรงเรียน แล้วครูประจำชั้นขอให้สอบให้เสร็จ พร้อมทั้งอนุญาตให้ขายไอศกรีมไปด้วย โดยครูจะช่วยเก็บกระติกไอศกรีมไว้ให้ระหว่างเวลาสอบ แต่สุธานก็ตัดสินใจลาออกหลังสอบเสร็จเพราะเขาละอายใจที่จะทำผิดกฎของโรงเรียน (66) การยอมรับการตัดสินใจของเขา แสดงการให้เกียรติที่พ่อมีให้แก่ลูก ดังข้อความว่า “... สองพ่อลูกออกจากบ้าน เดินเคียงข้างกันไป ... ปุ่นจาเดินเสี่ยงออกมาบนพื้นหญ้า รวกับว่าเขากำลังยอมพ่ายแพ้แก่ลูกชายและให้เกียรติอย่างสูงในเส้นทางของสุธาน ที่เด็กน้อยได้ตัดสินใจและเลือกเดินด้วยตัวเอง ...” (39)

หลังจากพ่อถูกรถไฟชน สุธันยอมทำตามที่มีมปีแนะนำ โดยเปลี่ยนจากขายไอศกรีมที่ตลาดนัดเป็นการขนข้าวสารหนีภาษีไปขายที่ชายแดนโดยซุกซ่อนไปกับขบวนรถไฟกับกลุ่มเพื่อนใหม่ พวกเขาต้องเสี่ยงต่ออันตรายและการถูกจับกุม แต่ละคนมีเหตุผลต่าง ๆ กันแต่ทุกคนเป็นคนจน สุธันพบมิมปีเพื่อนเก่าตอนขายไอศกรีมที่สถานีรถไฟ เธอลาออกจากโรงเรียนไปช่วยแม่ทำการค้าและย้ายบ้านไปอยู่ชายแดน เขาได้พบเธอเสมอ ๆ แต่สุดท้ายเมื่อผ่านไปร่วมปี ความตายของนาฆาที่ค้าของอยู่ด้วยกันทำให้ได้คิดทบทวนถึงความถูกผิดและความไม่คุ้มค่ากับการเสี่ยงชีวิตจึงตัดสินใจเลิกอาชีพนี้ พร้อมกับที่มีมปีคิดจะเลิกเป็นแม่ค้ารถไฟเพราะไม่ยอมให้ใครมองว่า “เป็นผู้หญิงไม่ดี” (256) ต่อมาเรื่องก็จบลงด้วยความฝันร่วมกันของคนทั้งคู่ที่คิดทำสวนดอกไม้ โดยที่ฝ่ายชายจะเป็นคนปลูกและฝ่ายหญิงเป็นคนขาย

ความคิดช่วยเหลือครอบครัวเริ่มต้นที่ความรักพ่อและน้อง สุธันตัดสินใจออกจากโรงเรียนมาช่วยพ่อเมื่อสินค้าที่มาจากรถไฟลดน้อยลงมากจนรายได้ลดลงไปด้วย ความคิดแรกของเขาคือสำนึกที่ว่า “ไม่เป็นการยุติธรรมที่จะปล่อยให้พ่อของเขาแก้ปัญหาที่กำลังจะเกิดขึ้นนี้คนเดียว” (24) ในเมื่อเด็กอายุ 13 อย่างเขานั้นคนอื่นบางคนช่วยพ่อแม่ขายข้าวแกงอยู่ที่สถานีหรือช่วยพ่อแม่เลี้ยงวัว ซึ่งเขาคิดว่าไม่น่าอับอายอะไรเลย ความรู้จักคิดของสุธานทำให้เขานึกแค้นเมื่อครูเสียชีวิตเด็ก

ที่เกียจคร้านว่าจะไม่พ้นออกไปเลี้ยงวัว เขาคิดว่า “คงไม่ใช่ความผิดหรอก... ที่ใครคนหนึ่งต้องเลี้ยงวัวเพราะพ่อแม่ของคนคนนั้นบังเอิญมีวัวอยู่ มีนาต้องทำ และคนที่เลี้ยงวัวก็คงไม่ใช่คนโง่เสมอไป” (25) สถานการณ์เฉพาะ ทำให้ฮูยันเล็กคิดที่จะเรียนให้สูงเพื่อจะได้ทำงานดี ๆ แม้จะรักการเรียน ยิ่งเปรียบเทียบกับพ่อและน้องเขาก็ยิ่งเห็นความจำเป็นที่จะต้องทำอะไรสักอย่างหนึ่ง นั่นคือการค้าขายไอศกรีมโดยยอมไม่เรียนต่อ

ทำไมเขาต้องมาเสียเวลาเดินไปโรงเรียนพร้อมกับถุงหนังสือหรือดินสอ ยางลบ และไม้บรรทัดเหมือนวันนี้ ในเมื่อพ่อของเขาและน้องอีกสองคนกำลังต้องตกอยู่ในภาวะอดอยาก แม้มันจะไม่มาถึงในวัน-สองวันนี้ แต่ก็สักวันหนึ่ง ทำไมเขาไม่รีบทำเสียเดี๋ยวนี้เลย (26)

ในตอนต่อมา เมื่อตัดสินใจค้าข้าวสารหนีภาษี ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าผิดกฎหมาย แต่ฮูยันเพิ่งเผชิญความตื่นเต้นกับโลกใหม่ที่กว้างใหญ่ “เขาเป็นเหมือนกับเขียดน้อย ๆ ซึ่งกระโดดออกมาจากบึงเล็ก ๆ แล้วโลดแล่นไปในที่ต่าง ๆ ซึ่งล้วนแต่แปลกประหลาดไปเสียหมด” (136) ในโลกกว้างใหญ่ กฎเกณฑ์ความดีความชั่วดูไม่แน่นอน “อะไร ๆ ก็ผิดไปหมดจากความเชื่อที่เขาเคยมีอยู่ตั้งแต่แรก” (147) แต่เขายังไม่ลืมว่าเคยเจ็บปวดที่แตกต่างจากเด็กที่มีพร้อม (157) และเขาไม่ยอมให้น้องทั้งสองต้องประสบความรู้สึกอย่างเขาที่โรงเรียน การจุดดิ่งครอบครัวให้ขึ้นมาจากภาวะของความลำบากยากแค้น สำหรับเขาแล้วเป็นภาระหน้าที่ที่ยิ่งใหญ่ เหมือนอย่างที่บ้านบรรพบุรุษในประวัติศาสตร์เคยต่อสู้มาเพื่อให้คนข้างหลังได้อยู่สุขสบายกันเลยทีเดียว รายได้จากการขนข้าวสารซึ่งมากกว่ารายได้จากการขายไอศกรีมหลายเท่าตัว ไม่เพียงแต่จะทำให้เขาไม่ต้องง้อเด็ก ๆ ที่เป็นลูกค้าแล้ว

... ที่สำคัญก็คือ น้อง ๆ ของเขา และพ่อของเขาจะมีความเป็นอยู่ดีขึ้นกว่านี้ อาหารและเสื้อผ้าจะไม่เหมือนแต่ก่อน ดุนญาและอาครญาจะไม่ต้องอดข้าว กลางวันที่โรงเรียน มีสมุดเขียนหนังสือทำด้วยกระดาษสีขาว ไม่ใช่ชนิดที่เขียนไม่ค่อยติดเหมือนอย่างที่เขาเคยมี เรื่องราวเก่า ๆ ที่เคยเกิดขึ้นกับตัวเขานั้น จะกลายเป็นความหลัง ซึ่งจะไม่เกิดขึ้นกับน้องทั้งสองคนของเขา ฮูยันรู้ดีว่าเป็นความเจ็บปวดเพียงไร เมื่อนึกเปรียบเทียบกับเด็กอื่นซึ่งมีทุกอย่างพร้อม ส่วนตัวเองไม่มีอะไรเลย เขาไม่ยอมให้ดุนญาและอาครญาต้องรู้สึกเช่นนั้น มันควรจะหมดสิ้นกันเพียงนี้ เหมือนในหนังสือประวัติศาสตร์ ที่ครอบครัวบรรพบุรุษได้ต่อสู้มาอย่างมาก เพื่อผู้ที่อยู่ข้างหลังจะได้อยู่กันอย่างสุขสบาย บางที่เขาอาจจะเป็นคนสำคัญอย่างนั้นขึ้นมาบ้างก็ได้ (157)

แรงผลักดันนี้ น่าจะเป็นเหตุให้ฮูยั้นพอจะคล้อยตามคำหวานล่อมของเพื่อนใหม่ ที่ว่าความผิดของเด็กยากจนอย่างพวกเขาที่ยึดอาชีพนี้เพราะความจำเป็นบังคับนั้น เทียบไม่ได้กับการค้าของหนีภาษีที่เจ้าหน้าที่ร่วมทำกันอย่างเป็นทางการเป็นลำเป็นสันกับพวกพ่อค้าแต่ก็ไม่มีใครจับ (171)

ถึงกระนั้นก็ตามสิ่งผลักดันที่สำคัญที่สุดก็คือภาวะวิกฤตที่พ่อของเขาถูกรถไฟชนจนบาดเจ็บ ความปิติของพ่อเมื่อรู้ว่าลูกจะเข้าแบกรับภาระแทน แม้จะทำผิดกฎหมายสร้างความมั่นใจแก่ฮูยั้นไม่น้อย

ในโลกใหม่แห่งการผจญภัยฮูยั้นได้เรียนรู้ว่า ผู้ทำผิดกฎหมายอย่างเดียวกัน ก็ยังจำแนกได้ว่าใครเป็นคนดี ใครเป็นคนไม่ดี เขาจึงรู้สึกเสียใจที่นาผาซึ่งเป็นคนดีคนหนึ่ง ผิดใจกับเขาด้วยเรื่องมิมปี แต่ฮูยั้นก็ตัดสินใจที่จะ “พูดกันให้รู้เรื่อง” (226) นาผาตกลงที่จะไม่แก้งมิมปี “พูดกันดี ๆ เพราะเราก็คู่เพื่อนกัน” (228) ฮูยั้นได้เรียนรู้สิ่งสำคัญสำหรับลูกผู้ชายอย่างพ่อของเขาเคยสอน และพัฒนาเป็นการยืนหยัดด้วยตนเอง ในขณะที่เขายังรักษาความจริงใจเปิดเผยและตรงไปตรงมาไว้ได้ เรื่องที่ดูจะยากจึงกลับเป็นง่าย ต่อมาเมื่อนาผาถูกรถไฟเสียชีวิตไปต่อหน้าต่อตา ภายในไม่กี่อึดใจที่ปรารถนาฮูยั้นว่าจะทำงานนี้เป็นวันสุดท้าย ความตายของเพื่อนทำให้ฮูยั้นได้ตระหนักถึงค่าของชีวิตและความไม่คุ้มค่าต่อการเสี่ยง และได้คิดทบทวนถึงประเด็นความถูกต้องอีกครั้ง จึงตัดสินใจเลิกอาชีพนี้ในที่สุด

ท่ามกลางชีวิตที่ผันผวน สิ่งที่มีค่าในชีวิตของฮูยั้นก็คือมิตรภาพระหว่างเพื่อนและการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน หลายครั้งฮูยั้นได้เห็นทางออกที่ดีจากคำแนะนำของมิมปี ไม่ว่าจะเป็นในการชักชวนให้ค้าข้าวสาร หรือในตอนที่เขาคิดจะเลิก มิมปีก็เสนอทางออกว่าทั้งเขาและเธอน่าจะเปลี่ยนไปทำสวนดอกไม้ นอกจากนี้ในตอนเริ่มขนข้าวสารเขาก็ได้รับการช่วยเหลือจากอาเดลเพื่อนของมิมปีที่ทำมาก่อน แล้วได้เป็นเพื่อนกัน ส่วนนาผานั้นเคยขัดแย้งกับฮูยั้น พอปรับความเข้าใจกันได้ก็กลายมาเป็นเพื่อน นาผาเตือนสติให้ฮูยั้นได้คิดด้วยคำพูดสั้น ๆ ว่า “ประเทศชาติไม่เจริญก็เพราะมีคน...คดโกงเงินหลวง” (245) การจบชีวิตลงอย่างเป็นทางการของนาผาไม่ว่าเป็นอุบัติเหตุหรือฆ่าตัวตายมีส่วนทำให้ฮูยั้นยุติอาชีพผิดกฎหมาย

เหตุการณ์ในโครงเรื่องของนวนิยายเรื่องนี้ยังได้แสดงว่าความเกื้อกูลกันระหว่างผู้ทุกข์ยากซึ่งไม่ได้ถูกกำกับด้วยผลประโยชน์ ก็คือคุณค่าสำคัญอันอาจจะหาได้ยากจากคนมีฐานะตั้งที่เพื่อนกรรมกรและเพื่อนบ้านของปูนจาพากันช่วยเหลือในคราวที่ถูกรถไฟชน ปูนจาจึงบอกลูกที่มาเยี่ยมที่โรงพยาบาลว่า “นี่แหละจำไว้เถอะลูก เพื่อนกันจริงมันก็เห็นกันตอนตระกำลำบาก คนอื่นเขาไม่มาช่วยเราหรอก เพราะเราทำงานให้เขาแลกกับเงินของเขา เมื่อเสร็จแล้วก็หมดกันไป” แม้จะรู้สึกน้อยใจอยู่บ้างเมื่อคนที่เคยว่าจ้างไม่ได้สนใจความทุกข์ของตน ปูนจาก็ยังบอกเพื่อนกรรมกรที่รู้สึกร่วมกันว่า “แต่ถึงยังไงมึงต้องกลับไปทำอีก อย่าไปว่าเขาเลย ภูก็พูดไปยั้งตัวเองไม่ได้นึกโกรธนึกอะไรกับเขาหรอก แต่บอกให้เด็กมันรู้ไว้ คนจนๆมันก็ต้องเลือกคบเอาแต่พวกจน ๆ ด้วยกันเท่านั้นเพราะไม่เห็นเงินเห็นทองอะไรกัน”... (188-189)

นิพพานจบ ฝึลือและดอกไม้อ่างคนมองโลกในแง่ดี ความดีความชั่วขึ้นอยู่กบัจิตสำนึกของบุคคล หากเงินทองเป็นสิ่งบั่นทอนความเห็นอกเห็นใจและยั่วให้โลภมาก สังคมที่พัฒนาไปสู่ความมั่งคั่งโดยทอดทิ้งคุณธรรมคงไม่ใช่สังคมแห่งความสุขอย่างทั่วถึง ผู้แต่งได้สื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ไว้ในฉากงานฮาร์รายอ ซึ่งฮูยันได้ประทับใจกับฝึลือที่จับอยู่บนดอกไม้ขนาดใหญ่ในชบวนแห่ มิมีบ่อกเขาว่าเธอชอบฝึลือ เพราะเธอฝันจะเที่ยวไปให้ไกลๆ ได้พบสิ่งสวยงาม เหมือนฝึลือที่บินไปไหนก็ได้ ได้พบดอกไม้สวยงามมากมาย เธอเห็นว่าการได้พบของสวยๆ นั้นนับว่าเป็นโชคดี (240) แก่นเรื่องที่ว่าทางแห่งความฝันอาจจะเป็นจริงได้ หากเรายังมีความศรัทธาในความดีงาม จึงปรากฏผ่านโครงเรื่องและการเลือกของตัวละคร

ใน จนตรอก (2523) ของชาติ กอบจิตติ ครอบครัวของบุญมาไม่สามารถใช้ความมานะบากบั่นนำพาให้รอดพ้นจากปัญหา ถึงแม้เกื้อกูลกันและมีความฝันไม่น้อยไปกว่าตัวละครในฝึลือและดอกไม้ ปัญหาของคนจนในเมืองหลวงดูหนักหน่วงกว่า แม้ปัญหาในนวนิยายสองเรื่องนี้จะมามีที่มาจากความยากจนชั้นแค้น แต่ก็ต่างระดับกันมาก นั่นคือความต่างระหว่างภาวะบีบคั้นทางเศรษฐกิจในสังคมเมืองกับชนบท ในแง่นี้ไม่ได้หมายความว่าพวกเขาต้องต่อสู้อย่างโดดเดี่ยวในสังคมแบบตัวใครตัวมัน คนยากใน จนตรอก ยังห่วงใยกันไม่ต่างจากใน ฝึลือและดอกไม้ แต่เมื่อต่างคนต่างย่ำแย่ก็ไม่อาจจะประคับประคองกันไปได้ตลอดรอดฝั่ง ดังคำบรรยายว่าไม่ต่างอะไรกับ “สภาพของคนว่ายน้ำไม่เป็นช่วยคนว่ายน้ำไม่เป็นด้วยกัน” (49)

ที่สำคัญกว่านั้นปัญหาของครอบครัวบุญมานั้นมีต้นตอมาจากความยากจนโดยตรงและที่ไม่ใช่ ความอดอยากยากแค้นเพราะภัยธรรมชาติบีบคั้นพวกเขาให้ต้องเข้ามาจนตรอกอยู่ในแหล่งสลัมของเมืองหลวง แต่พวกเขาคงจะยังอยู่กันต่อไปได้หากบุญมาไม่พาตัวเองเข้าสู่วังวนของภาวะหนี้สินที่ไม่มีทางออก ตั้งแต่เขาอยากมีบ้าน

... บุญมาอยากเรียกวันคืนเก่าๆ ให้หวนกลับมา แม้ว่าจะอยู่กันในห้องเช่าแคบๆ เหมือนรูหนูอย่างเดิม แต่มันไม่มีทางเป็นไปได้ เพราะความอยากมีบ้าน! บ้าน! บ้าน! มันถึงมีเรื่องอัปรัยัญไรเกิดขึ้น เป็นเพราะความทะเยอทะยาน อยากอยู่เป็นสัดส่วนสุขสบายตามประสาครอบครัว เรื่องมันถึงบานปลายออกมาเช่นนี้ (118)

การอยากมีบ้านเป็นของตัวเองคือความฝันของเขาซึ่งไม่ได้ผิดแปลกจากคนทั่วไปอย่างใด แต่นำเศร้าที่นอกจากเขาจะไม่สมหวังแล้ว ก็กลับเป็นจุดหักเหของเรื่องที่ทำให้ชีวิตที่หม่นมัวอยู่แล้วต้องมีตมหนักเข้าไปอีก การกู้เงินเก่าแก่ที่เขาทำงานอยู่ด้วยมาสร้างบ้าน ทำให้เขาจำต้องไปเป็นลูกเรือประมงเมื่อหนี้สินของเขาถูกโอนไปให้เก่าแก่เรือโดยที่เขาไม่มีส่วนแม้แต่น้อยในการเลือกและการที่เขาต้องออกเรือทำให้เขาต้องห่างบ้านจนก่อตัวเป็นปัญหาอื่นตามมา โดยเฉพาะปัญหาครอบครัว

ความยากจนในนวนิยายเรื่องนี้ไม่ได้มีความหมายแค่ออดหรืออึด มีหรือไม่มีอย่างตัดเทียบกับคนอื่นเท่านั้น หากแต่เป็นเหมือนโรครุมิคุ้มกันบกพร่องที่อาจนำไปสู่ปัญหาอื่นได้ง่าย ความบีบคั้นทางเศรษฐกิจเป็นตัวบ่อนทำลายความสัมพันธ์ที่นำความพินาศมาสู่ครอบครัว ดังที่บุญมาประสบเมื่อต้องออกจากบ้านไปทำงานคราวละเกือบเดือน

... ทุกครั้งที่กลับมาเขามีเพียงร่างกายที่ซูบเกรียมลงเรื่อย ๆ มาพร้อมกับอารมณ์หงุดหงิด บางครั้งก็ทะเลาะเบาะแว้งกับเมียหรือพานเอ็ดเอากับลูก ๆ โดยเฉพาะสีดาซึ่งเป็นพี่คนโต บางคืน... บุญมาไม่ยอมนอน เอาแต่เดินไปเดินมาในบ้านแล้วบ่นจิมจำอยู่คนเดียว จนค่อนข้างจึงเข้านอน ทั้งที่เมื่อก่อนไม่เคยมีท่าทางอย่างนี้ให้เห็นเลย (49)

.....
 นานเดือนต่อมา ความสนิทชิดเชื้อในครอบครัวเริ่มมีน้อยลง ทุกคนกลับมาบ้านด้วยความเหนื่อยอ่อน ต่างคนต่างหลับไหล ไม่มีเวลามาหยอกล้อกันเล่นเหมือนครั้งก่อน ๆ ไม่มีใครสังเกตใครมากนัก... (51)

ความห่างเหินเป็นชนวนสำคัญของปัญหาที่หนักหน่วงถึงขั้น “บ้านแตก” เมื่อเมียของบุญมาต้องออกหางานทำนอกบ้านอีกคน และต่อมาก็ปรากฏว่าเธอตั้งท้องทั้งที่นับแต่ลูกคนเล็กคลอดออกมา บุญมาไม่เคยยุ่งเกี่ยวกับเมียอีกเลยเพราะกลัวจะมีภาระเพิ่มขึ้นอีก เหตุการณ์นี้นำไปสู่การทะเลาะเบาะแว้งกันครั้งใหญ่ สุดท้ายเมียของเขาก็หนีออกจากบ้านไป สถานการณ์ที่เลวร้ายอยู่แล้วก็ถึงขั้นวิกฤติ ไม่เพียงแต่รายได้ของครอบครัวต้องลดลงและกำลังหลักที่จะคอยดูแลบ้านต้องขาดหายไปเท่านั้น นับแต่เหตุการณ์ครั้งนั้นสีดาซึ่งไม่รู้ต้นสายปลายเหตุว่าเหตุใดพ่อของเธอจึงต้องทำร้ายแม่ก็กลายเป็นคนที่เกลียดพ่อ เธอหนีไปหาความอบอุ่นจากเพื่อนชายถึงขั้นมีสัมพันธ์ลึกซึ้ง และเมื่อบุญมาจับได้เธอก็จากบ้านไปอีกคน

น่าสังเกตว่าในนวนิยายเรื่องนี้ไม่ปรากฏมุมมองภายในของตัวละครหญิงอย่างเมียของบุญมาและสีดาเหมือนอย่างตัวละครอื่นที่เป็นชาย ผู้แต่งสร้างตัวละครเหล่านี้ขึ้นมาเพียงเพื่อแสดงว่าผู้รับปัญหาจะมีส่วนเพิ่มปัญหา ดังที่เมียของบุญมาต้องดิ้นรนออกไปเป็นโสเภณีเพื่อแก้ปัญหาปากท้องเมื่อสามีห่างหายไปจากบ้าน แต่บุญมาก็ไม่พยายามเข้าใจ การผูกเรื่องเช่นนี้ตีความได้ว่า ความอดทนและการให้อภัยภายในครอบครัว เมื่อหมดสิ้นไป ความจนตรอกของชีวิตก็ตามมา ย่อมไม่มีสิ่งใดโศกสลดไปกว่าคนที่รักต้องมาทำร้ายกัน

หลังขาดแม่และพี่สาว ภาระของครอบครัวก็ตกอยู่กับยอดเด็กชายวัย 12 เพียงคนเดียว เมื่อบุญมากลับมาบ้านอีกครั้งหลังต้องติดคุกที่ฝั่งพม่าถึง 6 เดือนเพราะเรือประมงลำที่เขาอยู่ลำน่านน้ำเข้าไป ก็พบแต่เพียงบ้านที่ว่างเปล่า ลูกชายเขาติดคุกเพราะจะหาเงินมารักษาปู่ ส่วนพ่อของเขาฆ่าตัวตายเพราะคิดว่าตัวเองคือต้นเหตุที่ทำให้หลานชายต้องติดคุก บุญมาจึง

ตัดสินใจยุติชีวิตรันทนต์ของตัวเองและตำลูกชายคนเล็กที่เหลืออยู่เพียงคนเดียวด้วยยาเบื่อ แต่อาจจะเป็นเรื่องโชคร้ายที่ชีวิตคนยากอย่างเขาแม้จะเลือกหนีปัญหาด้วยความตายก็ยังไม่สมหวัง ลูกชายเขาตายแต่ตัวเขารอดเพราะหมอช่วยไว้ได้ จึงต้องมีชีวิตที่เหลืออย่างทุกข์ทรมานอยู่ในคุก

อย่างไรก็ตามการต่อสู้ก่อนจะพ่ายแพ้ของพวกเขา ก็แสดงคุณความดีซึ่งภายหลังไม่อาจรักษาไว้ได้ ก่อนที่จะถูกปัญหาเศรษฐกิจกระทบหน้าจวนมาถึงชั้นบ้านแตก พวกเขาพยายามกันคนละไม้คนละมือเพื่อให้อยู่รอดได้ นอกจากบุญมามีอาชีพใช้แรงงาน เมียของเขาพับถุงกระดาษขาย ยามว่างจากดูแลลูก สีตารับจ้างเช็ดกระจกรถตามสี่แยกไฟแดง ในช่วงปิดภาคเรียนออกซึ่งยังเรียนอยู่ชั้นป.2 ก็ช่วยครอบครัวด้วยการเร่ขายหนังสือพิมพ์ และต่อมาอาชีพนี้ก็กลายเป็นงานหลักของเขาไป เมื่อครอบครัวประสบปัญหาหนักเข้า เขาจึงไม่ได้เรียนต่อ ส่วนพ่อของบุญมาซึ่งเพิ่งเดินทางมาจากบ้านนอกก็ออกเร่รับจ้างลับมีดตามตรอกซอกซอย แม้ต่อมาจะถูกมิชชันนารีทำร้ายจนเดินไม่ได้ก็ไม่ได้นิ่งดูตาย ยังช่วยลูกสะใภ้พับถุงอยู่กับบ้าน

ในตอนที่ต้องต้อนรับภรรยาทั้งหมดในบ้าน หลังจากที่ทั้งแม่และพี่สาวจากไปแล้ว และพ่อของเขาติดคุกพม่าโดยไม่มีใครรู้ ความรักความผูกพันของตัวละครและคุณธรรมในด้านความเสียสละและความอดทนนั้นปรากฏอย่างโดดเด่น รายได้ของครอบครัวในช่วงนี้มาจากแหล่งเดียวก็คือการขายหนังสือพิมพ์ของออก เด็กชายต้องประหยัดทุกวิถีทางเพื่อให้มีค่าใช้จ่ายในครอบครัว หลังจากต้องยืน วิ่ง เดินตามสี่แยกไฟแดงอยู่ตลอดทั้งวันเพื่อจะขายหนังสือพิมพ์จนแข่งขานเมื่อเช้า เมื่อกลับบ้านในตอนเย็นเขาก็ยังเลือกที่จะเดินเข้าซอยแทนที่จะนั่งรถสองแถว เหตุผลของเขาก็คือ “เสียต๋ายเงิน” (15) ด้วยความรักที่มีต่อปูและน้อง แม่จะแบกรับภาระหนักอึ้งถึงเพียงนี้ก็ไม่เคยย่อท้อ เขายังคิดห้วงคนอื่นและพยายามสร้างความสุขให้คนในบ้านเท่าที่พอจะทำได้ หากคืนไหนไม่ว่างหรือในคืนที่ตำร้องไห้หาพ่อแม่และพี่สาว ออกจะเล่นหนังด้วยเงามือของเขาที่มาจากแสงตะเกียง ซึ่งเป็น “สิ่งผลิตเพลินอย่างเดียวภายในบ้านที่ยังพอมีหลงเหลืออยู่” ให้น้องของเขาได้ดูอยู่เสมอ(21)

ส่วนปู่ก็พยายามจะแบ่งเบาภาระของหลานชายเท่าที่จะทำได้ แม้จะเจ็บแข้งปวดเข่าจากการถูกทำร้ายครั้งนั้นจนลุกเดินไม่ได้ ก็ยังถดถอยกันไปหุงข้าวหุงปลาไว้รอก่อนที่หลานชายจะกลับถึงบ้าน แม้ออกจะห้ามปรามอยู่บ่อยครั้งเพราะกลัวว่าจะได้รับอันตรายจากฟันไฟก็ตาม วันใดมีกับข้าวกับปลาแกก็พยายามกินแต่น้อยเพื่อจะให้หลานสองคนได้กินอิม ในยามที่อาการเจ็บป่วยกำเริบขึ้นมาก็รักษาตัวเองไปตามมีตามเกิดด้วยยาหม่องและการประคบด้วยผ้าห่ม เพื่อที่ว่าจะได้ไม่ต้องสร้างภาระให้หลานเพิ่มขึ้นอีก

ความดีงามเหล่านี้ เป็นความดีงามของคนธรรมดาสามัญ แต่อาจหาได้น้อยกว่าหรือหาได้ยากนักในชีวิตของคนซึ่งดำรงอยู่ในสถานะสูงส่ง เมื่อเทียบความดีงามของคนเหล่านี้กับสิ่งๆ ที่เรียกว่าชะตากรรมของเขา คงอ่านสารได้ว่าผู้แต่งสะกิดใจเราให้หาทางลดทอนแรงบีบคั้นที่ทำลายความดีงามโดยสร้างความตระหนักรู้ว่ามันไม่ได้เพียงแต่ทำลายชีวิตทั้งที่ลาโลกไปอย่างน่าเศร้า และ

คงอยู่อย่างตายทั้งเป็น ในสภาวะที่ “จนตรอก” นั้นมีคนอีกสักเท่าใดที่ไม่อาจโต้ตอบอย่างใดเลยกับชะตากรรมซึ่งดูราวกับถูกกำหนดมาแล้ว

2. คุณค่ากับวิถีคิด

2.1 การเลือกคิดกับการจัดการปัญหาในชีวิต

ใน *ผีเสื้อและดอกไม้* นิพพานฯ ได้แสดงว่าท่ามกลางข้อจำกัดของความขัดสน การดำรงชีวิตอย่างมีเกียรติยศ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ ด้วยการอบรมสั่งสอน หรือการปลูกฝังด้านจริยธรรมจากสถาบันครอบครัวและโรงเรียน แรงผลักดันของความยากจนจึงเป็นแรงผลักดันที่ไม่ทำให้สูญสิ้นจิตใจไปสู่ความชั่ว นอกจากนี้การเรียนรู้ในท่ามกลางความสัมพันธ์กับผู้อื่น ในโลกที่กว้างขวางออกไป บนพื้นฐานของวิถีคิดทางคุณค่าที่มั่นคง ก็เอื้อให้สูญสิ้นปฏิบัติตัวได้เหมาะสม เรื่องจบลงโดยไม่ได้แสดงว่าเขาจะต้องเผชิญปัญหาอย่างไรต่อไปในอาชีพใหม่ที่จะเริ่มต้นด้วยความฝันที่จะท่องไปในแดนดอกไม้อย่างผีเสื้อ ผู้แต่งคงอยากจะทำแค่เพียงว่า บุคคลต้องการพื้นฐานความสำนึกดีเป็นอันดับแรกก่อนที่จะโลดแล่นต่อไป

เมื่อเขียน *ปีกความฝัน* (ตีพิมพ์ครั้งแรก 2534)¹ นิพพานฯ ได้แสดงปัญหาในแง่มุมที่ซับซ้อนมากขึ้น โดยสื่อผ่านตัวละครสำคัญ 3 ตัวคือ หญิงเสียสติกับทวนลูกชายวัย 7 ขวบของนาง และชายชราที่เป็นโรคเรื้อน เริ่มเรื่องเมื่อแม่พาทวนออกจากบ้านในชุมชนแออัดเพื่อจะตามหาพ่อจนได้มาอาศัยอยู่กับชายชราและคนโรคเรื้อนอื่น ๆ ที่หลบซ่อนอยู่ในตู้รถไฟปลดระวางที่เรียกกันว่า “สุสานรถไฟ” แต่ปัญหาสำคัญของทวนก็คือต้องทนเจ็บปวดกับพฤติกรรมอันเนื่องมาจากความไม่สมประกอบทางจิตของแม่โดยเฉพาะความอยากมีชื่อเสียง ที่ก่อปัญหาแก่ทวนและบรรดาคนโรคเรื้อนครั้งแล้วครั้งเล่า จนในที่สุดทวนไม่อาจหาทางออกให้กับความขัดแย้งระหว่างความไม่ฝืดของเขากับการถูกแม่ปฏิเสธได้ ก็กลายเป็นคนวิกลจริตตามแม่ไปด้วย

ในส่วนของกลุ่มคนโรคเรื้อน ความไม่หวังไหวว่าพวกตนเป็นที่รังเกียจของคนอื่น แสดงคุณค่าของวิถีคิดซึ่งกำกับการเลือกของมนุษย์ หลังจาก *ผีเสื้อและดอกไม้* บอกกับผู้อ่านว่า คนเราเลือกทำได้ นวนิยายเรื่องหลังนี้ได้แสดงให้เห็นว่า แม้บางครั้งมนุษย์ต้องเผชิญกับปัญหาที่ไม่ได้เลือก แต่ก็ยังมีทางให้เลือกเสมอ ดังที่ชายชราบอกกับทวนว่า “เราต้องรู้จักเลือกคิด” (252) สิ่งสำคัญที่สุดสำหรับการเผชิญปัญหาและทำให้ชีวิตที่เหลือดำรงอยู่อย่างมีคุณค่าก็คือการยอมรับความจริงอันเป็นชะตากรรมที่เกิดขึ้นกับตัวเอง (124) แต่ก็ยังมีแง่มุมในความจริงที่ยังเป็นประโยชน์ให้คิดได้ ในทัศนะนี้สิ่งที่ผู้ประสพเคราะห์กรรมยังเลือกได้และสามารถสร้างคุณค่าแก่ “ชีวิตที่เหลือ” ได้เสมอ ก็คือการเลือกที่จะมีชีวิตอยู่เพื่อผู้อื่น เช่นการตัดสินใจของชายชราที่แก่แล้วให้ทวนฟังว่า

¹ งานวิจัยนี้ใช้ฉบับตีพิมพ์ครั้งที่ 4 ปีพ.ศ. 2539

“วันหนึ่ง---เมื่อลุงออกจากโรงพยาบาล ไม่รู้จะไปอยู่ที่ไหนจะกลับไปหาพี่น้องก็ไม่กล้า ไม่ใช่กลัวหรือกลัวคนจะลุงเกรงใจมากกว่า ญาติพี่น้องของลุงอาจจะอับอายหรือไม่ก็นี่กรังเกียจ ลุงจึงเดินไปตามถนนอย่างไม่มีจุดหมายปลายทาง พบเพื่อนโรคเรื้อนบางคนที่ยืนหวัง ก็พูดกับเขา ปรับทุกข์กัน บางคนกินเหล้าเมาเพื่อให้ลืมความทุกข์---แต่ลุงว่าไม่ใช่หรือคนที่หาทางออกอย่างนั้นเป็นพวกซี้ลาดมากกว่า ไม่ยอมต่อสู้แล้วยังหลอกตัวเอง มันแย่นะที่คนเราทำลายตัวเอง---ลุงก็ได้ความคิดว่าชีวิตที่เหลือนี้ น่าจะทำประโยชน์อะไรได้บ้าง การขอทานไม่ใช่เรื่องเลวร้ายเสียทีเดียวหรอก ลุงคิดเข้าข้างตัวเองว่าช่วยเป็นสะพานให้คนอื่น ๆ เขาจะเดินข้ามหรือไม่ได้ ลุงเพียงแต่นั่งเฉยๆไม่ขอ ใครให้ก็ขอบคุณ---ใครไม่ให้ก็ไม่ว่าอะไร แต่คนที่ให้เขาคงดีใจที่ได้ช่วยเหลือ ความจริงมันเป็นยังงั้นเพราะลุงนำเงินที่ได้ไปช่วยเหลือพวกที่ลำบากมากอีกต่อหนึ่ง เอาไปให้ลูก ๆ ของคนโรคเรื้อนที่เรียนหนังสืออยู่---” (129-130) (เน้นโดยผู้วิจัย)

นี่คือเหตุผลที่ชายชราช่วยเหลือเกื้อกูลแม่กับทวนอย่างไม่คิดถึงผลตอบแทน ทั้งไม่ถือสาเมื่อถูกเข้าใจผิดและก้าวร้าวล่วงเกิน จึงเห็นได้ว่าชายชราและเพื่อนคนขอทานไม่ได้นำรังเกียจอย่างในสายตาของสังคม นำพิจารณาต่อไปว่าแม่ของทวนนั้นรู้จักเลือกคิดหรือไม่ หากไม่กล่าวถึงความวิกลจริตซึ่งน่าจะเป็นปลายเหตุ แม่ของทวนมีลักษณะนิสัยเป็นคนช่างฝัน เราไม่รู้ว่่าก่อนมีชีวิตในชุมชนแออัดเธอมีความเป็นมาอย่างไร แต่สามารถปะติดปะต่อจากการพรั่า (เพื่อ) บอกของเธอ เช่นพูดกับหมอดูว่าตน “เป็นคนมีเชื้อมีแถว” (62) และคำบอกเล่าของเพื่อนบ้านในชุมชนว่า เธอเคยเป็น “ลูกผู้ดีมีสกุล” ที่หนีออกจากบ้านมาเพราะขัดแย้งกับทางบ้านด้วยเรื่องที่เราประสงค์จะประกวดนางงาม ต่อมาได้ชอบพอกับผู้ชายคนหนึ่งและได้เสียกัน แต่ก็ถูกเขาปกปิดจนหมดตัวและทอดทิ้งให้ตกกระกำลำบาก จนในที่สุดก็มาอยู่ในที่ชุมชนแห่งนี้ (325) ไม่มีใครรู้แน่ชัดว่าเธอเลี้ยงชีวิตตัวเองและลูกชายด้วยการประกอบอาชีพใด แต่ก็ซุบซิบกันว่าเธอเป็น “ผู้หญิงหากิน” ด้วยข้อสังเกตที่ว่าเธอ “ออกจากบ้านไปทุกวัน แล้วก็เงินใช้” (328)

ความคับแค้นใจซึ่งเป็นที่มาส่วนหนึ่งของความวิกลจริตนั้นเกิดขึ้นจากความต่างระหว่าง“ความจริงที่โหดร้าย” กับ“ความฝันที่งดงาม” เมื่อฝันอยากมีชื่อเสียงก็ขัดแย้งกับครอบครัว ความรักกลับกลายเป็นการปกปิดหลอกหลวง และสุดท้ายต้องทนอยู่ท่ามกลางสังคมที่ไม่เป็นมิตร ทั้ง “คอยซ้ำเติม” และ “เห็นความทุกข์ของคนอื่นเป็นเรื่องสนุกปาก” (329) ไม่เพียงแต่แม่ของทวนเท่านั้นที่ขมขื่น ทวนเองก็ทั้งถูกเด็กที่โตกว่ารังแก และถูกล้อให้ได้รับความเจ็บช้ำอยู่เสมอ ว่าเป็น “ไอ้เด็กไม่มีพ่อ” (18) และ “ไอ้ลูกผู้หญิงหากิน” (21)

ปัญหาของแม่ของทวนอาจแก้ได้สองทาง คือยอมเผชิญความจริงอย่างกล้าหาญ หรือไม่ก็ถดถอยเข้าสู่โลกแห่งความฝัน แม่ของทวนเลือกวิธีที่สอง วิธีการแก้ปัญหาของแม่ของทวน จึงแตกต่างกับชายชรา การที่เธอพาทวนออกจากบ้านในชุมชนแออัดนั้น เป็นการเลือกแก้ปัญหา ด้วยการหลีกหนี ซึ่งก็ใช้ว่าจะจะเป็นวิธีการที่น่าตำหนิเสมอไป หากยังสามารถทวนกลับสู่ความจริงได้ แม่ของทวนไม่ได้สร้างความแข็งแกร่งให้ตัวเองด้วยการคิดสร้างคุณค่า เธอเลือกอยู่ในความฝันเพื่อ จะหลีกหนีความจริง ซึ่งเป็นโลกที่เธอไม่อาจยอมรับได้ ทั้งนี้เป็นเพราะเธอหมกมุ่นกับตัวเองเกินไป ความหมกมุ่นนี้ขยายเป็นความเห็นแก่ตัว จนมองข้ามความทุกข์ร้อนของเด็กตัวเล็ก ๆ ที่เป็นลูกของตน

นิพพานฯ เน้นความฝันของตัวละครนี้ตั้งแต่ในตอนที่เรากำลังพาทวนออกจากบ้าน สัญลักษณ์สำคัญก็คือ “ตะเกียงกระป๋อง” ใบเก่า ที่ “เกิดรอยร้าวจนไม่สามารถเก็บน้ำมันก๊าดไว้ได้อีกต่อไป” มีคำบรรยายผ่านความคิดของทวนว่า “มันเคยอยู่กับแม่และทวนมานาน คอยเป็นเพื่อนในยามค่ำมืด ทำให้รู้สึกอบอุ่นใจว่า จะช่วยให้แลเห็นสิ่งผิดแปลก หรือใครก็ตามที่จะพึงประตุเข้ามาทำร้ายแม่” (23) ความฝันมีค่าเพราะให้แสงสว่างท่ามกลางความทุกข์ความอับจนอันมืดมน และช่วยให้แก้ปัญหาได้ในระดับหนึ่ง ตะเกียงจึงก้ำกึ่งระหว่างความปรารถนาที่จะมองเห็นปัญหาเพื่อจะแก้ไข กับความหวังที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ อย่างไรก็ตามความฝันในโลกเก่าดูคร่ำครึไม่เข้ายุคสมัยของความเจริญทางวัตถุ เมื่อมาถึงปลายสะพาน แม่ดับตะเกียงกระป๋องแล้ววางไว้บนหัวสะพาน ทวนถามแม่ว่าจะทิ้งมันหรือ แม่ของทวนตอบว่า “เราไม่ต้องใช้มันอีกแล้ว พอพ้นจากที่นี้ก็มิไฟฟ้า--กลางคืนเหมือนกลางวัน ไม่มีเวลามืดค่ำ---” (24)

สัญลักษณ์นี้แสดงความหมายว่า เธอกำลังจะพาทวนไปสู่โลกใหม่ซึ่งต่างจากเดิมที่ เพียงมีแสงสว่างเล็กน้อยก็ทนอยู่ได้กับความมืด ความจริงที่ว่าโลกมีทั้งมืดและสว่างไม่มีอยู่ในโลกใหม่ ในแง่นี้ตะเกียงกระป๋องจึงเป็นสัญลักษณ์ที่หมายถึงสติสัมปชัญญะของคนปกติที่ยังอยู่ในโลกของความเป็นจริง ที่ก่อนหน้านี้แม่ของทวนยังพอมิเหลืออยู่บ้างเหมือนน้ำมันที่เหลืติดใส่ตะเกียง อันที่จริงเธอคงจะเคยพยายามรักษามันไว้ให้คงอยู่ แต่ความบอบช้ำของชีวิตที่รุมเร้าครั้งแล้วครั้งเล่า ทำให้ชีวิตเธอเหมือนกับตะเกียงที่มีรอยร้าวรอยแล้วรอยเล่าจนไม่อาจเก็บน้ำมันไว้ได้ ทวนก็เช่นเดียวกันสติสัมปชัญญะในโลกของคนปกติที่มีอยู่นั้นเป็นเหมือนแสงสว่างที่จะช่วยให้เขาเติบโตขึ้นและดำรงอยู่อย่างเข้าใจความจริงของโลกว่ามีมืดมีสว่างมีทุกข์สุข ทั้งเป็นสิ่งที่ช่วยให้เขาสามารถปกป้องคุ้มครองแม่หากเติบโตขึ้นโดยที่ยังรักษามันไว้ได้ แต่น่าเศร้าที่เรื่องไม่ได้ดำเนินไปอย่างนั้น อย่างไรก็ตามน่าสังเกตว่าทวนยังไม่ค่อยยอมตามความฝันของแม่ในทันทีที่แม่ออกจากโลกเดิม ก่อนที่จะเดินตามแม่ไปทวนก็ตัดสินใจยับตะเกียงกระป๋องใส่ถุงกระดาษไปด้วย

สถานที่ที่แม่พาทวนไปก็คืองานฉลองกรุง 200 ปี (พ.ศ.2525) ซึ่งจัดขึ้นที่บริเวณท้องสนามหลวง และปรากฏว่า ณ ที่นี้สิ่งที่ทวนได้เห็นอย่างตื่นตาตื่นใจก็คือไฟประดับหลากสี ที่สื่อความหมายเน้นย้ำถึงการเข้าสู่โลกของความฝันหรือมายาภาพ สอดคล้องกับคำบรรยายในตอนเปิดเรื่องว่าไฟประดับเหล่านั้นถูก “จัดแต่งให้เป็นรูปเป็นร่างต่าง ๆ” บางครั้ง “ทำให้เห็นไปว่าคือแพรไหม

ปีกเหลือบด้นเงินด้นทองพราว กำลังสะบัดพะเยิบด้วยแรงลม” บางครั้งก็ “ดูคล้ายจะวิ่งไล่เล่น ย้อนกลับไปกลับมา” แสงแวบวิบวิบวามบางที่ก็ดู“ประจุกหึ่งห้อยฝูงใหญ่มาชุมนุมเกาะกลุ่มขยับ ปีกลอยตัวนิ่ง พลาบเปล่งประกายแสง รอให้ผู้คนที่เดินผ่านได้ชื่นชม” บ้างที่แกว่งไกวโยกเอนอยู่บนต้นไม้ ก็“ราวกับเทวดานางฟ้าประดับเพชรพลอยกำลังเรีงรำระบำ” (15-16) เป็นต้น คุณค่าของ ภาพมลายาเหล่านี้ก็คงกล่าวได้ว่าเป็นการชดเชยความสุขที่ขาดหายไปในชีวิต

เมื่อเทียบแม่ของทวนกับชายชรา เหตุที่ตัวละครทั้งสองเลือกแก้ปัญหาด้วยวิธีการที่ต่างกัน ส่วนหนึ่งก็อาจจะเป็นความต่างของวุฒิภาวะอันเนื่องมาจากวัย แต่ที่น่าพิจารณาไม่แพ้กันก็คือความแตกต่างของพื้นฐานวิถีคิด ซึ่งเป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อการดำรงอยู่อย่างมีคุณค่าของบุคคล ตัวละครทั้งสองนี้เป็นตัวแทนของคู่ตรงข้ามของคนที่มีชีวิตเพื่อตนเองกับเพื่อผู้อื่นและคนที่วิ่งหาความฝันกับคนที่กล้าเผชิญความจริง

ในประเด็นนี้หากย้อนกลับไปพิจารณา ฝีเสื้อและดอกไม้ พ่อของฮูยันไม่ยอมหาเลี้ยงชีวิตด้วยการขอกทาน ก็เพื่อจะรักษาความมีเกียรติยศของตนเองไว้ คุณค่าของบุคคลในเรื่องนี้อยู่ที่ความสามารถจะรักษาเกียรติยศและศักดิ์ศรีของตนเองไว้ได้ แต่ใน ปีกความฝัน ชายโรคเรื้อนเห็นว่า “การขอกทานไม่ใช่เรื่องเลวร้ายเสียทีเดียว” (129) เนื่องจากสถานการณ์ไม่เอื้อให้ประกอบอาชีพร่วมกับคนอื่นได้ แต่ก็ไม่เชื่อว่าชีวิตจะไร้ค่า แม้เกียรติยศที่พึงตนเองได้บกพร่องไป ก็ยังชดเชยได้ด้วยการดำรงอยู่อย่างมีคุณค่าต่อผู้อื่น ชายชรากำหนดคุณค่าของตนด้วยวิถีคิดและการเลือกมองความจริงหลายระดับ ในตอนที่ชายชราพาทวนกับแม่มาที่ “บ้านรถไฟ” ชายชราเรียกตู้รถไฟว่า “บ้าน” แต่แม่ของทวนเถียงว่า “มันเป็นตู้รถไฟนะ ไม่ใช่บ้าน” (95) ในแง่รูปทรงของวัตถุ สิ่งที่เห็นนั้นย่อมจะเป็นตู้รถไฟไม่ใช่บ้าน แต่ชายชราเลือกจะมองความจริงในแง่ประโยชน์ใช้สอยของมัน มันเป็นบ้านก็เพราะมันเป็นที่อยู่อาศัย มีประโยชน์ป้องกันความร้อนหนาวและเป็นที่พักหลบแดดลมฝนดังที่หญิงสูงอายุซึ่งอยู่ในที่แห่งนี้เช่นเดียวกันกล่าวว่า

“ถึงไม่ใช่บ้านจริง ๆ ก็อยู่ได้สบาย ปิดกวดเช็ดถูให้สะอาด ปูเสื่อกางมุ้งเข้าที่ช่องม้านั่งตรงไหนสักแห่ง ก็กลายเป็นที่นอน---ฝนตกไม่รั้ว แดดออกไม่ร้อน---” (94)

ประโยชน์ในความคิดนี้ย่อมเป็นประโยชน์ทางใจด้วย การทดแทนความขาดด้วยจินตนาการก็ทำให้อยู่กับความจริงได้เป็นสุข เช่นที่ชายชรากล่าวว่า

“เราก็สมมุติว่ามันเป็นบ้านสิ---นี่เป็นประตูหน้าบ้าน ม้านั่งตรงนี่คือห้องรับแขก ถัดไปนั่นเป็นห้องนั่งเล่น แล้วก็ห้องนอนอยู่ฝั่งทางโน้น---ห้องติดประตูหลังใช้เป็นที่ห้องครัว มีที่ให้ทำครัวจริง ๆ ด้วยนะ---” (95)

แต่บ้านในความหมายของแม่ของทวนไม่ได้หมายถึงที่อยู่อาศัยเท่านั้น แต่จะต้องมี “สิ่งประดับประดา” ที่สวยงาม หลังจากปฏิเสธคำเชิญชวนของชายชราให้มาอยู่ด้วยกัน เธอก็กลับมาใหม่แล้วบอกว่า “ฉันจะทำที่นี่ให้สวยงาม สวยกว่าหมู่บ้านจัดสรรเสียอีกนะ จะมีสวนหย่อม ปลูกต้นไม้รอบ ๆ ตู้รถไฟ แล้วก็มีการเดิน...” (133) ทุกครั้งที่พูดถึงบ้านแม่ก็หมายถึงคฤหาสน์ใหญ่ ๆ โต ๆ ซึ่งเธอยึดมั่นฝังใจและไม่ยอมเปลี่ยน ดังในตอนหนึ่งที่ทวนบอกแม่ให้กลับไปอยู่ที่ตู้รถไฟ แม่ของทวนบอกว่า “บ้านของฉันไม่ใช่ตู้รถไฟนะ แกไม่เห็นหรือว่าตกแต่งสวยงามกว่าของคนอื่น ที่นั่นเขาเรียกคฤหาสน์” (284)

แม่ชายชราเห็นว่าการเรียกตู้รถไฟว่าบ้านนั้นเป็นการสมมุติ แต่การสมมุตินี้คือการเลือกคิดที่มีความจริงในระดับหนึ่งรองรับ และช่วยให้พวกเขาอยู่ในที่แห่งนี้ได้อย่างพอใจราวกับตู้รถไฟเหล่านี้เป็นบ้านของพวกเขาจริง ๆ ชายชราจึงกล่าวว่า “เมื่อเข้ามาอยู่ที่นี้ก็รู้สึกว่ามันเป็นของเรา” (95) แต่ความฝันอย่างแม่ของทวนนั้นเป็นความฝันที่ปราศจากความจริง อันเป็นที่มาของปัญหาของเธอที่กระทบต่อผู้อื่น ตั้งแต่เมื่อแม่ของทวนเข้ามาที่บ้านรถไฟและเธอกลายเป็นผู้นำของพวกเขาคนโรคเรื้อนด้วยความคิดฝันแบบเธอนั้น เธอได้นำปัญหาส่วนตัวมาสู่พวกเขาทั้งหมดทั้งทวนครั้งแล้วครั้งเล่า เริ่มจากเมื่อชายชราชักชวนให้แม่และทวนอยู่ด้วยกัน แต่แม่ของทวนปฏิเสธเพราะเห็นว่า “ที่แบบนี้ไม่มีอนาคต” (97) เธออยากจะไปงานฉลองที่เธอกับลูกไปเห็นมาเมื่อคืน เพราะที่นั่นมีพวกแมวมองที่จะทำให้เธอกลายเป็นคนมีชื่อเสียง (98-99) เมื่อมุดหัวออกไปแม่ของทวนก็เกือบทำให้พวกคนโรคเรื้อนต้องไร้ที่อยู่ ครั้นเธอกลับมาอีกครั้งก็พยายามจัดงานเลี้ยงฉลองเพื่อให้ตัวเองกลายเป็นคนสำคัญโดยที่เงินที่ใช้จ่ายไปนั้นก็ได้อาจจากการขโมยเงินของพวกคนโรคเรื้อนนั่นเอง

ส่วนทวน เมื่อชายชราออกปากชักชวนให้อยู่ด้วยกัน ทวนชอบบ้านรถไฟและอยากอยู่อยู่กับชายชราและบรรดาคนโรคเรื้อน ทั้งนี้เพราะได้รับความอบอุ่นใจจากการให้เกียรติและความเป็นมิตรของพวกเขา ทวนคิดว่าคนเหล่านี้ใจดีและการได้พบกับพวกเขาก็นับเป็นสิ่งที่ทำให้เธออาจหาได้บอญักในชีวิต แต่ “ความรู้สึกดี ๆ” เมื่อประสบความจริงอยู่ตรงหน้า ไม่ใช่ในความฝันตอนเผลอหลับเช่นนี้ (97) ก็สูญหายไปเมื่อแม่ของทวนปฏิเสธ นี่เป็นครั้งแรกที่จิตใจเกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรง หลังตามแม่ออกจากบ้านในชุมชนแออัดออกมาสู่โลกภายนอก ใจหนึ่งก็ยังอาลัยอาวรณ์กับบ้านรถไฟและชายชรา แต่อีกใจหนึ่งของเด็กความรักที่มีต่อแม่ผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูตนมานั้นยอมอยู่เหนือสิ่งอื่นใด ผู้แต่งบรรยายความรู้สึกของทวนในเรื่องตอนนี้ไว้อย่างน่าเห็นใจเมื่อแม่ยื่นกรานให้ทวนเลือกระหว่างอยู่กับพวกคนโรคเรื้อนกับเลือกตามแม่ไป ซึ่งทำให้เขาเจ็บปวดจนรู้สึกได้ว่า “สิ่งดี ๆ ในใจของทวนดูเหมือนจะล่องลอยออกไปทางหน้าต่างหมดแล้ว อาจไม่เหลือเท่าละอองฝุ่น มีแต่ความคิดสับสนเหมือนกองขยะเข้ามาแทนที่” (99)

ทวนตัดสินใจตามแม่ไปในที่สุด ถึงแม้คิดว่าถ้าหากตามแม่ไปก็คงไม่ได้กลับมาอีก ทวนอาลัยตู้รถไฟกับชายชราแต่เขาคิดว่าถึงแม่หลงจะยกตู้รถไฟทั้งหมดนี้ให้ทวนหาก “ไม่มี

แม่อยู่ด้วย ทวนก็จะไม่ยอมอยู่เป็นอันขาด” (101) ความขัดแย้งสับสนเช่นนี้เกิดขึ้นในใจทวนครั้งแล้วครั้งเล่า ยิ่งเมื่อแม่นำแต่ความเดือดร้อนมาให้ชายชราและบรรดาคนโรคเรื้อน ทั้งที่รู้ว่าพวกเขามีแต่จะให้ความช่วยเหลือ และยังได้รับรู้ถึงความเห็นผิดเป็นชอบของแม่ ที่ยิ่งถลำลึกลงเพราะความอยากมีชื่อเสียงโด่งดัง ทวนก็ยังสับสนและปวดร้าวใจ แต่ก็น่าสังเกตว่าแม่จะเจ็บช้ำใจอย่างหนักหนาสาหัสแค่ไหนทวนก็ยังไม่ทนนได้ ทั้งนี้เพราะเขามีความรักต่อแม่ และความรู้สึกที่ว่าตนยังเป็นที่รักของแม่ได้เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจมาตั้งแต่ต้น จนกระทั่งในครั้งที่แม่ไปนอนกับหัวหน้าคณะบันเทิงริมยชมนขึ้นรถแท็กซี่โดยคิดว่า เมื่อได้เป็นเมียหัวหน้าคณะก็จะได้เป็นคนสำคัญและจะได้มีชื่อเสียง ทวนรู้ว่าแม่ถูกหลอกจึงพยายามทัดทานและขอร้องให้แม่เลิก แต่แม่ไม่ยอมซ้ำยังหาว่าทวนคือตัวถ่วงความเจริญและตำหนิอย่างเกรี้ยวกราดว่า “แกมันเด็กไม่มีพ่อ แค่อาศัยมดลูกฉันเกิดเท่านั้น” (235) ความขัดแย้งครั้งนี้เป็นเหตุให้ทวนสะเทือนใจอย่างถึงที่สุดจนถึงขั้นเห็นชีวิตมีแต่ความสิ้นหวัง ตั้งคำบรรยายความรู้สึกของเขาว่า

ทวนทรุดตัวลงเอนหลังพิงผนังไม่อย่างเหนียวแน่น รู้สึกหมดเรี่ยวหมดแรง หัวใจเหมือนแหกสะเก็ดไม่มีขึ้นดี อ่างว่างราก็ถูกปล่อยให้อยู่ตามลำพังในโลกมืด ในสมองพลุ่งพล่านยิ่งกว่าน้ำสกปรกโสโครกเหม็นซึ่งที่ถูกสูบพ่นออกมาจากท่อข้างถนนสู่คลอง---ชีวิตนี้ไม่มีความหมายอะไรอีกแล้ว มันช่างเลวร้ายไม่ต่างไปจากลูกหมาขี้เรื้อนที่ถูกแม่ปล่อยทิ้งไว้ในกองขยะ ท้องไส้ก็ปั่นป่วนจนอยากอาเจียน ไม่ใช่เพราะความทิว แต่รู้สึกสะอิดสะเอียนคำพูดของแม่ที่เห็นผิดเป็นชอบ... (235)

ความสับสนและขมขื่นของทวนเป็นการต่อสู้กันระหว่างความรู้สึกผิดชอบชั่วดีกับความละอายใจต่อพฤติกรรมของแม่ และความต้องการความรักกับความกลัวจะสูญเสียความรักที่แม่เคยมีให้ตนอันเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในชีวิต เมื่อสิ่งนี้หมดสิ้นไปทวนถึงกับสูญเสียความศรัทธาต่อความดีงามของชีวิตและความดีงามของมนุษย์ไปด้วย ฉับพลันที่ทวนไร้สิ่งยึดเหนี่ยวในโลกของความเป็นจริงเห็นได้ว่าทวนเริ่มหวาดระแวงไม่ไว้ใจใคร และในที่สุดทวนก็เลือกแก้ปัญหาด้วยวิธีการเดียวกับแม่ของเขา นั่นคือผลจากโลกของความเป็นจริงที่โหดร้ายไปสู่โลกของความฝันท้ายที่สุดตะเกียงของทวนซึ่งเดิมหมายถึงเป็นความมีสติสัมปชัญญะอย่างคนปกติ ก็ถูกชักนำให้แปรเปลี่ยนไป กลายเป็นส่วนหนึ่งของความเพ้อฝันถึงความมีชื่อเสียงโด่งดังไม่ต่างจากพุลูเฉลิมฉลองที่จะดับลงในไม่ช้า ดังการจบเรื่อง

ทวนนั่งลงบนทางเท้า ดิ่งตะเกียงกระป๋องออกมาจากถุงกระดาษใบเก่า
ความหาไม้ขีดมาจุดตะเกียง

แสงวาบเป็นประกาย แล้วเปลวไฟจากตะเกียงก็ส่องแสงแห่งชื่อเสียงโด่งดังของทวนโชติช่วง ขณะที่ประกายหลากสีจากพลุเฉลิมฉลองชื่อเสียงโด่งดังของแม่สว่างบนท้องฟ้า (365)

นั่นคือสติสัมปชัญญะในโลกของคนปกติได้ถูกทำลายลงอย่างสิ้นเชิงแล้ว ทวนกลายเป็นคนเสียสติที่ติดปีกโอบยบินไปในโลกของความฝันตามผู้เป็นแม่อย่างน่าเศร้าใจ

2.2 อำนาจของสิ่งแวดล้อมหรือการจุกคิดด้วยตนเอง

การดำรงอยู่อย่างมีคุณค่าซึ่งกำหนดได้ด้วยวิถีคิดของบุคคล ยังปรากฏเด่นชัดในงานของประชาคม ลุนาชัย คือนวนิยายเรื่อง ดอกไม้กลางเมือง (2545) ซึ่งใช้ฉากเวลาระหว่างปี พ.ศ. 2516-2535 นั่นคือช่วงแรกใกล้เคียงกับ ฝึเสื้อและดอกไม้ ส่วนช่วงต่อมามีส่วนร่วมกับเวลาในปีกความฝัน ความหมายสำคัญของนวนิยายเรื่องนี้ถูกนำเสนอผ่านประสบการณ์ของตัวละครสามตัวคือพิกุล เกดและเข็มแดง ทั้งสามเป็นโสเภณีในแหล่งค้ากามเดียวกันคือโรงน้ำชาสาวน้อย จะขอกกล่าวถึงพิกุลและเกดก่อน เกดเติบโตขึ้นมาในแหล่งสลัมของเมืองหลวง แต่พิกุลเป็นเด็กสาวจากชนบทห่างไกล การเข้าสู่อาชีพหญิงขายบริการของเกดและพิกุลมีที่มาจากความยากจน กล่าวได้ว่าทั้งสองคนเลือกอาชีพนี้ด้วยความสมัครใจ เพราะขาดการศึกษาและขาดช่องทางที่จะนำตนไปสู่ความสำเร็จอย่างมีศักดิ์ศรีได้ เกดกำพร้าพ่อแม่และมีแม่ที่ติดการพนันเป็นหนี้สินและอยู่ในสิ่งแวดล้อมแห่งการค้าประเวณี ส่วนพิกุลนั้นมาทำงานทำในกรุงเทพฯ เธอจากบ้านเกิดตอนอายุสิบสี่มาเป็นคนใช้ในบ้านคนรวย ที่น่าสลดคือ เธอตกเป็นเหยื่อทางเพศของนายจ้างเจ้าของบ้าน ลูกชายของเขา และแม่แต่คนรด ยิ่งกว่านั้นไม่ว่าจะย้ายไปทำงานในบ้านใหญ่อีกที่แห่ง เหตุการณ์แบบนี้ก็เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีก

อาชีพคนใช้เป็นเหตุให้ถูกย่ำยีอย่างไม่อาจโต้ตอบได้ สิ่งที่ดีกว่านั้นเป็นอย่างที่เพื่อนสนิทคนหนึ่งของเธอชักชวนว่า “หาเงินมันเลย ดีกว่าให้พวกนั้นเอาฟรีๆ” และ “กลัวอะไรอีก ละ เสียไปหมดแล้วนี่”(26-27) การให้คุณค่ากับพรหมจรรย์ของผู้หญิง เป็นเหตุผลของการเข้าสู่อาชีพโสเภณีของเด็กสาวจำนวนมากในโลกของความเป็นจริงในยุคปัจจุบัน ดังที่สมพงษ์ จิตระดับ สุธงควาทิน (อ้างถึงในอรสม สุธงควาทิน, 2544 : 165) ได้ตั้งข้อสังเกตกรณีนักศึกษาชายตัวที่แฝงอยู่ตามสถาบันต่างๆ ว่า สาเหตุประการหนึ่งคือเงื่อนไขทางเพศที่ “เด็กผู้หญิงคิดว่าการมีเพศสัมพันธ์แล้ว มันลดคุณค่าในตัวเองลง ในเมื่อคุณค่าในตัวเองหมดแล้วก็ขายเสียเลย ได้ทั้งเงินทั้งวัตถุ...”

เรื่องราวของพิกุลนั้นบอกเราว่าการถูกพร่ำพรหมจรรย์นั้น ยังไม่ใช่จุดต่ำสุดของชีวิตลูกผู้หญิง ทั้งๆที่คิดว่าไม่มีอะไรต้องเสียอีก แต่เมื่อขายตัวสิ่งสำคัญที่พวกเธอต้องสูญเสียต่อไปอีกก็คือคุณค่าและศักดิ์ศรีในฐานะที่เป็นมนุษย์ทั้งในความรู้สึกของตัวเองและในสายตาของผู้อื่น เพราะนับจากนั้นไปพวกเธอจะกลายเป็นแค่ “สินค้า” ให้ผู้อื่นได้ “เลือกซื้อ” ดังผู้แต่ง

บรรยายผ่านมุมมองของพิกุลไว้ตอนหนึ่งขณะที่ก้าวเข้าสู่โรงน้ำชาสาวน้อยเพื่อกลับมาขายตัวอีกครั้ง หลังเลิกราไปนานปีว่า “ในนั้นคือตลาดสด ผู้หญิงที่เดินเข้าไปคือสินค้า วางรอผู้ซื้อเลือกไป ปู่ย่าป้า ชีวิตคนเรามีอะไรตกต่ำน่าสังเวชกว่านี้อีกเล่า” (20) สำหรับพิกุลไม่เพียงแต่เฉพาะในแง่ความรู้สึกนับถือตัวเองเท่านั้น แม้แต่สิทธิที่จะอยู่ร่วมสังคมกับผู้อื่นก็เป็นสิ่งที่เธอต้องสูญเสียไปด้วย หลังจากเธอกลับบ้านนอกและสถานะที่แท้จริงถูกเปิดเผย เธอกลายเป็นคน “พลัดตกลงเหว ลึก” ที่ “ไม่มีทางปิ่นปักผมขึ้นมาสู่โลกที่คนอื่นอยู่กันได้อีก” (30) แม้เลิกอาชีพนี้ไปนาน แต่ก็ยังเป็น “กะหรีตลอดกาล” ในความทรงจำของชาวบ้าน (40) กลับไปอีกครั้งไม่มีใครคบหา ไม่มีใครทักทาย และไม่มีใครนับญาติ บ้านเกิดเป็นเหมือน “ดินแดนแสนไกลที่ถูกขวางกั้นไว้ด้วยเทือกเขาและมหาสมุทร” และกลายเป็น “แผ่นดินแห่งความหลังชั่วกาลนิรันดร์” (30) สำหรับคนบ้านนอกคนหนึ่งที่เคยตายในเมืองใหญ่และยังโหยหาถิ่นเกิดนี้ย่อมนับเป็นความทุกข์เศร้าใหญ่หลวงที่ไม่รู้จะแก้ไขอย่างไรได้

ในส่วนของตัวเองเองแม้เมื่อเลิกอาชีพนี้ไปแล้วก็คอยแต่จะหวาดระแวงว่าจะมีใครจำเธอได้ ดังในตอนที่เราเริ่มต้นชีวิตแม่ค้ากล้วยทอดกับเกด (260-261) แล้วต่อมาพิกุลกับเกดได้รู้จักกับทองต่อซึ่งพวกเธอคลับคล้ายคล้าบคลว่าเคยเห็นที่ไหน พิกุลถึงกับนอนไม่หลับทั้งคืน (277)

ความทุกข์ใหญ่หลวงที่พิกุลได้รับหลังเข้าสู่การขายเนื้อตัวมาจากทัศนคติที่ผิดพลาด พิกุลวัดคุณค่าของตนด้วยสิ่งปรุงแต่งภายนอกที่ทำให้รู้สึกว่าตัวเองอยู่ในสถานะที่เหนือกว่าและทำให้ผู้อื่นยอมรับได้ตามค่านิยมของสังคมเมือง ดังเช่นในตอนที่เราพาลูกสาวเข้าสู่ศูนย์การค้าและร้านเพชรพลอย

... พิกุลรู้สึกเหมือนว่าหล่อนก้าวไปบนโลกใบใหม่ หล่อนมีทุกสิ่งทุกอย่างที่คนอื่นมี ลูกสาว ครอบครัวยุคใหม่ เงินทองจับจ่ายซื้อข้าวของ แม่ค้าพ่อค้ายิ้มและกล่าวขอบคุณต่อหล่อนอย่างนอบน้อม บริการในร้านอาหารโค้งให้หล่อนและลูกสาวอย่างงดงาม

หล่อนยิ้มอย่างเปิดเผย ก้าวอย่างตระหงาย เชิดหน้า โอบกอดลูกสาวด้วยวงแขนของความมั่นใจ บางคราวหล่อนจูงแขนลูกสาวผ่านร้านเครื่องประดับเพชรทองแวววาวอยู่ในตู้ หล่อนชี้ชวนให้ดาริกาดูด้วยท่าทีของแม่ที่รักลูก เปิดโอกาสให้ลูกสาวได้เลือกทุกอย่าง และหล่อนพร้อมจะควักเงินจ่ายแม้ว่าเครื่องประดับชิ้นนั้นจะแพงแค่ไหนก็ตาม หางตาเหลือบมองคนอื่น ๆ ที่เดินผ่านไปมา และยึดอกขึ้นรับรอยยิ้มเชิญชวนของคนในร้านซึ่งพร้อมกุสึกุจจอเข้าหาและถูกหล่อนกดหัวด้วยเงินจำนวนหนึ่ง (171)

จึงไม่แปลกที่เธอมองตาแฉะคนเฝ้าพลตว่า “นี่คือเพื่อนบ้านที่หล่อหน้าไว้มากที่สุด แต่ไม่พอใจนักที่เห็นดาริกาสนิทสนมกับหลานตาแฉะ เช่นเดียวกับนี่กรังเกียดสภาพยากจนของแก หล่อนทำตนอย่างผู้ยู่เหนือกว่า” (172) ดังนั้นเงินจึงกลายเป็นสิ่งสำคัญเพราะมันซื้อได้ทุกอย่างทุกอย่างแม้กระทั่งความมีคุณค่า การเอาตัวเข้าแลกเงินจึงดูเหมือนคุ้มค่าในสังคมที่เงินเป็นใหญ่ และสถานะที่ตกต่ำลงอีกก็ไม่มี ความหมายอันใดอีก หากสามารถปิดบังไว้ได้หรือไม่มีใครล่วงรู้ได้ในเมื่อต่างคนก็ต่างอยู่อย่างตัวใครตัวมัน แต่ในความเป็นจริงเงินที่เธอเคยคิดว่าจะยกระดับเธอทัดเทียมหรือเหนือกว่าคนอื่น นับวันยิ่งพาเธอห่างไกลจากความสุขที่แท้จริงออกไปทุกที ความสุขด้านที่อยู่ตรงข้ามกับการหาเงินซึ่งเธอเคยมีมาก่อน ดังบทบรรยายตอนหนึ่ง เมื่อพิกุลมองเพื่อนร่วมงานที่เป็นหญิงบริการใช้เวลาว่างถักผ้าพันคอว่า

... มันคือความสุขซึ่งได้หว่านลงบนหัวใจของพวกเธอแล้ว มีแต่งองงามไพบุลย์

มองแล้วพิกุลนึกถึงวัยเยาว์ของตน ยามว่างจับกลุ่มร้องเพลงกับเพื่อนๆ เสียงเพลงออกจากปากเป็นเสมือนสายลมพัดพาความเศร้าลอยห่างออกไป เสียงที่เปล่งออกมาคือใจที่ถูกปลดปล่อย ครอบเบื่อนและกลืนความท้งปวงคล้ายถูกลบเลือนไปด้วยบทเพลงที่ร่วมกันร้อง แล้วความสุขไม่รู้ที่มาก็โอบกอดใจทั้งดวงเอาไว้ ลืมโลกร้ายเบื้องหน้า ลืมกังวลต่อภารกิจทุกอย่าง ในห้วงเวลานั้นหล่อนกับเพื่อนๆ ทุกคนไม่ใช่ผู้หญิง ไม่ใช่คนขายตัว ไม่ใช่เจ้าของความทุกข์เศร้า แต่ทุกคนกำลังร้องเพลง เป็นหนึ่งเดียวกับบทเพลงที่ลอยไกลไปในโลกเฉพาะของมัน... (93)

เมื่อเปรียบเทียบพิกุลกับเกด ความหมายหนึ่งของนวนิยายเรื่องนี้ที่ปรากฏอย่างเด่นชัดก็คือการแสดงให้เห็นว่าเงินอาจจำเป็นสำหรับการมีชีวิตอยู่แต่มันไม่ใช่แก่นสารของชีวิต เงินจึงไม่ใช่รากแต่เป็นสิ่งภายนอก “ราก” ที่ทำให้ชีวิตคน ๆ หนึ่งเติบโตงอกงามเป็นคุณสมบัติภายในอันคงทน ดังที่ผู้แต่งกล่าวเปรียบไว้ในคำนำว่า

คนเรายามมองดอกไม้ มักชื่นชมกลีบดอกและกลิ่นหอม ลืมนึกถึงรากที่ฝังอยู่ในดิน

รากซึ่งดูดซับอาหารไปหล่อเลี้ยงลำต้น กิ่ง ก้าน ใบ และทุกซอกดอก รากยังคงทำหน้าที่ต่อไป แม้ออกบานเต็มที่นั้นจะปลิดไปรยไปก็ครั้ง และรากนี้เองที่ทำให้ไม้ดอกต้นนั้นยังออกดอกได้อีก... ครั้งแล้วครั้งเล่า (7-8) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ในแง่ที่ดอกไม้ในนวนิยายเรื่องนี้หมายถึงความหวัง รากก็คือความแข็งแกร่งในจิตใจที่ทำให้ชีวิตผลิดอกแห่งความหวังขึ้นอย่างงดงามในท่ามกลางความยากแค้นลำเค็ญ เช่นดอกไม้ช่อหนึ่งที่เสียดผลิขึ้นระหว่างรอยแยกของเชิงสะพาน (8) และอาหารที่หล่อเลี้ยงชีวิตก็คือความรักใน ความดีงาม พิภพและเกิดต่างยึดถูกเป็นสัญลักษณ์ของความดีที่ตนต้องรักษาดูแล เธอมีความรักอันสูงส่งที่จะไม่ยอมให้ลูกตกต่ำเช่นตนเอง

เกิดเข้าสู่อาชีพโสเภณีด้วยความเต็มใจเพราะต้องการเงิน พิภพต้องการเงินเพื่อสถานะที่เหนือกว่าและการยอมรับของสังคมเพราะเธอเคยถูกเหยียดหยามมามากแล้ว แต่เงินในความหมายของเกิดหมายถึงปัจจัยยังชีพ ดังที่คิดว่าการเป็นโสเภณีไม่ต่างจากงานอื่นที่ “ทำแลกเงินเหมือนกัน” เพื่อจะได้ “จับจ่ายซื้อข้าวของอันเป็นปัจจัยเลี้ยงชีวิต” (78-79) สำหรับเธอโสเภณีเป็น “สัมมาอาชีพ” (78) เพราะ “ไม่เคยสร้างความเดือดร้อนให้ใคร ไม่เคยบังคับใครมาเที่ยวและไม่เคยเอาปืนจี้หัวใครให้ต้องจ่าย” (79) ในช่วงแรกเธอไม่เคยคิดว่าอาชีพนี้เลวร้าย (80) ซ้ำยังคิดว่ามีสิทธิ์จะภูมิใจและรักงานที่ตนทำอยู่ไม่ต่างจากงานอื่น ๆ (78)

ทักษะของเกิดอาจเป็นสิ่งที่คนส่วนใหญ่ไม่ค่อยคุ้นเคย แต่ก็มีที่มาที่ไป เธอเติบโตขึ้นมาในแหล่งสลัมท่ามกลางผู้ประกอบการอาชีพผิดกฎหมายทุกรูปแบบ ทั้งหัวขโมย นักพนัน พวกค้ายา และที่สำคัญคือเธอคุ้นเคยกับบรรดาหญิงงามเมืองหลายคนในที่แห่งนี้มาแต่เล็กแต่น้อย (55) พอโตขึ้นมาหน่อยแค่ห้าหกขวบเธอก็รับจ้างทำงานหลายอย่างนับแต่ช่วยแม่ค้าขายกล้วยทอดรับจ้างซื้อของในบ่อนไฟ และสุดท้ายเมื่อปากกระดุงาเจ้าของ “เรือสำราญ” ชอบใจในความเป็นเด็กคล่องแคล่วก็ชวนเธอไปเป็นเด็กรับใช้ในเรือ ณ ที่นี้เองที่เธอได้เห็นชีวิตที่สวยงามของบรรดาพี่ๆ แล้วเด็กหญิงก็ยึดพวกเธอเป็น “ต้นแบบ” นับแต่นั้นมา สำหรับเธอ หญิงเหล่านี้ “แต่งตัวสวยราวกับนางฟ้า” เธอได้ “ช่วยพวกหล่อนหยิบดินสอเขียนคิ้ว ลิปสติก แป้งรองพื้น ตอนนั้นเธออยากโตเป็นสาวเร็ว ๆ จะได้แต่งตัวสวย ๆ เป็นที่สนใจของหนุ่ม ๆ และมีเงินมีทองเหมือนพวกพี่ ๆ” (57)

อย่างไรก็ตามดูเหมือนผู้แต่งจะอาศัยทักษะนี้ย้อนวิจารณ์เมืองอันเต็มไปด้วยความฉ้อฉล และการตัดสินกันอย่างฉาบฉวย ดังที่ถกคิดว่า

เธอรุ่นงต่อความเป็นจริง บางคราวเก็บมาครุ่นคิดอย่างน้อยเนื้อต่ำใจ ครั้นนานเข้าก็พอจะเข้มแข็งยิ้มเยาะเรื่องราวน่าขบขันเหล่านี้

ใช้ละ เรื่องบางเรื่องชวนหัวเราะเยาะเหลือเกิน ไม่รู้ว่าโสเภณีอย่างเธอเบาปัญญา ไม่มีความรู้ ไม่เข้าใจปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่ หรือว่าความเป็นจริงในเมืองนี้โง่เขลาเกินกว่า จะอย่างไรก็ตามที่ แม้คนอื่นรู้สึกหรือมีความเห็นเป็นเช่นไร แต่เธอขอหัวเราะเยาะไว้ก่อน เยาะทั้งเมืองที่โง่เขลาและความเบาปัญญาของเธอเอง (79) (เน้นโดยผู้วิจัย)

นำคิดว่าสิ่งที่ปลุกปลอบใจหญิงที่ถูกผลักออกเป็นคนชายขอบเหล่านี้ ก็คือความเป็นคนดีของตนเอง ซึ่งในที่สุดแล้วมักจะถูกทำลายลงเรื่อย ๆ แต่ก็ยังเป็นสิ่งเดียวที่ต้องรักษาไว้ โดยอาศัยความปรารถนาดีต่อกันระหว่างมิตรในหมู่คนชายขอบด้วยกันเป็นสิ่งเสริม ดังที่เข้มแดงเพื่อนรุ่นน้องของเกตุพบกับหวันลูกชายของเธอ เมื่อหวันคิดจะมีร้านตัดเสื้อของตนเอง ว่า “มันต้องเป็นจริงสักวันหนึ่ง เชื้อพี่ลี...หวันเป็นคนดีเหลือเกิน...” (223)

เข้มแดงได้รู้จักกับเกตุในวันที่เธอสิ้นใจจนถึงขั้นต้องประทังชีวิตด้วยเศษอาหารจากถังขยะ เดิมทีนั้นเธอขายตัวอยู่ในโรงแรมแห่งหนึ่ง เคยเป็นดาวประจำโรงแรมที่ผู้จัดการต้องคอยเอาใจ แต่เมื่อแขกลดน้อยลง และหมดตัวกับการพนัน ไม่มีแม้กระทั่งเงินจ่ายค่าห้อง ก็ถูกผลักไสให้ไปเป็นโสเภณีข้างถนน ความเจ็บช้ำครั้งแล้วครั้งเล่าของเข้มแดง เริ่มด้วยความล้มเหลวในชีวิตคู่ เมื่อหนุ่มคูรักที่ชักชวนเธอเลิกอาชีพโสเภณีชอบทุบตีแล้วเลิกราไป ต่อมาเมื่อกลับสู่อาชีพนี้อีกครั้ง เหตุการณ์ก็เกือบจะซ้ำรอยเดิม เธอถูกแขกขาประจำคนหนึ่งหลอกไปขายตัวใช้หนี้ที่ตัวเองไม่ได้ก่อ หลังจากหนีชมชานมาถึงบริเวณท้องสนามหลวง เธอถูกผู้ชายกลุ่มหนึ่งพาไปรวมโถมจนสลบ ต่อมาก็โดนผู้หญิงขายตัวเจ้าถิ่นรุมทำร้าย ครั้งนี้เองที่เธอได้รู้จักกับเกตุที่ยื่นมือเข้าช่วยเหลือ โดยนำเธอไปพักรักษาตัวที่บ้าน

ประสบการณ์ของเข้มแดงเป็นแง่มุมหนึ่งที่โหดร้ายของชีวิตโสเภณี ขณะที่สถานะเช่นนี้คือความตกต่ำอยู่แล้ว ผู้กระทำร้ายยังมองไม่เห็นว่าเป็นคน มีความรู้สึกและมีความฝันที่ต่างจากผู้คนทั่วไป เคราะห์กรรมของเธออาจจะอธิบายได้อย่างที่เธอคิดว่าไม่ได้เป็นเพราะโลกนี้เต็มไปด้วยคนชั่ว คนดียังพอจะมีอยู่ แต่เธอ“ไม่มีโชค”ที่จะพบกับคนเหล่านั้นซึ่งคงเหลืออยู่น้อยต่อน้อยนัก (106) ด้วยคำอธิบายเช่นนี้เกิดกับหวันลูกชายก็คือคนดีที่เธอบังเอิญได้พบอย่างที่ไม่เคยคาดหวัง เกตุและหวันคือคนดีที่ปลุกปลอบให้เธอรู้สึกถึงคุณค่าของการมีชีวิตอีกครั้ง หลังจากได้รับความบอบช้ำจนตัวเองมองไม่เห็นว่าจะมีชีวิตอยู่เพื่ออะไรก็เปลี่ยนมาคิดว่าแม้จะมองไม่เห็นอนาคตตัวเองเธอก็หวังจะมีชีวิตอยู่ต่อไปเพื่อตอบแทนเกตุและหวันที่พาเธอ“มาสัมผัสโลกอบอุ่นและสายใยที่มีต่อกันและกัน” (125) มิตรภาพที่ได้รับจากสองแม่ลูกนั้นทำให้เธอรู้สึกว่า “นี่คือครอบครัวที่ยิ่งใหญ่”ของตน (230) ทำให้เธอได้รู้จักกับความสุขในฐานะที่“ได้เป็นผู้ให้” (218) แต่น่าเสียดายที่ความมีโชคของเข้มแดงไม่ได้อยู่กับเธอนานนัก เข้มแดงได้รู้ต่อมาว่าตัวเองติดเชื้อเอดส์ เธอไม่ต้องการให้ตัวเองกลายเป็นภาระ ก่อนเดินทางลงใต้ไปฆ่าตัวตาย ก็ได้ซุกซ่อนเงินและทองที่เก็บหามาได้ไว้ในกระปุกอมลिनของหวัน ซึ่งหวันก็ได้ใช้เป็นทุนเปิดร้านตัดเสื้อที่เขารู้ชื่อว่า “เข้มแดง” เหมือนจะจารึกถึงน้ำใจที่ยิ่งใหญ่ของเธอในเวลาต่อมา

ในกรณีของเกตุเมื่อเริ่มอาชีพโสเภณีนั่นเธออาจโชคดีกว่าพิกุลตรงที่เธอไม่มีความขัดแย้งที่ต้องปะทะกับทัศนคติของคนในถิ่นเกิด สลัมเต็มไปด้วยพวกมิถิชาชีพ เกือบครึ่งหนึ่งของคนทั้งหมดเป็นหัวขโมยและยังมีอาชีพผิดกฎหมายอื่น ๆ อีกจิปาถะ ในเงื่อนไขที่ความอยู่รอดเป็นสิ่งสำคัญ เกตุจึงมองว่ามันเป็นสัมมาอาชีพอย่างหนึ่งไม่ต่างจากอาชีพอื่นที่กฎหมายรองรับ แม้จะผิด

กฎหมายแต่อย่างน้อยงานของเธอก็ไม่ได้สร้างความเดือดร้อนให้ใครเหมือนพวกปล้นจี้ หัวขโมย หรือพวกค้ายา เมื่อแรกเข้าสู่อาชีพนี้เธอจึงไม่มีความขัดแย้งหรือความลังเลใดๆ ในทางตรงข้าม ภาพที่เธอเห็นและเรื่องเล่าเกี่ยวกับโสเภณีที่เธอได้ฟังกลับเป็นชีวิตที่ชวนฝัน ในสายตาของเธอ “นางฟ้าหลายคนจากไป เกตไม่รู้ว่าพวกพี่เหล่านี้หายหน้าไปไหน ความเข้าใจตอนนั้นคือพวก หล่อนร่ำรวยแล้ว เก็บเงินได้ก้อนใหญ่และจากไปสู่อชีพอื่น พวกหล่อนอาจได้แต่งงานกับหนุ่ม รูปงามใจดีซึ่งมีความรักล้นใจ” (59) เกิดถูกชักชวนขณะอายุยังสิบห้า เธอจึงไม่ลังเล

ส่วนพิกุลนวนิยายเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นว่า ความขัดแย้งของเธอนั้นมาจากการปะทะกันระหว่างความเป็นคน“บ้านนอก” กับวิถีคิดแบบ“เมือง” ตอนที่เธอริชายตัวใหม่ๆ พิกุล “ไม่กล้านึกถึงเหตุการณ์ข้างหน้า มันโหดร้ายเกินไปสำหรับผู้หญิงบ้านนอกซึ่งถูกพ่อแม่สอนมาให้ รักนวลสงวนตัว รักศักดิ์ศรีลูกผู้หญิง”(26) ความเห็นแก่เงินอันเป็นโลกทัศน์ของสังคมแบบใหม่ทำให้เธอฝ่าความละอายไปได้ เท่ากับเมืองได้เปลี่ยนวิถีคิดตั้งแต่เธออายุอย่าง 17 ปี เมื่อ“ก้าวสู่เงามืด และจมลงกับมันซ้ำๆ ในที่สุดก็มองไม่เห็นหัวใจตัวเอง” สำหรับพิกุล“เงินคือแสงสว่างที่จะสาดทอ จุดหมายปลายทางที่...อยากจะได้เห็น” (27)

ประเด็นที่น่าสนใจในแง่หนึ่งก็คือความหมายของคำว่า “วิถีคิดแบบเมือง” ใน อรรถาธิบายของผู้แต่งข้างต้นนั้น หมายถึงใดกันแน่ คงไม่ได้หมายถึงแค่ “ความต้องการเงิน” หรือการให้ความสำคัญกับความมีเกียรติและศักดิ์ศรีในฐานะที่เป็นผู้ครอบครองเงิน ดังใน ความคิดของพิกุลที่ได้กล่าวถึงก่อนหน้านี้ เพราะแนวคิดเช่นนี้ไม่ได้เป็นแต่ที่ตระเฉพาะของเมือง คนบ้านนอกก็ไม่ต่างไปจากนี้ ดังเห็นได้ในตอนที่พิกุลกลับไปบ้านอย่างคนร่ำรวย ทุกคนต่างให้เกียรติและยกย่อง

หล่อนพูดกับญาติพี่น้อง ว่าขอเวลาอีกไม่เกินสามปีหล่อนจะกลับมาอยู่ บ้าน ปลูกบ้านใหม่ เปิดร้านขายของชำ ซื้รถกระบะและมอเตอร์ไซด์ อย่างละคัน

เพื่อนบ้านยกย่องชมเชยหล่อนเป็นเสียงเดียวว่าหาเงินเก่ง ชยัน รู้จัก คิดสร้างอนาคต พ่อแม่ภูมิใจในลูกสาวคนนี้ น้องๆต่างมีความสุขที่หล่อน กลับบ้านมาพร้อมความหวังอันยิ่งใหญ่ (28)

ในแง่หนึ่งจึงกล่าวได้ว่าทัศนะของเธอที่ให้ความสำคัญกับความมั่งมีทางวัตถุ รวมทั้ง ทัศนะที่ว่าความมั่งมีคือที่มาของการยอมรับนั้น ไม่ได้ถูกบ่มเพาะมาจากที่อื่น เธอเรียนรู้จากคน บ้านนอกที่แวดล้อมเธออยู่นั่นเอง ความต่างระหว่างเมืองกับบ้านนอกจึงไม่ได้อยู่ที่ตรงนี้ ความต่าง อย่างสำคัญน่าจะอยู่ที่ความยึดมั่นในจารีตอันโยงกับกรอบทางจริยธรรม แม้คนบ้านนอกจะไม่ได้ รังเกียจเงินและยกย่องคนมีเงินไม่ต่างจากคนเมือง แต่เงินอาจไม่ใช่สิ่งสำคัญที่สุดที่ใช้วัดคุณค่า

และอยู่เหนือทุกสิ่งทุกอย่าง ความยึดมั่นในจารีตนั้นทำให้บ้านนอกยังพอมีที่ทางสำหรับสิ่งที่เห็น ว่าดีและงามในกรอบความคิดเดิมที่สืบทอดกันมา วิธีคิดแบบซื้อได้ขายได้จึงไม่อาจใช้ได้กับทุกสิ่ง ญาติพี่น้องของพิกุลและชาวบ้านจึงไม่อาจยอมรับพิกุลได้และเปลี่ยนท่าทีต่อเธอโดยจับพลันเมื่อรู้ว่าความร่ำรวยของเธอนั้นได้มาจากการขายตัว แม้พวกเขาจะให้ค่ากับการมีฐานะ แต่ความรัก นวลสงวนตัวอันเป็นคุณค่าในกรอบความคิดที่สืบทอดกันมาก็เหนือกว่า แต่พิกุลคิดว่าทุกสิ่งนั้นซื้อ ได้ด้วยเงิน เธอเอาคุณค่าของคนไปผูกโยงกับฐานะที่ขึ้นอยู่กับว่าเป็น “ผู้ซื้อ” หรือ “ผู้ถูกซื้อ” นี้เองคือวิธีคิดแบบเมืองในความหมายนี้ เมืองคือ “ป่าที่เต็มไปด้วยชีวิตและเครื่องมือประทุษร้าย ซึ่งกันและกัน และเป็นตลาดกว้างใหญ่ ทุกอย่างเป็นสินค้าได้หมด” (69)

อย่างไรก็ตามความยึดมั่นในจารีตของคนบ้านนอกที่ปรากฏในนวนิยายเรื่องนี้ก็มี ผลทั้งสองด้าน ด้านหนึ่งนั้นทำให้บ้านนอกยังพอมีที่ทางสำหรับความดีงาม แต่อีกด้านหนึ่งก็อาจ ทำให้ไม่มีที่ยืนสำหรับผู้หลงผิด ดังที่กล่าวแล้วว่าบ้านนอกไม่เคยให้โอกาสคนพลาดพลั้งอย่าง พิกุลได้แก้ตัวใหม่ เธอเลิกอาชีพนี้ไปแล้วแต่ก็ยังเป็น“กะหรีตลอดกาล” ในสายตาของชาวบ้าน บ้านนอกในนวนิยายเรื่องนี้จึงไม่ได้มีแต่ความบริสุทธิ์งดงามแต่เพียงสถานเดียว แต่ยังมีความ อับลัทธิรวมอยู่ด้วย แม้แต่พิกุลเองก็ไม่ได้ตกเป็นเหยื่อของเมืองเท่านั้น เธอยังตกเป็นเหยื่อ ของบ้านนอกด้วย เธอถูกบ่มเพาะค่านิยมที่ยกย่องคนรวยมาจากบ้านนอก และเมื่อเธอคิดเลย เถิดไปว่าเงินซื้อได้ทุกอย่างตามวิธีคิดแบบเมือง เธอก็ถูกบ้านนอกปฏิเสธโดยสิ้นเชิง ความบอบ ช้ำของชีวิตเธอนั้นมาจากการปะทะกับสังคม และขัดแย้งกับตนเองโดยเฉพาะเมื่อเธอเป็นคนไม่ เข้มแข็ง นอกจากนี้พิกุลยังเป็นคนอ่อนไหวง่าย ถึงแม้ว่าจุดตั้งต้นของการไปทำงานในเมืองก็คือ ความปรารถนาอย่างเด็กสาวทั่วไปเท่านั้น

ครั้งถูกบ้านนอกปฏิเสธมาเธอก็คิดประเมินค่าตัวเองตามนั้นว่า “ไม่มีอะไรเหลือ แล้ว” เธอ “คือคนที่ตายแล้ว” กลายเป็น “ซากชีวิต” จนต้องประชดชีวิตด้วยเกล้าและผลาญเงินที่ หามาได้ “อย่างยากลำบาก” ด้วยการพนัน (30) หลังจากนั้นก็มีผู้อื่นจุดเธอขึ้นมา เมื่อเธอได้พบรัก และอยู่กินกับถวิลครั้นสามารถเริ่มต้นใหม่ได้อีกครั้ง ก็กลับต้องพลัดพรากกันด้วยความตาย เมื่อมี ลูกและคิดจะเลี้ยงให้ดีที่สุด หญิงตัวคนเดียวในเมืองใหญ่จึงต้องหวนสู่อาชีพเดิม

ดูเหมือนว่าพิกุลโซคร้ายที่ไม่อาจกำหนดชีวิตของตนได้ ถึงแม้เธอมีความเชื่อมั่นว่า คนเราอาจสัมผัสสิ่งที่เป็นคุณค่าที่แท้จริงได้ด้วยตัวเอง เธอรู้สึกได้ถึงความสุขที่แท้จริงของเธอก็คือ เป็นด้านที่อยู่ตรงข้ามกับเงิน ดังที่ได้อภิปรายไปแล้ว “หลายปีในเมืองใหญ่หล่อนโหยหาโอกาส” อย่างในวัยเยาว์

ตอนนั้นหล่อนอายุสิบสองปี ไล่ต้อนไ้ทุยไปท่ามกลางเปลวแดด กลางเดือนเมษา แดดแผดจ้าราวกับเพลิงร้อนที่พร้อมจะเผาผลาญทุกอย่าง หล่อนเพิ่งออกจากโรงเรียน ยังสดใสร่าเริงมองโลกเบื้องหน้าอย่างมีความหวัง สู้แดดสู้ลมด้วยร่างกายที่รอวันผลิบาน

หล่อนปล่อยเจ้าทูลลงไปนอนฝังตัวในปลักโคลน นำปลายเชือกสนตะพายอีกด้านหนึ่งมัดไว้กับหลัก นั่งลงใต้โคนประตู ค่อยๆเอนตัวลงนอนรับลมร้อนซึ่งโชยผ่านความเว้งว่างของท้องทุ่ง หล่อนเผลอหลับไปจับหนึ่งเพียงจับเดียวเท่านั้น พอรู้สึกตัวตื่นก็เป็นเวลาใกล้ค่ำแล้ว ตื่นขึ้นมาพร้อมความรู้สึกสดชื่น ใบหน้าอิมเอิบ ดวงตาแจ่มใส รู้สึกเป็นสุขอย่างไม่เคยมีมาก่อน (43)

ความผิดพลาดที่สำคัญของพิกุลก็คือ การหวนกลับมาสู่อาชีพโสเภณี หลังจากสามีเสียชีวิตและตัวเองไม่มีใครอีกเพราะถูกตัดขาดจากบ้านเกิดไปแล้ว เมื่อกลับมาทำอาชีพเดิมอีกครั้งเธอก็แก้ปัญหาเรื่องการเลี้ยงดูลูกโดยนำไปฝากเลี้ยงที่บ้านครูปรานี ในช่วงแรกๆเธอก็รับลูกกลับบ้านหลังเลิกงาน แต่เมื่อเห็นว่าไม่สะดวกเพราะกว่าโรงน้ำชาจะปิดก็ตึกตื่นจึงเปลี่ยนเป็นฝากเลี้ยงประจำหยุดงานจึงไปรับลูกมาอยู่บ้าน นีดูเหมือนเป็นต้นเหตุที่ทำให้ดารีกาไม่ค่อยผูกพันกับแม่ นานไปก็กลับกลายเป็นว่าบ้านครูปรานีซึ่งมีเครื่องอำนวยความสะดวกและของเล่นเพียบพร้อมทั้งยังมีเด็กรุ่นราวคราวเดียวกันมากมายเป็นเพื่อนเล่นนั้น ทำให้ดารีกากลายเป็นเด็กติดเพื่อนและไม่อยากกลับมาอยู่บ้านที่เงียบเหงากับแม่ พิกุลพยายามยื้อแย่งลูกด้วยการทุ่มเทเงินทองซื้อข้าวของมาปรนเปรอเป็นการ “ผูกมัดใจ” ลูกสาวตั้งแต่ยังเล็ก(129) ดารีกาจึงกลายเป็นเด็กที่เอาแต่ใจและหาความสุขจากการบริโภควัตถุเมื่อโตขึ้น ส่วนพิกุลก็ยังมีชีวิตตกต่ำลงไปอีก เธอจำเป็นต้องสนองความประสงค์ของผู้ซื้อบริการแม้ด้วยวิธีการที่ไม่เคยคิดว่าจะต้องทำ ขณะที่ได้เงินมากขึ้นนั่นสิ่งที่ลดลงอย่างสวนทางกันก็คือความรู้สึกว่าตนเองยังมีศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นคนพอให้นับถือตัวเองได้ ความผิดพลาดของพิกุล เป็นเพราะเธอดูจะหนีความทุกข์และคิดว่าเงินช่วยได้ เธอจึงยอมรับสภาวะที่ความเป็นคนที่เหลือน้อยจะลดลงอีกหรือหมดสิ้นไป (184) แม้ต่อมาจะรู้สึกผิดแต่เธอก็มีวิธีการลบความละอายไว้ได้ด้วยความคิดเดียวกับที่เธอบอกกับตัวเองในตอนเริ่มขายตัวใหม่ๆ คือ “ไม่มีใครรู้เห็น และเธอก็คิดว่าแม้วิธีการจะสกปรกแต่ “เงินไม่ได้เปื้อนอุจจาระ ไม่ได้สกปรก” และ “มันพร้อมจะรับใช้หล่อน” (185)

พิกุลเลี้ยงดูดารีกาโดยไม่เฉลียวใจว่าความหลงในความสุขจากการบริโภคที่ซื้อได้ด้วยเงินเช่นนี้จนเติบโตใหญ่ ได้บ่มเพาะความคิดที่ผิดพลาดให้เจริญเติบโตขึ้นในจิตใจของลูกสาว โชคของพิกุลที่พอมืออยู่บ้างก็คือการได้รู้จักกับเกด เธอเลิกอาชีพโสเภณีในเวลาต่อมาและเปลี่ยนมาเป็นแม่ค้าขายกล้วยทอดตามคำชักชวนของเกด ความสุขและความภูมิใจในตัวเองกลับคืนมาอีกครั้ง ดังคำบรรยายว่า “หล่อนมีความสุข บอกกับลูกสาวและคนรู้จักในแฟลตอย่างภูมิใจกับอาชีพใหม่ว่า หล่อนเป็นแม่ค้า...” (261-262) แต่พิกุลเป็นเหมือนคนอาภัพ เธอเสียชีวิตด้วยโรคร้ายหลังจากนั้นไม่นานอย่างน่าเวทนา ในเช้าวันที่รู้ตัวว่าอาการกำเริบหนักนั้น เธอออกจากบ้านเดินชมชานไปให้ไกลที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อว่าลูกสาวจะได้ไม่พบกับความตายอันน่าอนาถของแม่ เธอเสียชีวิตอย่าง

เดียวตายข้างเสาต่อมอริมทางด่วน แต่ความหวังสุดท้ายก็ไม่บรรลุผล ดาริกาตามมาพบศพแม่ แต่เธอก็มิได้เรียนรู้สิ่งใด

ในส่วนของเกต เมื่อรู้ว่าภาพชีวิตที่งดงามของบรรดาพี่ ๆ นางฟ้าที่เคยได้ยินได้ฟังมานั้นเป็นเพียงเรื่องแต่ง เกตได้เรียนรู้ความจริงว่าสังคมติดกับอาชีพนี้อย่างไร แต่เธอมีคุณสมบัติสำคัญคือการยอมรับความจริงและรับผิดชอบต่อการตัดสินใจของตัวเอง จึงคิดว่า “เมื่อเธอเป็นคนผิดก็พร้อมเดินหน้าเผชิญกับทุกปัญหาด้วยความเข้มแข็ง” (80) คุณสมบัติอีกอย่างที่ต่างจากพิกุลคือ ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ตัวเองคิด ดังเช่นในตอนที่เราพลาด เกิดตั้งท้องขึ้นมาทั้งที่สำหรับอาชีพนี้ “เป็นเรื่องไม่ควรเกิดขึ้นอย่างเด็ดขาด” (80) เธอก็ไม่ได้ตีโพยตีพายและไม่ได้คิดกังวลอย่างคนอื่นคิดในประเด็นว่าเด็กที่เกิดมาไม่มีพ่อและมีแม่เป็นโสเภณีจะเป็นเด็กมีปัญหา

สิ่งที่เธอเตรียมการสำหรับหวันลูกชายของเธอก็คือความแข็งแกร่งที่มาจากกรยอมรับความจริง และตัดสินใจต่าง ๆ ได้ด้วยความจริงที่เห็นไม่ใช่ตามที่คนอื่นบอกให้คิด ดังที่เกตเจตนาพาหวันมาโรงน้ำชาตั้งแต่เด็ก เธอคิดอย่างมั่นใจว่า

ไม่มีประโยชน์ที่จะปกปิด หากมันเป็นความน้อยเนื้อต่ำใจก็ให้เขารู้กับมันซึ่ง ๆ หน้า สลัดออกให้พ้นด้วยความเข้มแข็งทั้งหมด และกลืนกินมันอย่างเยอหยิ่ง เขาคือลูกชายของโสเภณี แม่ของเขาเติบโตมากับเรือสำราญไม่เคยประกอบอาชีพอื่นจนกระทั่งมีเขา

แม่ของเขาจะชั่วหรือดีไม่ได้อยู่ที่อาชีพ และหากเขาเห็นว่ามันเป็นความผิด นั่นก็คืออดีต เขาควรเก็บไว้เป็นบทเรียน เป็นพลังที่จะก้าวไปสู่แสงสว่างแห่งอนาคต

หวันเคยนั่งอยู่บนเก้าอี้ในร้านกาแฟ มองชายนักเที่ยวที่หายชั้นลิปต์ไปคนแล้วคนเล่า ไม่ได้มองหาเค้าหน้าที่เหมือนตัวเอง แต่เขาแปลกใจว่าคนพวกนี้มาทำอะไร

เกตลงมาจุดมือเขาลุกขึ้น “แม่พาเอ็งมารู้จักที่นี่ไว้ โตขึ้นจะได้ไม่ยอมมาอีก” (87)

เกตพร้อมจะยอมรับความผิดพลาดหากมันไม่เป็นไปอย่างที่คิดเพราะสิ่งสำคัญอาจไม่ได้อยู่ที่ผล แต่อยู่ที่ได้ทำตามที่ตัวเองคิด ในตอนหนึ่งเมื่อตัวละครอื่นแย้งความคิดนี้เธอตอบว่า “ฉันก็ทำตามที่คิด วันข้างหน้าเป็นยังไงช่างมัน” (99) ด้วยเหตุนี้บุคลิกของเธอจึงต่างจากพิกุลโดยสิ้นเชิง เธอมีแววตาแจ่มใส ใบหน้าอ้มเอิบ ประการสำคัญคือแม่จะมีชีวิตอยู่ในมุมมืดเหมือนกันแต่เธอไม่ได้ทุกข์ร้อนเหมือนอยู่ในทะเลเพลิงเช่นพิกุล เกตจึงเป็นไม้ดอกที่เติบโตขึ้นอย่างทรหดอดทนในซอกแคบ ๆ ระหว่างรอยแตกของพื้นคอนกรีตที่ขาดทั้งความอุดมสมบูรณ์และมือที่คอยรดน้ำ แต่ “แตกใบสัมผัสเปลวแดดและสายฝนผ่านวันเวลามาจนผลิดอกอวดโลก”

ขึ้นมาได้เองโดยแท้ ไม่เพียงเท่านั้นเธอยังปลุกสิ่งเหล่านี้ขึ้นในตัวลูกชายของเธอด้วยเช่นกัน ต่างจาก พิภพที่ล้มเหลวในการ “เลี้ยงชีวิต” ของดารีกาให้เติบโตขึ้นอย่างสวยงามอย่างที่เคยหวัง ดารีกาเป็น ดั่งต้นไม้ที่เติบโตขึ้นในดินอุดม มีมือที่บรรจงปลุกและคอยรดน้ำพรวนดิน พิภพหาทุกสิ่งทุกอย่างที่ควรจะมีอย่างทัดเทียมคนอื่นให้แก่ลูก ดารีกากลายเป็นเด็กหยิ่งยโสและขาดความเห็นใจ ผู้อื่นแม้แต่แม่ของตน ไม่เคยใส่ใจต่อความยากลำบากของแม่ และไม่เคยมองคิดหาคำตอบว่าเงินที่แม่หามาบำรุงเลี้ยงเธอนั้นได้มาจากการประกอบอาชีพใด ดารีกาน่าจะห่างไกลจากอาชีพนี้ แม้ พิภพจะเสียชีวิตลงก่อนเธอเรียนจบอีกปีกว่า ๆ สิ่งสำคัญคือเธอไม่ได้ถูกเลี้ยงให้เติบโตขึ้นมาอย่าง เข้มแข็งด้วยการเผชิญปัญหาในโลกของความเป็นจริง นอกเหนือจากมีทัศนคติ ๆ ตามที่ถูก ปลุกฝังมา

เรื่องจบลงตรงที่ดารีกากลายเป็นโสเภณีทั้ง ๆ ที่เห็นกับตาว่าแม่จบชีวิตลงอย่างไร แต่ในยุคบริโภคนิยมซึ่งต่างจากรุ่นแม่ของเธอ ปัญหาปากท้องไม่ได้เป็นเหตุผลสำคัญของการ ประกอบอาชีพนี้ ฐานะทางเศรษฐกิจของดารีกาหลังเธอยุติการเรียนและออกหางานทำไม่ได้อยู่ใน ชั้นขีดสน เพียงแต่ไม่พอต่อการ “อนุญาตให้เธอฟุ่มเฟือยตามอำเภอใจ” (333) ความฝันของดารีกา ก็ต่างจากแม่ เงินที่จะได้มาไม่ใช่ทุนเพื่อเปิดกิจการค้าและสร้างชีวิตใหม่ สิ่งที่อยู่ในความคิดความ ต้องการของเธอคือคอนโดมิเนียมกลางเมือง รถหรูหนึ่งคัน และ “พรุ่งนี้เธอคงมีแรงพอจะไปเดิน ท่อม ๆ ในห้างสรรพสินค้า เลือกสินค้ายี่ห้อดัง ๆ จากยุโรปให้รางวัลตัวเอง เป็นความสุขที่พอคว่ำ ดิดมือไว้ได้ในวันอันว่างเปล่า” (334)

อำนาจและความโลภกับคำถามต่อคุณค่าแท้ของชีวิต

นวนิยายที่นำเสนอปัญหาความโลภและอำนาจคือ กลางทะเลลึก (2546) ของ ประชาคม ลุนาชัย ซึ่งเล่าเรื่องหายนะของชาวเรือประมงลำหนึ่งทั้งหมด 20 ชีวิต ที่ออกไปจับปลาถึง น่านน้ำอินโดนีเซีย พวกเขาบังเอิญได้ครอบครองทองคำและสินค้าเถื่อนมูลค่ามหาศาลในเรือชน ของเถื่อนกลางทะเล เพราะคนบนเรือลำนั้นฆ่ากันเองตายหมด ความโลภและการแก่งแย่งชิงดีเมื่อมี อุบัติเหตุด้วยลมพายุ หลังการตัดสินใจของไตเรือที่ทิ้งอุปกรณ์จับปลาไปหมด ทิ้งปลาที่จับได้ไป เกือบหมด เพื่อให้มีที่สำหรับบรรทุกสมบัติกลับไปได้ทุกอย่างอัน เป็นเหตุให้สุดท้ายก็ไม่มีใครนำสิ่งใด กลับไปได้แม้แต่ชีวิตของตน

การจบชีวิตพร้อมกับจุดจบของความฝันที่จะเปลี่ยนแปลงชีวิตด้วยเงินที่ได้มาอย่าง บังเอิญแต่ไม่ชอบธรรม ฟองหายนภัยของระบบคิดของสังคม อุบัติเหตุกับเรือประมงลำนี้ เป็นเพียง การเปิดโอกาสให้ผู้อ่านเห็นโทษของความประมาทมัวเมาและความหลงกับสิ่งลวง รวมทั้งอำนาจ เหนือผู้อื่นด้วย วิทยายท่ายไม่มีความรู้พอที่จะนำเรือกลับเข้าน่านน้ำไทยได้ ส่วนมิตรซึ่งเป็นผู้ช่วย นายท้ายมานานมีประสบการณ์มากกว่า ก็ไม่ยอมช่วยแนะนำ นอกจากขัดเคืองที่ไม่ได้รับตำแหน่ง นายท้ายเพราะเป็นคนอื่นไม่ใช่ญาติของไตเรือ ยังคิดจะใช้ความรู้ที่เหนือกว่าแสดงสถานะของผู้นำ

เมื่อหยีผิตพลาด กว่าจะสำนึกว่าต้องเผชิญภาวะวิกฤตร่วมกันอย่างไรไม่มีใครมีสิทธิได้รับการยกเว้น หยี่ก็นำเรือไปผิตทางจนเรือหมดน้ำมันต้องลอยล้าอยู่กลางทะเล ข้าเมื่อไม่มีน้ำมันเครื่องสูบน้ำก็ใช้ การไม่ได้ เมื่อเสียบยงที่เหลื่ออยู่หมดลง คนเรือที่ทั้งหิวโหยอ่อนแรง ยังต้องเผชิญกับปัญหาน้ำที่ไหล ซึมเข้าสู่ลำเรือ จึงได้พบว่าพวกตนโง่เขลาที่เห็นแก่ทรัพย์สมบัติจนยอมทิ้งอาหารซึ่งจำเป็นแก่ชีวิต และเอาแต่เห็นแก่ตัว แต่ก็มาคิดได้เอาเมื่อสายเกินกว่าจะกลับไปแก้ไขสิ่งใดได้

ไม่ว่าผู้แต่งจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม ดูเหมือนชะตากรรมของคนเหล่านี้้อธิบายได้ด้วย หลักอทิปปัจจยตา ที่ว่าเพราะมีสิ่งนั้นจึงมีสิ่งนี้ เบื้องหลังแห่งความพินาศที่แท้จริงก็คือความหลงผิด รวมหมู่ของคนเหล่านี้ ขณะที่เรือชนสมบัติหนักอึ้งหนักกลับได้ไม่ทันข้ามคืน ตกค่ำวันนั้นพวกเขาจัด เสี่ยงฉลองตีมกนกันด้วยเหล้านอกราคาแพงที่เก็บมาจากเรือชนของเถื่อน และบริโภคกึ่งปลาชนิด ดี ๆ ที่จับหามาได้เป็นกับแก้มอย่างดี ความเมาทำให้ลูกเรือที่ทำหน้าที่เปลี่ยนกะถือท้ายหลับไหล ไม่ได้สติ กระทั่งเรือตกลงและออกนอกเส้นทาง ทองคำหลายหีบที่เรียงซ้อนกันอยู่ในห้องใต้ก้งหล่น ลงมาทับเจ้าของห้องซึ่งกำลังหลับสนิทเสียชีวิตทันที ความตายของใต้ก้ง (ซึ่งมีสมยว่าใต้ก้ง) มา จากอุบัติเหตุอาจจะหลีกเลี่ยงได้ถ้าแกรู้เท่าถึงการณ์ เหมือนจะเน้นย้ำถึงต้นตอของปัญหาที่มนุษย์ไม่ พยายามจะรู้เท่าทัน พวกเขาล้วนพาตัวเองเข้าสู่ปัญหาเพราะความอยากได้โดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ว่าจะ มีอะไรที่คาดไม่ถึงตามมาบ้าง การตีมกนจนเมามายก็แสดงว่าความตื่นเต้นยินดีเกินขอบเขตเปิดทาง ให้เกิดการสูญเสียดสติสัมปชัญญะกันอย่างถ้วนทั่ว

อาจตั้งคำถามต่อเนื่อได้ว่าคนเหล่านี้ถูกลงทัณฑ์อย่างสมควรหรือไม่ เขาได้กระทำ สิ่งที่ผิตพลาดร้ายแรงเพียงใด จึงถึงขั้นต้องจบชีวิตลงอย่างอนาถ คำตอบที่ประมวลได้ก็น่าจะเป็นว่า ส่วนหนึ่งผู้แต่งก็สร้างความน่าเห็นใจแก่ตัวละครว่าล้วนแล้วแต่มีปัญหาทางเศรษฐกิจ ยกเว้นอภิชาติ ลูกเ้าแก่เรือทรัพย์สมุทรซึ่งเป็นเพียงผู้ขออาศัยโดยสารเรือมาด้วย ลูกเรือที่เหลื่อล้วนมีฐานะ ยากจน ใต้ก้งเองแม้จะเป็นผู้มั่งคั่งที่สุดในเรือ แต่เมื่อเทียบกับใต้คนอื่นแก็ก็เป็นเพียงใต้ก้งคนยาก ที่ยังต้องทนลำบากตรากตรำอยู่กลางท้องทะเลกับเรือโบราณที่ขาดทั้งเครื่องไม้เครื่องมือที่ ทันสมัย และขาดเครื่องอำนวยความสะดวกผิตกับใต้เรือลำอื่น แก็ใต้ชื่อว่าใต้ก้งก็เพราะพ่อหวังว่า ลูกชายจะไม่ฉลาด ทำมาหากินไม่ทันคนอื่น ไม่อาจเอาตัวรอด จึงตั้งใจจะตั้งชื่อให้ลูกชายได้เดือนสติ ก่อนตัดสินใจทำสิ่งใด ๆ (16) แต่เราก็จะเห็นว่า ถึงจะมีประสบการณ์เจนจัดเพียงใด แก็ยัง “โง่ เหมือนชื่อ” อย่างที่พ่อหวังเกรง เพราะรู้ไม่เท่าทันความโลภหลงของตัวเอง ในภาพรวมความโลภ ของคนเหล่านี้เป็นความโลภที่มาจากความตื่นรนหนีความยากลำบาก อย่างไรก็ตามในระดับปัจจุชน ความอยากได้ก็เป็นสิ่งจำเป็นเพื่อความอยู่รอดในสังคมบริโภคนิยม มนุษย์ไม่ได้ต้องการแค่ ปัจจัยพื้นฐานที่เพียงพอต่อความอยู่รอดเท่านั้น หากแต่ยังต้องการความสะดวกสบาย ความมีหน้ามี ตา การได้รับการยอมรับจากผู้อื่น และความมั่นคงเป็นต้น สิ่งที่ต้องคำนึงถึงก็คือ มีสิ่งใดกำกับให้ เกิดความพอใจ ไม่ให้ขยายเป็นการเบียดเบียนผู้อื่น หรือแม้แต่การเบียดเบียนความเป็นคนของ ตัวเอง ทั้งนี้ยังไม่ได้กล่าวถึงการดำรงอยู่ของชีวิตในฐานะที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่นหรือสังคมอีกด้วย

ปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นเมื่อใต้ที่มัจฉาชีวิตลงก็คือ ไม่ว่าจะว่าด้วยความเกี่ยวพันทางสายเลือดหรือตำแหน่งสำคัญที่รองลงมา สิทธิและอำนาจสั่งการในฐานะใต้จำเป็นก็ตกเป็นของผู้นำที่ขาดประสบการณ์อย่างหยาบ หยาบเป็นนายท้ายซึ่งเป็นตำแหน่งสำคัญรองจากใต้ ทั้ง ๆ ที่ด้วยประสบการณ์และความเหมาะสมตำแหน่งนี้ควรเป็นของมิตร ใคร ๆ ต่างคิดว่าเขาจะได้เลื่อนตำแหน่งจากผู้ช่วยนายท้ายเป็นนายท้ายใหญ่ ในคราวที่นายท้ายเก่าปลดระวาง แต่ใต้ที่มกลับทำในสิ่งที่ไม่มีการคาดคิด ใต้ที่มเลื่อนหยีหลานของตัวเองขึ้นเป็นนายท้ายใหญ่ทั้งที่เพิ่งทำงานมาไม่นาน ทั้งนี้ก็เพื่อรักษาอำนาจของตน ซึ่งดำรงอยู่ท่ามกลางความหวาดระแวงในความสัมพันธ์ที่ไว้วางใจไม่ได้ ดังความคิดคำนึงของใต้ที่ม

หยีเป็นหลานแท้ ๆ ของแก ใต้ที่มเคยยกเหตุผลนี้มาปกป้องตัวเองเมื่อความรับผิดชอบชั่วดีทุบตีสำนึกข้างใน แกไม่ใช้คนใจหिनที่ไม่รู้ลึกรู้สาต่อแหวตาววดราวของมิตร ยิ่งเขากลายเป็นขี้เมาตักดานกูไม่กลับ คล้ายกับว่าแกมีส่วนทำร้ายเขา ใครบ้างไม่สนับสนุนญาติของตน แกขูเหตุผลนี้ขึ้นเหนือหัว ใครบ้างไม่ผลักดันคนที่ตนไว้วางใจที่สุดมาทำงานเคียงข้าง หยีไม่เพียงเป็นนายท้าย แต่เขาจะเป็นเกราะเหล็กป้องกันแกจากคนอวนหัวขบถ คนพวกนี้อาจก่อการร้ายในเรือขึ้นเมื่อไหร่ก็ได้ ใครเล่าจะเสี่ยงชีวิตปกป้องแก ...

ตัวอย่างร้าย ๆ มีให้เห็นทุกปี ใต้ที่มไม่เคยลืม ใต้กั้งเจ้าของเรือหลายราย ถูกคนอวนมัดกับสมอโยนทิ้งน้ำ กลายเป็นผีเฝ้าทะเลเพราะความประมาท (113) (เน้นโดยผู้วิจัย)

หากความไม่ประมาทเป็นเกราะป้องกันอันตราย สิ่งใใต้ที่มกระทำเพราะคิดว่าตนป้องกันอันตรายอย่างรอบคอบแล้ว ยังเป็นดาบสองคมที่แสดงว่าแกไม่ได้ล่วงรู้ถึงคุณค่าที่แท้จริงซึ่งมนุษย์จำเป็นต้องรู้ การกระทำของใต้ที่มจึงสร้างความผิดหวังชอกช้ำและความขัดเคืองใจแก่มิตร เขากับหยีจึงไม่ลงรอยกัน เมื่อหยีต้องรับหน้าที่เป็นใต้จำเป็น แม้รู้ตัวว่าขาดความชำนาญ แต่ความเป็นคู่อริทำให้เขามีทฐิเกินกว่าจะฟังพาประสบการณ์ของมิตร ส่วนมิตรก็ต้องการเอาชนะ แม้รู้ว่าหยีพาเรือไปผิดทางก็ไม่ได้ท้วงติง เพราะคอยโอกาสที่หยีต้องจนแล้วยอมจำนนต่อความเห็นอกว่าของตน ความไม่ไว้วางใจกัน ความไม่สามัคคี และการแก่งแย่งชิงดีเพื่อจะไปยืนอยู่ในตำแหน่งแห่งอำนาจนี้เองเป็นสาเหตุที่ทำให้เรือลำนี้ต้องล่มจม คนเหล่านี้ลืมนึกไปว่าตน “ลงเรือลำเดียวกัน”

เมื่อย้อนไปคิดถึงความผิดพลาดของใต้ที่ม ความพะวงกับการปกป้องชีวิตของตน ก็คือมูลเหตุแห่งการหวงแหนอำนาจ จะว่าเขาไม่เข้าใจจิตใจคนก็ไม่เชิง เขาสอนหยีว่า “... ต้องรู้จักใช้คนให้ถูกกับงาน รู้วิธีปกครองคน อย่าใช้แต่อำนาจบีบบังคับ...” และ “เอาชนะใจลูกน้อง” จึงจะไม่มีปัญหา (112) แต่คล้ายกับผู้แต่งจะบอกว่า หลักการกับการปฏิบัติมีความซับซ้อนต่างกัน แทนที่ใใต้จะเอาชนะใจมิตรผู้มีความรู้และความสามารถเหมาะสม ก็ให้หยีข้ามหน้าเขาไป ข้อสำคัญหยีที่ใใต้

หวังจะให้เสียงชีวิตปกป้องแก ก็ไม่ใช่คนที่เก่งพอจะรักษาอำนาจไว้ได้ หากหยาสามารถใช้เครื่องมือทันสมัยบรรดาที่มีอยู่ในเรือทั้งวิทยุสื่อสาร ซาวนด์เตอร์ และเรดาร์ เขาอาจพาเรือไปถูกทางได้โดยไม่ต้องพึ่งพาประสบการณ์ของมิตร แต่ไต๋ที่มไม่ได้ถ่ายทอดความรู้ด้านนี้แก่เขา ไม่ใช่ความกระชั้นของเวลาหรือเหตุผลอื่นใด หากแต่เป็นความจงใจของไต๋ที่มที่จะสงวนความรู้ส่วนนี้เอาไว้เพื่อให้ตัวเองยังคงมีอำนาจ

ไต๋ที่มจากไปแล้ว และหยาไม่มีวันรู้ว่า เป็นเจตนาของไต๋ที่มเองที่ไม่สอนสิ่งนี้ให้แก่เขา มันเป็นอีกไม้ตายหนึ่งที่แกสงวนไว้ แกสอนหยาถือท้าย เทียบเรือ ถ่ายทอดความรู้เพื่อให้หยาเป็นนายท้ายที่ดี รับผิดชอบเหมือนแขนอีกข้างหนึ่ง ถ้าหากแกบอกสอนทุกสิ่งทุกอย่าง และหยาเก่งกาจขึ้นมาเท่าเทียมแก ตำแหน่งไต๋ที่มจะมีประโยชน์อะไร ไว้ไปต่อไปหรือในปีที่แกตั้งใจปลดระวางตัวเองจากทะเล เมื่อนั้นแหละที่หยาจะได้เรียนรู้ทุกอย่าง (166)

หยาและมิตรก็ไม่ต่างจากไต๋ที่มในแง่ของความเป็นคนใฝ่อำนาจ ดังที่ผู้แต่งกล่าวถึงหยาผ่านสายตาของไต๋ที่มว่า “ลึกลงไปแกเห็นความหิวตำแหน่ง กระจายในอำนาจและความก้าวหน้า” (112) ส่วนมิตรเขามีความสุขถึงขั้นผูกพันลึกซึ้งกับการได้“บังคับ”เรือให้แล่นผาคลื่อนไปในทิศทางที่ต้องการ ชัยยังนิยมความนับหน้าถือตา ในตอนยังไม่สิ้นหวังกับตำแหน่งนายท้ายใหญ่ เขาคิดว่าเมื่อได้รับโอกาส “เกาะกุมเครื่องมือแห่งอำนาจเขาก็จะกลายเป็นแม่ทัพใหญ่ ซึ่งทุกคนในเรือต้องเชื่อฟัง” (71)

ในแง่ที่เรือลำนี้เป็นเหมือนสังคมใหญ่ คนเรือแต่ละคนก็ปิดความรับผิดชอบในฐานะผู้ร่วมก่อปัญหาไปไม่พ้น ตัวละครประกอบล้วนแต่ใฝ่ฝันถึงอำนาจ เจมส์เป็นพ่อครัวหรือที่ตำแหน่งในเรือเรียกกุ่มโพ่ บทบาทของเขามีความหมายที่เกี่ยวข้องกับอำนาจอย่างซับซ้อนในรูปแบบที่ต่างจากคนอื่น คือไม่ใช่อำนาจในทางการบริหารที่ขึ้นอยู่กับความสูงต่ำของตำแหน่ง หากแต่เป็นอำนาจในรูปแบบของความรู้เฉพาะด้าน เจมส์ชอบทำอาหาร เขาคิดว่าตัวเองมีอำนาจยิ่งใหญ่ในฐานะพ่อครัวผู้กุมชะตากรรมแห่งปากท้องของผู้อื่น “และเขาเป็นผู้อยู่เบื้องหลังที่ขับเคลื่อนทุกอย่าง” (23-24)

เจมส์ไม่เพียงเป็นตัวละครอีกตัวหนึ่งที่ชมชอบความมีอำนาจเท่านั้น เขายังเป็นตัวแทนของผู้สยบยอมต่ออำนาจและช่างประจบสอพลอ ตอนไต๋ที่มยังมีชีวิตอยู่ หน้าที่อย่างหนึ่งของเจมส์ก็คือต้องจัดสำรับพิเศษสำหรับไต๋ที่ม เพื่อเอาใจผู้เป็นนายเขาจะบรรจงปรุงอาหารแต่ละมื้ออย่างสุดฝีมือและจะยกไปให้ไต๋ที่มในห้องไต๋ที่มด้วยตัวเอง เมื่อไต๋ที่มเสียชีวิตและหยาขึ้นครองตำแหน่ง เจมส์ก็ยกสำรับไปให้เขา ส่วนขนาดตำแหน่งของเขาอยู่ในระดับกลางๆ นาคเป็นหัวหน้าคนอวน เขาเป็นคนประเภทให้ความสำคัญกับ“ความมั่นคง” คล้ายกับพวกนิยามอาชีพรับ

ราชการ ภาพลักษณ์ของเขาคือคนประเภทถือความภักดีที่ตัวบุคคลเป็นเรื่องใหญ่มากกว่าจะว่ากันด้วยเหตุผลและความถูกต้องที่แท้ เขาจึงคิด“ยื่นหยัดอยู่ข้างหยี” ด้วยการเชื่อมโยงกับไตที่ม

ผู้อ่านจะประจักษ์ได้ว่าปัญหาของคนเป็นสิ่งที่ซับซ้อน ซึ่งต้องอาศัยปัญญาแยกแยะอำนาจดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่อยู่กำกึ่งกันระหว่างสิ่งที่เป็นคุณค่ากับสิ่งที่เป็นโทษภัย ในแง่หนึ่งอำนาจก็เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการอยู่ร่วมสังคม อย่างเรือสินชัย ๑ ที่จำเป็นต้องมีไตกึ่งเป็นศูนย์รวมอำนาจกิจการงานของกลุ่มคนที่อยู่ในเรือจึงจะดำเนินไปได้ ผู้แต่งได้แฝงทัศนะว่าอำนาจจะมีค่าก็ต่อเมื่อประกอบด้วยคุณธรรม ดังเหตุการณ์ในตอนที่เป็นคนอวนมาแล้วพลัดตกน้ำ หยิดคิดจะปล่อยให้เขาตาย แต่ต้องยอมจำนนต่อคำตำหนิของปลิวและนาคที่ว่าไตกึ่งจะปล่อยให้ลูกน้องตกน้ำตายไปต่อหน้าต่อตาไม่ได้ คุณธรรมเบื้องต้นของผู้เป็นไตกึ่งก็คือต้องสำนึกถึงคุณค่าของชีวิตของผู้ที่อยู่ใต้ปกครองอย่างเสมอหน้า ไม่ว่าจะลูกเรือจะอยู่ในสถานะใดตำแหน่งใด ก็เป็นหนึ่งชีวิตที่ “ไม่ควรถูกปล่อยให้ตายกลางทะเล หรือแม้แต่ตายไปแล้วก็ควรนำศพกลับไปให้ญาติพี่น้องจัดพิธีเผาหรือฝังตามความเชื่อทางศาสนา” (192)

อีกแง่ที่สำคัญสำหรับผู้มีอำนาจก็ต้องรู้จักทั้งการครอบครองและปล่อยวาง ไตที่มเองเป็นตัวละครที่มีลักษณะนิสัยหลายด้าน ขณะที่ใฝ่อำนาจแก้อาศัยความขยันหมั่นเพียรและความอดทนเป็นคุณค่าที่ผู้อ่านอดจะชื่นชมไม่ได้ ความอัปลักษณ์ปรากฏเมื่อแครงอำนาจอย่างไม่รู้จักปล่อยวาง ดังที่ไม่ได้สอนวิธีใช้เครื่องมือเครื่องมือทันสมัยให้แก่หยี ทั้งนี้เพราะหลงในอำนาจจนลืมนึกไปว่า ความมีอำนาจไม่ใช่คุณค่าเพียงอย่างเดียวที่มีอยู่และการหมดอำนาจก็ไม่ได้แปลว่าหมดสิ้นคุณค่า แม้ไม่ได้อยู่ในฐานะผู้กุมอำนาจสูงสุดของเรือ แต่ไตกึ่งมากประสบการณ์อย่างแก่ก็อยู่อย่างมีคุณค่าได้ด้วยประสบการณ์ที่จะถ่ายทอดให้ผู้อื่นเมื่อถึงเวลา ปัญหาอยู่ที่ไม่มีใครบอกได้ว่าเวลานั้นคือเมื่อใด

ส่วนตัวละครอีกตัว อภิชาติต่างจากคนอื่นในเรื่องลำนี้ อภิชาติไม่ใช่คนเรือหากแต่เป็นแขกพิเศษที่อยู่ในอีกสถานะหนึ่งต่างหาก เขาเป็นลูกเถ้าแก่เรือทรัพย์สมุทร มีเรื่องขัดใจกับญาติ ๆ และพี่ชายจึงหนีออกมาพักผ่อนกลางท้องทะเล เมื่อพอรู้และเรียกตัวกลับจึงโดยสารมาพร้อมกับเรือสินชัย ๑ อภิชาติคือตัวแทนของคนจำพวก “พ่อค้า” ที่อาศัยความฉลาดหลักแหลมแสวงหากำไรจากการเข้าจัดการโดยไม่ต้องลงแรง เขามีแผนอยู่แล้วว่าจะทำกำไรจากสินค้าเถื่อนและทองคำที่ไตที่มและลูกเรือพบเข้านี้อย่างไร และเขาฉลาดพอที่จะทำตัวเหมือนคนอยู่วงนอกที่ไม่ได้มีส่วนได้ส่วนเสียกับทรัพย์สมบัติเหล่านั้นขณะเรือยังไม่ถึงฝั่ง แต่อภิชาติก็ติดกับตัวเอง เขาเป็นคนมีความรู้ แต่แผนกันตัวเองให้อยู่วงนอกก่อนเพื่อคอยโอกาสจะได้รับมากกว่าผู้อื่น ทำให้ความรู้ความสามารถของเขากลายเป็นสิ่งไร้ประโยชน์ ครั้นรู้ตัวอีกทีว่าคิดผิดก็ทำอะไรไม่ได้สุดท้ายต้องเผชิญปัญหาอันเลวร้ายไม่น้อยไปกว่าคนอื่น

ลูกเรือคนอื่นนอกจากปลิวช่างเครื่อง นั้รองหัวหน้า ที่เหลือเป็นคนอวน คนอวนแตกเป็นสองกลุ่มคือฝ่ายของนาคประกอบด้วยลูกน้องอีกสามคนและบั้นน้องชายของนั้ร อีกกลุ่มเป็นอินทรีและลูกน้องอีกหกคน ส่วนคนอวนที่เหลืออีกหนึ่งคือจิ้งจก เขาเป็นคนรักอิสระไม่สังกัด

กลุ่ม ลูกเรือระดับล่างเหล่านี้มีความขัดแย้งกันไม่ต่างจากคนในตำแหน่งระดับสูงขึ้นไป อินทรีเป็นคนอ้วนเช่นเดียวกับคนอื่น เขาไม่ได้มีตำแหน่งอย่างเป็นทางการ แต่เป็นคนประเภทนิยมการมีขุมกำลังและอิทธิพล เขาจึงมีลูกน้อง อินทรีขัดแย้งกับนุ้ยเพราะหมายตำแหน่งรองหัวหน้าคนอ้วน ส่วนโผนลูกน้องของอินทรีก็ไม่ลงรอยกับต้อมผู้ช่วยนายท้ายอีกคน ด้วยเหตุผลเดียวกับที่มิตรไม่ลงรอยกับหยี

ทั้งหมดนี้คือส่วนของปัญหาความโลภ ความต้องการอำนาจ และการแก่งแย่งซึ่งดี น่าสนใจว่าวิธีการคลี่คลายปัญหาอาจเห็นได้ที่ตัวละครสองตัวคือจิ้งจอกกับปลิวซึ่งดูไร้ความสำคัญในเรื่อง ในส่วนของจิ้งจอกเขาเป็นคนประเภทไม่หิวทั้งเงินและอำนาจ ในมุมมองของไต๋ทิม "... แกไม่เคยเห็นสายตาลูกน้องคนไหนเป็นแบบนี้ ไม่ส่อแววหิวเงินหรือลูกลี้ลูกลอน" (124) นี่ย่อมหมายความว่าในแง่หนึ่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจนั้นเกิดขึ้นจากการยอมตกอยู่ในอำนาจของบางสิ่งร่วมกันเช่นทรัพย์สิน เงินทอง ฐานะ เกียรติยศ เป็นต้น ดังนั้นการไม่ตกอยู่ในความลุ่มหลงในสิ่งอันสังคมนิยมก็คือทางที่จะหลุดพ้นจากอำนาจ เมื่อแต่ละคนต่างหิวเงิน ไต๋ทิมจึง "ไล่ออน กดขี่ ช่มเหงตามใจชอบ" แต่สำหรับจิ้งจอกเมื่อเขาไม่สนใจยึดถือสิ่งนี้ อำนาจของไต๋ทิมในฐานะผู้บังคับการก็กลายเป็นสิ่งไร้ความหมาย หากทางออกอยู่ที่การทำให้สิ่งที่สังคมให้คุณค่ากลายเป็นสิ่งไร้ความหมายเพื่อจะได้หลุดพ้นจากอำนาจของมัน ก็ดูเหมือนยังอยู่ไกลเกินไป น่าเสียดายที่ทางออกประเภทนี้จะเป็นไปได้ก็เฉพาะคนที่อยู่ในสถานะเดียวกับจิ้งจอก ประการแรกคือตัวคนเดียว เขาไม่มีบ้านและภาระต้องห่วงอย่างคนอื่น ประการที่สองไม่อยู่ในโลกของความเป็นจริง จิ้งจอกเป็นสิ่งที่หิวเมาอันดับหนึ่งในเรือ เขาจมจ่อมอยู่กับเหล่าเพราะมันทำให้ "ลืมทุกสิ่งทุกอย่างในโลกของความเป็นจริง" (128) เท่ากับว่าผู้แต่งทำทนายให้ผู้อ่านร่วมคิดว่า หรือคนเราจะต้องเป็นทาสของสิ่งลวงตลอดไป

ส่วนปลิวต่างกับจิ้งจอกอย่างตรงกันข้ามประการหนึ่ง ขณะที่จิ้งจอกเป็นสิ่งที่หิวเมาอันดับหนึ่งในเรือ ปลิวกลับเป็นคนเดียวที่ไม่ดื่มเหล้า เมื่อเปรียบเทียบกับจิ้งจอกในแง่นี้ก็ย่อมหมายความว่า ปลิวอยู่ในแดนตรงกันข้าม เขาอยู่ในโลกของความจริง เขาไม่ปฏิเสธเงินเพราะเป็นปัจจัยให้มี "ที่ทางทำกิน เป็นบ้าน และค่าสินสอดทองหมั้น" ค่าใช้จ่ายในการรักษาแม่ ค่าเล่าเรียนของน้อง ๆ และหลานชายสองคนที่เป็นคนเรือ (ในเรื่องลำอื่น) น่าสนใจว่าปลิวคิดถึงการทำบุญ หรือการแบ่งเงิน "ทำอะไรสักอย่าง ให้กับชุมชนบ้านเกิด" (142-143) ปลิวรู้ว่าเงินคือสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต เขาไม่ได้คิดถึงการครอบครองอำนาจ หากแต่คิดถึงการแบ่งปันด้วยความรักมากกว่า

วิธีคิดของปลิวก็คือวิธีคิดที่จะควบคุมความโลภ ปลิวถูกกำหนดให้เป็นผู้มองคนอื่นในหน้าที่สำคัญเมื่อพบทองคำ ในบท "งานเลี้ยง" ปลิวรับหน้าที่เฝ้าห้องเครื่อง เขาเป็นคนเดียวในเรื่องที่ไม่ชอบดื่มเหล้า แต่ก็ยอมดื่ม และในขณะที่กำลังจะจับ

ปลิวเอนหลังและหลับตาลง ฤทธิ์เหล้าแก้วเดียวทำให้สิ่งรอบกายหมุนคว้าง พลันแสงแวบวับของทองคำก็ปลุกใจเขาตื่น เขาเห็นไต๋ทิมรับทองคำแห่ง

หนึ่งมาถือไว้ แดดจ้าส่องกระทบ เกิดประกายเจิดจ้าราวกับเปลวเพลิง มันเป็นแสงแห่งอำนาจ แสงแห่งความมั่งคั่งและร่ำรวย ปลิวยื่นมองอยู่อีกด้านหนึ่ง ไม่เพียงลำแสงแห่งทองคำ แต่เขาเห็นดวงตาลูกกวาวของไต๋ทิม ท่าทางตื่นตลึงของพวกคนอวน

ประกายแห่งทองคำสดจับดวงตาแทบทุกคู่ และทอดเงาลึกลงไป

มันจะเปลี่ยนเป็นเงินนับร้อยล้าน และจะตกมาสู่มือเขาส่วนหนึ่ง ปลิวไม่อาจข่มตาหลับ ใจเขาเต้นแรง แสงแห่งทองคำพาเขาหวนกลับไปยังบ้านหลังเล็กที่แวดล้อมด้วยเรือกสวน ใบหน้างดงามของอดีตคนรักผุดขึ้นมา (142)

เมื่อเทียบกับตัวละครอื่นที่กระหายในอำนาจอย่างไต๋ทิม มิตร และเจมส์ ฯลฯ ขณะที่ตัวละครเหล่านี้มองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในแนวตั้ง ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้มีอำนาจกับผู้ใต้อำนาจ ปลิวเน้นที่จะมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในแนวระนาบซึ่งควรจะเท่าเทียมกัน ดังนั้นเขาจึงคิดว่าเมื่อได้รับส่วนแบ่งก็สมควรเผื่อแผ่ไปยังผู้อื่น ส่วนตัวละครที่ให้ความสำคัญกับอำนาจ ย่อมไม่รู้จักคำว่าพอ ทั้งนี้เพราะเงินทองจำนวนมากที่กำลังจะได้เป็นเจ้าของนั้นไม่ใช่อะไรอื่นหากแต่เป็นทางไปสู่อำนาจ ทั้งความมีอำนาจเหนือผู้อื่นและเป็นทางที่จะสลัดพ้นจากอำนาจของผู้อื่น ดังในตอนหลังจากชนทองคำและทรัพย์สินสมบัติลงเรือเสร็จสิ้นแล้ว ไต๋ทิมคิดว่านับจากนี้ไปแกไม่จำเป็นต้องกังวลกับคำขู่ขู่ของลูกชายลูกสาวที่ยังเรียนไม่จบ และหนี้สินซึ่งพันนาการชีวิตแกมายาวนาน รวมทั้งดอกเบียธนาคารซึ่งเบ่งบานขึ้นทุกวินาทีอีกแล้ว (105) มิตรนึกถึงดาหวันผู้หญิงที่เขาเคยพลาดหวังในคราวพลาดตำแหน่งนายท้ายแล้วคิดว่า “เขาอาจหวนกลับปัตตานีอีกครั้งพร้อมรถเก๋งคันโต คราวนี้เขาจะยื่นคำขาดให้ดาหวันเลือก แน่นนอน... น้ำเสียงและท่าทีของเขาต้องเต็มไปด้วยอำนาจ” (125) อินทรีคิดว่า “หากเขามีเงินมากขนาดนั้นก็ไม่ต้องจำเป็นต้องออกทะเล ไม่ต้องตื่นรนปากกัดตีนถีบ ไม่ต้องทนตากคลื่นลมเสี่ยงชีวิตกับความผันแปรเหนือหัวน้ำ...ไม่ต้องเป็นลูกไล่ของใครอีกต่อไป” อำนาจความร่ำรวยของเขาจะ “สยายปีกออกไป และเขาจะเป็นยิ่งกว่าพญาอินทรี” (129) ส่วนเจมส์ก็คิดว่าไฟฝันที่จะเปิดร้านอาหารภัทรซึ่งเคยมอดดับไปแล้วจะคุ้ขึ้นมาอีกครั้ง¹ เขาจะมีความสุข ด้วยเหตุผลที่ว่า โลกแห่ง “ข้าวปลาอาหาร” เป็น “โลกทั้งหมดที่กำหนดชีวิตของผู้คน” เจมส์ยังฝันถึงความร่ำรวยซึ่งทำให้เขามี “โลกใหม่” “บางทีคู่ควงของเขาอาจเป็นนักแสดงสาวชื่อดัง” “เขาอาจได้สัมผัสสนวนเนื้อ” ดารานางเอกละครโทรทัศน์ แทนที่จะคิดฝันเอา (131-132)

มิตร อินทรี และเจมส์เห็นว่า อำนาจเป็นปัจจัยของความสุขในกามารมณ์ ความต้องการในราคะนั้นจัดเป็นความโลภของปุถุชน เนื้อหานี้มีความหมายเชื่อมโยงกับสัญลักษณ์

¹ บทประพันธ์มีข้อความว่า “เขาไม่สนใจสิ่งอื่น นอกจากไฟฝัน ซึ่งดับไปนานไต๋ทิมตื่น” (131) คำที่เน้น ไม่เข้าสู่กับดับซึ่งเป็นกริยาของไฟ

สำคัญของเรื่อง คือรูปปั้นผู้หญิงสีเขียวเหมือนหยกเปลือยครึ่งตัว ที่อภิชาติพบในเรือขนของเถื่อน แล้วไต่ที่ม้านำมาเก็บไว้ในห้องใต้ก๋ง ซึ่งอาจตีความได้หลายแง่มุม ในแง่หนึ่งรูปปั้นผู้หญิงเปลือยนี้ หมายถึงแรงกระตุ้นตัณหาทางเพศ ในอีกแง่หนึ่งรูปปั้นที่มาพร้อมกับทรัพย์สินสมบัติและทองคำนี้ ก็สื่อความหมายถึงความปรารถนาอย่างหลากหลายของคนในเรือลำนี้ ซึ่งเข้าใจว่าทรัพย์สินสมบัติที่เข้ายึดครองก็คือสิ่งที่จะนำเขาบรรลุลูกความปรารถนา แต่คุณค่าของทรัพย์สินสมบัติก็เปลี่ยนไปตามสถานการณ์และความคิดของบุคคล ดังเห็นได้ว่ารูปปั้นนี้บางครั้งก็ดูเหมือนหลับตา บางครั้งกลับส่งสายตามาได้ ส่วนรอยยิ้มก็มองได้ว่ายินดี ยั่วชวน หรือเยาะหยัน

ในระยะแรกที่ได้ครอบครองทองคำ รูปปั้นในสายตาไต่ที่มคล้ายกับจะส่งยิ้มมาให้ ตาที่หลับปริ้มสีผสมสีผิวล้วนดูสวยงามชวนเคลิบเคลิ้มหลงใหล แต่รอยยิ้มนั้นแกลดูไม่ออกว่า ยิ้มหยัน หรือร่วมยินดี (115) การอ่านรูปปั้นไม่ออกอาจจะหมายความว่าเราไม่รู้เท่าทันสิ่งยั่วชวน คนเหล่านี้หวังเต็มที่ว่า เมื่อเรือถึงฝั่งทองคำและทรัพย์สินสมบัติเหล่านั้นจะนำตนไปสู่ชีวิตใหม่ เมื่อไต่ที่มตายลง ปัญหาเริ่มปรากฏให้เห็นว่าความหวังดังกล่าวไม่อาจบรรลุผลได้ง่ายดายอย่างที่คิด หยี่ต้องรับภาระที่หนักหน่วงซึ่งตัวเขาเองก็ไม่แน่ใจว่าจะนำพาลูกเรือคืนฝั่งได้หรือไม่ ในสถานการณ์เช่นนี้ความฝันไม่ได้ดูสวยงามเหมือนตอนไต่ที่มยังอยู่ ทรัพย์สินสมบัติมีความหาคาศลที่จะนำพาทุกคนไปสู่ชีวิตใหม่ที่นำไปฝันถึง แต่ขณะเดียวกันมูลค่าความหาคาศลของมันก็ทำทลายต่อความสามารถและประสบการณ์ทางทะเลที่น้อยนิดของไต่ที่มเป็นผู้นี้เช่นเดียวกัน เมื่อไต่ที่มตายหยี่ได้เข้าไปในห้องของแก เขาเห็นนัยน์ตาสีฟ้าสดใสของรูปปั้น ใบหน้าสงบ ปากยิ้ม “จ้องมองมาข้างหน้าเหมือนเยาะหยันทุกสิ่งทุกอย่าง” (165)

ในบท “สายใยแห่งชีวิต” จนถึงตอนที่เสียดายหมดลง ทุกคนอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องเผชิญกับความอดอยากหิวโหยและกระหาย หยี่เหลือบเห็นรูปปั้นอีกครั้งในตอนที่เขากระหายน้ำเต็มที่และได้ดื่มเหล้าที่พบอย่างบังเอิญ เขาเห็นรูปปั้นยิ้มเหมือนยั่วชวน “ปลายถันสองข้างเป็นสีชมพูระเรื่อ” (259-260) นั่นแปลว่าตัณหายังมีพลังในจิตใจ แต่ในบท “เส้นแบ่งระหว่างความเป็นความตาย” ก่อนที่จะสิ้นใจลงเพราะความหิวโหย ขณะกำลังเสาะหาของที่กินได้ในเรือ อภิชาติเข้าไปในห้องใต้ก๋ง สิ่งที่เขาเห็นก็คือ “นัยน์ตาสีเลือดของรูปปั้น... ผิวเหี่ยวย่นเหมือนลูกบวบแก่ๆ ถันสองข้างห้อยย้อย” (269) ตัณหาราคะคงช่วยให้ชีวิตรอดไม่ได้ อภิชาติรู้สึกว้าสายใยชีวิตกำลัง “ล่องลอยออกไป และตัวเขาก็เล็กลีบลง ผิวหนังเหี่ยวย่นเหมือนลูกบวบแก่ๆ นัยน์ตาสองข้างแดงฉานด้วยเลือด” (269) อย่างเดียวกับภาพรูปปั้นในสายตาของตน ในบท “เส้นแบ่งระหว่างความเป็นความตาย” นาคคิดหาทางรอดด้วยการนำโพงหุ้มกลองตุ้ยขึ้นผูกเป็นแพลอยน้ำ นาคน่าจะรอดถ้าเขาไม่หยิบทองไปถึง 15 แท่งจนถ่วงน้ำหนักจมลง ความโลภอันน่าขันของเขาเห็นได้จากเมื่อหยิบทองไป 15 แท่งแล้ว ยังคิดจะเอาไปอีก 5 แท่งแต่แล้วก็วางลง ขณะวางทองคำ 5 แท่งนี้เองเขาเห็นรูปปั้นนี้ยิ้ม (274) ตอนที่มิตรจะจบชีวิตเขาเข้าไปในห้องใต้ก๋งขณะเหนื่อยและหิว พบทองคำในหีบ เขาคิดว่า “มันเป็นสมบัติแห่งความตาย” (283) และ “ประกายแห่งทองคำไม่ต่างจากแวตวยั่วชวนของ

ดาวหัน ในยามหิวสุดขีดทั้งสองสิ่งไม่มีความหมาย..” (284) มีความขัดแย้งที่แสดงอำนาจแห่งราคะที่ปะทะกับความรักชีวิต ในขณะที่มิตรได้สัมผัสเคลื่นคลึงรูปปั้นในห้องใต้ถุ้ง เขาเคลิบเคลิ้มหลงใหลคิดไปว่าเป็นเรือนร่างของดาวหันจริง ๆ แต่เมื่อรู้ตัวเขาก็คิดว่า “มันเป็นเพียงรูปปั้น” พร้อมกับผลักออกไปอย่างไม่ไยดีและ “กลับมาหาขวดเหล้า” (284) ซึ่งในตอนนั้นเป็นเพียงสิ่งเดียวที่กินได้ดื่มได้จริง ๆ

ในบท “ในท้ายที่สุด” เช่นเดียวกัน ปลิวเป็นคนสุดท้ายในเรือลำนี้ที่เห็นรูปปั้น (288) หากรูปปั้นเป็นสัญลักษณ์ของตัณหาอันเย้ายวน มันก็ไม่ใช่สิ่งเย้ายวนปลิวได้ง่ายนัก เพราะเขาเป็นคนครุ่นคิด และมีความรักที่สะทกสะเทือนต่อความเศร้า เมื่อตัวละครอื่นเห็นรูปปั้นคนเหล่านั้น ถูกดึงดูดด้วยทรวงอกอันสะตูดตา และเคลิบเคลิ้มกับการสัมผัสเคลื่นคลึง แต่สิ่งที่ปลิวเห็นก็คือใบหน้าที่เฉยเมยและนัยน์ตาสีฟ้าที่เฉยชา เมื่อสบตารูปปั้นเขานึกไปถึงอดีตตอนที่เขายังเล็กตอนที่ชาวบ้านชวนนำผลพุทราไปเททิ้งเมื่อราคาตกต่ำสุดขีดในรอบหลายปี เพื่อประทศพ่อค้าคนกลางที่กดราคา

ในเรื่องหลายตอนผู้แต่งบรรยายถึงปลิวโดยแทนตัวเขาด้วยถ้อยคำที่ว่า “ช่างเครื่องนัยน์ตาเศร้า” เมื่อสบตารูปปั้นเขานึกถึงกองพุทราเน่าสูงเป็นภูเขา เขาจำได้ว่า “คืนนั้นเขานอนฝันเห็นหยาดน้ำตาชาวสวน หยาดน้ำตาแห่งความสิ้นแค้นไหลรวมกันเป็นบึงกว้าง... กว้างออกไปเรื่อย ๆ” (288-289) และในตอนสุดท้ายก่อนที่เขาจะสิ้นใจผู้แต่งบรรยายว่า “ในภวังค์ความรู้สึกครึ่งหลับครึ่งตื่น นัยน์ตาสีฟ้าของหญิงครึ่งตัวคล้ายกำลังจ้องเขาอยู่จากที่ไกลแสนไกล” (292) ขวนให้คิดถึงความรักของเขาซึ่งเป็นรักบริสุทธิ์ที่มีให้กับกึ่งหญิงสาวผู้มีจิตใจงดงาม ปลิวมีแผลใจกับพี่สาวของเธอด้วยสาเหตุที่มาจากความจน ดูเหมือนช่างเครื่องนัยน์ตาเศร้าผู้นี้จะผจญกับความทุกข์เศร้าที่มาจากความจนยากมาตลอดชีวิต ปลิวไม่ใช่คนโลกจนเกินจำเป็น ทองคำสำหรับเขาไม่ใช่สิ่งที่จะนำไปสู่ความมั่งคั่งเหมือนคนอื่น เพียงแต่เป็นสิ่งที่ทำให้เขาพ้นไปจากความทุกข์ยากและสมหวังกับความปรารถนาที่สวงามเท่านั้น

รูปปั้นนี้ในแง่หนึ่งจึงสื่อถึงความปรารถนาในหลายๆด้านของมนุษย์ที่แต่ละคนเลือกกำหนดขึ้น ทั้งความต้องการทางเพศ ความต้องการจะมีอำนาจเหนือผู้อื่น ความฝันจะพ้นไปจากความทุกข์ยากลำบาก และความปรารถนาถึงความสุขที่งดงาม ที่มนุษย์พยายามจะไปให้ถึงทรัพย์สินเงินทองจึงเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา แต่ขณะเดียวกันก็เป็นเหมือนสิ่งที่มนุษย์ปั้นแต่งขึ้นมาจนติดกับดักสิ่งนี้สร้างขึ้นนี้อย่างหาทางออกไม่ได้ จุดจบของตัวละครในนวนิยายเรื่องนี้เหมือนจะเตือนสติผู้อ่านว่า トラบใดที่คนเรายังหลงใหลกับสิ่งสมมุตินี้จนหลงลืมไปว่าที่แท้แล้วชีวิตต้องการอะไรและดำรงอยู่ได้ด้วยสิ่งใด ก็อาจประสบกับหายนะที่ไม่มีทางออกและพากันไปสู่ความล่มจมเช่นเดียวกับเรื่องนี้

ศาสนาและความเชื่อ : การตั้งคำถามต่อสถาบันหลัก

งานที่วิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมทางศาสนาและความเชื่อในแนวคิดหลักของเรื่อง ก็คือนวนิยายเรื่อง ฐ (2527) และ คนทรงเจ้า (2531) ของวิมล ไทรนันทน์มวล ชื่อนำสังเกตประการหนึ่งก็คือ มีส่วนพ้องกันหลายประการกับงานในช่วงต้นของชาติ กอบจิตติ อย่าง จนตรอก (2523) และ โดยเฉพาะ คำพิพากษา (2524) นวนิยายเหล่านี้ต่างมีประเด็นในการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมทางศาสนาและความเชื่อ อีกทั้งต่างก็ใส่ใจต่อปัญหาการกระทำต่อกันของมนุษย์ โดยมีมูลเหตุที่ผูกโยงกับวัฒนธรรมและการให้ความสำคัญกับความมั่งมีทางวัตถุ

ใน จนตรอก ผู้แต่งไม่เพียงไม่ระบุชัดว่าปัญหาอยู่ที่ใดกันแน่ดังที่ได้กล่าวไปแล้วเท่านั้น สุดท้ายยังให้ตัวละครของเขาขัดทอดไปที่เรื่องของเวรกรรมอย่างอัศจรรย์ความคิด ซึ่งก็ดูคล้ายกับว่าเมื่อผู้แต่งวิเคราะห์ปัญหาไปได้ไม่ลุล่วง ก็หันไปหาคติเก่าแก่ที่มีอยู่ในสังคมมาเป็นคำอธิบาย ดังที่บุญมากยกปัญหากับตัวเอง

‘มันเป็นเพราะใครกันแน่วะนี่?’ บุญมานึกถามตัวเอง

‘เพราะมึงนั่นแหละ’ อีกความคิดหนึ่งตะโกนแวบสวนขึ้นมา

‘ถ้ามึงไม่ชวนพ่อมารู้งาน!’

‘ถ้ามึงไม่อยากมีบ้าน!’

‘ถ้ามึงไม่เสือกกู้เงินถ้าแก่เขามา!’

‘ถ้ามึงไม่ตะเมียในวันนั้น!’

‘ถ้ามึงไม่ไล่สิดาออกจากบ้าน!’

‘ถ้ามึงไม่เสือกไปเรือ!’

‘ถ้ามึงไม่โดนจับ!’

‘และถ้ามึงอยู่บ้านทำงานไปกลับเหมือนคนอื่น ๆ เรื่องมันก็คงไม่ลงเอยแบบที่เห็นนี่หรอก ...’

บุญมาไม่ได้คิดโทษใครที่ไหนเลย บุญมาไม่คิดโกรธใครด้วยซ้ำ ที่ทำให้ชีวิตครอบครัวของเขาต้องหันเหเป็นเช่นนี้

บุญมาคิดโทษแต่ตัวเอง บุญมาคิดโกรธแต่ตัวเองที่เกิดมาเป็นคนจน เขาไม่รู้หรือว่าทำไมชีวิตคนจน ๆ อย่างเขาจึงต้องประสบเคราะห์กรรมอยู่เสมอ เขารู้เพียงว่าชีวิตนี้เป็นเรื่องของเวรกรรม เกิดมาเพื่อชดใช้กรรมเก่าให้หมด ๆ ไป (119 -120)

ถึงกระนั้นก็ตามในประเด็นข้างต้นเราไม่จำเป็นต้องคิดว่าความจนตรอกของตัวละครเป็นความจนตรอกของผู้แต่งไปด้วย การมองปัญหาของตัวละครไม่จำเป็นต้องเป็นอย่างเดียวกับผู้แต่ง บุญมาคิดโทษเวรกรรม แต่เราจะเชื่อตามตัวละครได้อย่างนั้นหรือว่าการประสพชะตากรรมของเขาเป็นเรื่องของเวรกรรม และจะปักใจได้หรือว่าที่ผู้แต่งผูกเรื่องมาทั้งหมดนี้ก็เพื่อจะให้เราเชื่อว่าเป็นเรื่องของเวรกรรม แน่แน่นอนว่าการ “มองไม่เห็นทางที่จะใช้หลักปรัชญานี้มาชี้ทางปลดปล่อยประชาชนผู้ยากไร้จากทางตันในทางสังคม” นั้นนับเป็น “การจนตรอกทางปรัชญา” (เจตนา นาควัชระ, 2547ข : 350) ไม่ว่าผู้แต่งจะจนตรอกจริงหรือไม่ก็ตาม สิ่งที่เขาทำได้สำเร็จก็คือการช่วยให้เราได้คิดว่า การมองหายนะของใครก็ตาม แล้วขัดทอดให้เป็นเรื่องเวรกรรมนั้นคือความจนตรอกทางปรัชญาในวิถีคิดแบบไทย เพราะวิถีคิดนั้นทำให้เราต้องยุติการค้นหามูลเหตุแห่งความพิการของสังคม ในเมื่อเรามีคำตอบสำเร็จรูปที่ทำให้ยอมรับโดยดุษณีว่าวิบากกรรมเป็นสิ่งที่บุคคลผู้ถูกระทำนั้นนั่นเองก่อขึ้นและเขาเองคือคนที่ต้องรับผิดชอบ ถึงแม้ว่าวิถีคิดเช่นนี้อาจช่วยลดความทรมานทลายลงไปได้ แต่ก็ต้องยอมรับว่าวิถีคิดเช่นนี้นั่นเอง ที่ทำให้ศัตรูของประชาชนหลุดรอดไปครั้งแล้วครั้งเล่า เพราะได้ปิดความรับผิดชอบของทุกคนออกไปยกเว้นผู้ถูกระทำการวิพากษ์วิถีคิดของบุคคลและสังคมเช่นนี้กล่าวได้ว่าเป็นพื้นฐานที่จะนำเสนอคำตอบที่เหมาะสมกว่าในงานชิ้นต่อไป คือนวนิยายเรื่อง คำพิพากษา

กรอบโครงความคิดที่ควบคุมการสร้างเรื่องใน คำพิพากษา อาจกล่าวได้ว่า เป็นหนทางแห่งการแสวงหาแนวคิดทางปรัชญาที่กระตุ้นให้เกิดความสำนึกต่อความสัมพันธ์กับผู้อื่นและความสำนึกในความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น โดยแฝงการวิพากษ์แนวคิดเรื่องเวรกรรมในพุทธปรัชญาแบบชาวบ้าน ดังที่ผู้แต่งได้ให้ตัวละครของเขาทั้งตั้งคำถามและให้คำตอบอย่างชนิดที่เราปฏิเสธจะไม่ได้ คิดตามเขาไม่ได้ เช่นคำถามของฟักในตอนต้นเรื่อง

มันเป็นกรรมเป็นเวร

เคยทำเวรกรรมไว้เมื่อใดกันเล่า ชีวิตนี้เกิดมาปลาสักตัวไม่เคยฆ่า เงินสักเพ็องไม่เคยลักขโมยใคร ลูกเมียใครก็ไม่เคยไปเสพสม พุดจาหลอกหลวงไม่เคยเอ่ยสุรยาเมานั่นอย่าว่าแต่กินเลย มองยังไม่อยากมอง ศิลห่าซอ้นถือประพุดิตมาตลอด แล้วทำไมถึงต้องรับเวรรับกรรม หรือว่าเป็นมาแต่ปางก่อน (59-60)

และในตอนท้ายเรื่อง

...มีคำถามหนึ่งถามเขาว่า –นี่นะหรือเรื่องหนาวร้อนในโลกมนุษย์ ทุกข์ทรมาน ที่ได้รับตลอดมานี่นะหรือเป็นเรื่องหนาวร้อน ก็แล้วกูได้ก่อกรรมทำเข็ญไว้กับใครบ้างละ

ฟักหัวเราะเบา ๆ เมื่อคิดประชดขึ้นมาว่า – มึงเอาแม่เลี้ยงใจละ

แทนที่จะโทษเวรกรรม เขากลับนึกโทษคนอื่น คนอื่นนี่เองที่ทำให้เขาต้องตกต่ำลง ทำให้วิถีชีวิตของเขาต้องเปลี่ยนแปลงไป ... (278)

นอกจากนี้ผู้แต่งยังให้ตัวละครอื่นวิพากษ์วิจารณ์หายนะของฟักโดยยกเป็นอุทาหรณ์ในเรื่องวิบากกรรมอีกหลายครั้ง ซึ่งเราปฏิเสธไม่ได้อีกเช่นกันที่จะไม่คิดแย้ง เช่นตอนที่ฟักกลายเป็นไอ้ขี้เมาหย่าเป่หลังงานศพพ่อ “บางคนเล่าว่าเคยเห็นตอนมันเมาแล้วเดินสวดมนต์น้ำตาไหลพราก ‘ข้าว่ามันบ้า’ บางเสียงเล่าอ้างถึงกฎแห่งกรรม” (174) ในตอนที่ร่างกายของฟักเริ่มผิปรกติอันเป็นผลมาจากพิษสุรา ก็ว่ากันว่า “ร่างกายของมันที่เปลี่ยนไปคล้ายผู้หญิงนี้ ก็เพราะว่ามันเอาเมียของมันนั่นเอง กรรม กรรมมันตามทันตาเห็น” (245) หลวงพ่อเองก็ยังเคยยกตัวอย่างของฟักให้คนอื่น ฟังอยู่เสมอในโทษของสุรา

...เป็นตัวอย่างที่มีผลเห็นอย่างชัดเจนในคำสั่งสอนของพระบรมศาสดา และ หลวงพ่อท่านได้สรุปเป็นความว่า :

ในกรรมของแต่ละบุคคลนั้นเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล ท่านว่า เราเองเป็นผู้ชี้ให้เห็นแสงสว่างได้ก็เฉพาะคนที่ตาดีเท่านั้น ส่วนคนตาบอด แม้ว่าจะจูงมายืนอยู่กลางแสงจ้าก็จะมองไม่เห็นอะไรเลย (205)

ไม่ว่าเราจะเห็นด้วยกับผู้แต่งหรือไม่ก็ตาม แต่คงต้องยอมรับว่า ความเคยชินแต่เดิมมาเมื่อมองหายนะของผู้อื่นแล้วขัดทอดให้เป็นเรื่องของเวรกรรมนั้นได้ถูก คำพิพากษาสั้นคลอนเสียแล้ว แนวคิดเรื่องเวรกรรมอันเป็นพุทธปรัชญาแบบชาวบ้านในกรอบความคิดของนวนิยายเรื่องนี้ ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นว่านั่นก็คือ “การจนตรอกทางปรัชญา” ที่ผลึกให้ชาวบ้านตกอยู่ในจุดบอดทางปัญญา จนเชื่ออย่างแน่นแฟ้นว่าหายนะที่เกิดกับฟักนั้นเป็นวิบากที่ทันตาเห็นของเขาเอง ความเชื่อนี้เป็นเหตุให้เขาถูกกระทำตามกฎที่ว่าคนชั่วต้องรับผลกรรม การกระทำต่อเขาจึงกลายเป็นเรื่องชอบธรรมไป เพราะชาวบ้านทึกทักเอาว่าฟักสมควรแก่ความพินาศ พวกเขาจึงกลายเป็นนรกสำหรับฟักแต่ฟักก็เชื่อแน่ว่าผู้ตกนรกในโลกหน้าไม่ได้มีแต่เขาคนเดียว

เสียงกลองระฆังยังดังอยู่ หมายถึงคงหอนรับโหยหวนไม่ขาด เขานึกถึงหมาที่ได้ตายไปในวันนั้น นึกถึงเวรกรรมที่ได้ก่อไว้ ในชั่วชีวิตที่ได้ผ่านมานี้ เขามีบาปติดตัวอยู่ 3 อย่าง : ฆ่าหมา โทกหลวงพ่อบัณฑิตสุรา ถ้าตายไปเขาคงตกนรกเพราะบาปกรรมอันนี้ แต่ที่คนอื่นได้ก่อกรรมไว้กับเขาเล่า มันมากมายกว่าที่เขาได้ทำไว้เสียอีก และถ้าเป็นจริงเขาจะได้เจอกับคนที่รู้จักอีกมากมายในนรก ...และเขาจะคอย (303)

แนวคิดเรื่องเวรกรรมดังที่กล่าวมานี้ ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นว่า มีความเชื่อมโยงกับการปฏิบัติระดับประเพณีและพิธีกรรมโดยไม่ลงลึกถึงแก่นแท้ของหลักศาสนา จึงไม่สามารถแก้กมลความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ได้ ตัวละครในนวนิยายเรื่องนี้ดูเหมือนต่างก็มีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับ

ศาสนาแต่ส่วนมากก็มีได้เข้าถึงหลักธรรม ฟักเองอยากจะบวชแต่ดูเหมือนว่าเขาไม่ได้ซาบซึ้งในรสพระธรรมหรือต้องการความหลุดพ้นแต่อย่างใด เขาอยากบวชเพราะต้องการเป็นที่ยอมรับของคนอื่น ในแง่นี้ศาสนาได้กลายเป็นช่องทางในการสร้างสถานะทางสังคมไปเสียแล้ว ในที่สุดแล้วฟักเองก็ให้ความสำคัญกับสถานะทางสังคมไม่แพ้ตัวละครอื่น ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นว่าการบวชของฟักนั้นเป็นเพียงทางที่จะบรรลุความต้องการทางสังคม คือความต้องการการยอมรับจากผู้อื่น ในแง่ที่ความต้องการการยอมรับจากผู้อื่นเชื่อมโยงกับความยึดมั่นในตัวตน การบวชของเขาจึงเป็นไปเพื่อพอกพูนความยึดมั่นในความเป็นตัวเรา ไม่ใช่ทางแห่งความสงบที่แท้จริง ดังนั้นจึงอธิบายได้ว่าในวันที่เขาลาสิกขาเพื่อมาดูแลพ่อ เขารู้สึกว่าจิตใจสงบลงเพราะไม่ได้พะวงกับตัวตน เช่นเดียวกับในตอนที่ยังคำพูดของสัปเหร่อไซ้ในตอนเผาศพพ่อที่ว่า “ตายแล้วก็หมดกัน”

ฟักคิดคล้ายตามคำพูดของสัปเหร่อ ครูหนึ่งเขารู้สึกจิตใจสงบลงอย่างประหลาดความรู้สึกสงบเช่นนี้เคยเกิดขึ้นครั้งหนึ่งกับเขานานมาแล้ว ตอนเข้ามิดของวันที่สึกจากเณร ช่วงที่ยืนเปลื้องจีวรแล้วสวมกางเกงเข้าใต้สบงปลดผ้าเหลืองออกจากตัวสวมใส่ชุดฆราวาส ตอนนั้นเขายืนอยู่ที่ระเบียงด้านนอกของหอสวดมนต์ชั้นบน ซึ่งมองเห็นทิวทัศน์เบื้องล่างโดยตลอด ดวงอาทิตย์กำลังขึ้นพอดี แสงสีข้างสวยงามจนทำให้ลืมไปว่า ตัวเองนั้นเป็นใคร กำลังยืนอยู่ที่ไหน แต่จิตใจกลับสงบเยือกไม่คิดถึงอะไรเลย และนี่เป็นอีกครั้งหนึ่งที่มีความสงบเช่นนี้ต่อหน้าศพของพ่อ แวบหนึ่งก็เลือนหายไป เขาตะลึงอยู่ชั่วครู่ (139-140) (เน้นโดยผู้วิจัย)

จิตใจที่เยือกเย็นสงบนิ่งที่เกิดขึ้นกับฟักทั้ง 2 ครั้งนี้ ครั้งหลังเมื่อฟังคำของสัปเหร่อไซ้ นั้นเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ง่าย เพราะคำพูดนั้นทำให้เขาปล่อยวางจากพ่อที่เป็นรูปกาย แต่ความสงบใจครั้งแรกซึ่งเกิดขึ้นขณะเขาลาสิกขากำลังเปลี่ยนเพศจากบรรพชิตเข้าสู่ฆราวาส นี่เป็นประเด็นที่ต้องตีความการลาสิกขาเกี่ยวอะไรกับความสงบใจ เนื้อเรื่องตอนนี้มีสัญลักษณ์ที่ต้องตีความอยู่มาก ความสงบใจทำไมต้องมาจำเพาะเกิดขึ้นเอาตอน “ปลดผ้าเหลืองออกจากตัว” สำหรับฟักแล้วการลาสิกขาก็คือการยอมตัดทางสร้างเสริมสถานะทางสังคมเพื่อให้ผู้อื่นยอมรับ อันเป็นสิ่งที่เขาให้ความสำคัญมากที่สุดอย่างหนึ่งในชีวิต ซึ่งอาจจะเป็นเพราะความที่เป็นคนต่ำต้อยมาตั้งแต่จำความได้ ความกตัญญูต่อพ่อเป็นเหตุผลของการลาสิกขา นับเป็นการทำเพื่อผู้อื่นพร้อม ๆ กับทำลายความใฝ่ฝันของตัวเองลงไป ก็เท่ากับว่าเขาให้ความสำคัญกับผู้อื่นมากกว่าตนเอง การ “ปลดผ้าเหลืองออกจากตัว” อีกนัยหนึ่งจึงหมายถึงการคลายความยึดมั่นในตนเองลงไป ด้วยการปลดเปลื้องตัวเองออกจากความยึดมั่นถือมั่นในเพศบรรพชิตอันเป็นสถานะทางสังคม การที่เขาสามารถทำลายความยึดมั่นในตัวตนตรงนี้ลงไปได้จึงทำให้จิตใจเขาสงบลง ดังสัญลักษณ์ในความคิดของฟักว่า “ดวงอาทิตย์กำลังขึ้นพอดี แสงสีข้างสวยงามจนทำให้ลืมไปว่า ตัวเองนั้น เป็นใครกำลังยืนอยู่ที่ไหน แต่จิตใจกลับสงบเยือกไม่คิดถึงอะไรเลย”

ตัวละครอื่นก็ไม่ต่างจากฟักเลยในแง่ของการเข้าไม่ถึงแก่นแท้ของศาสนา แม้แต่สมภารเจ้าวัด ไม่ต้องกล่าวถึงชาวบ้านผู้เป็นอุบาสกอุบาสิกา ในกรณีของหลวงพ่อกุณธรรมที่เด่นสุดของหลวงพ่อรวมทั้งพระบางรูปอย่างหลวงตาผ่องนั้นก็คือความมีเมตตา แต่ความมีเมตตาก็ไม่ได้เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเข้าใจปัญหา หลวงพ่อไม่ใช่คนที่เข้าใจชีวิตหรือรู้ซึ่งถึงหลักธรรมในระดับลึก ความมีเมตตาของหลวงพ่อก็ยังวางอยู่บนบรรทัดฐานที่เคยชินคือคนผิดศีลเป็นคนชั่ว โดยไม่พิจารณาสาเหตุ หลวงพ่อจึงไม่เข้าใจปัญหาของฟัก ข้าคนมีเมตตาอย่างหลวงพ่อก็กลับเป็นแรงหนุนที่ตอกย้ำความเชื่อเรื่องวิบากกรรมอย่างเลื่อนลอยของชาวบ้าน คนมีเมตตาอย่างหลวงพ่อก็จึงกลายเป็นผู้ร่วมกระทำต่อฟักไปโดยไม่รู้ตัว ฝ่ายชาวบ้านก็นับถือศาสนากันเพียงในระดับพิธีกรรม ศาสนาดูเหมือนจะเป็นแค่ตลาดบุญสำหรับชาวบ้าน พวกเขาเข้าวัดทำบุญก็เพียงเพื่อ “มีหลักประกันว่า เกิดชาติหน้าภพหน้าจะได้สุขสบาย” (68) หรือไม่ก็ส่งส่วนกุศลไปให้บรรพบุรุษในปรโลกเพื่อแสดงความกตัญญูทดแทนบุญคุณ บัญญัติจึงกลายเป็นเรื่องหลักของศาสนาในระดับนี้ไป ฟักก็ได้รับประโยชน์จากกิจกรรมนี้ คือได้รับอาหารที่เหลือจากการทำบุญที่วัดมาต่อชีวิต

บางวันมีเลี้ยงเพลตรงกับวันหยุดของฟัก เขาก็ขึ้นไปช่วยงานที่วัด ล้างถ้วยล้างชามปูเสื่อปูผ้าแยง เทกระโถน ยกโนนหยิบนี้ ตามแต่จะรับใช้ได้ เหมือนเป็นหน้าที่ของตัว มีกลางวันมีเย็น ก็ได้อาหารที่เหลือมาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องเขาและนาง

การณีนักลับไม่มีใครว่าอะไร นอกจากพูดจกกันไปทานองว่า

“ของเหลือจากทำบุญแล้ว ก็ถือว่าทำทานไป” (111-112)

อย่างไรก็ตามการวิพากษ์วิจารณ์ศาสนาใน คำพิพากษา ไม่ได้หมายความว่า ผู้แต่งปฏิเสธคุณค่าของศาสนาโดยสิ้นเชิง เราจึงเห็นได้ว่าคุณค่าของธรรมะในการพินิจประสบการณ์ชีวิตอยู่ที่ความเข้าใจความจริงอันจะบรรเทาความลุ่มหลงมัวเมาได้ สัปเหร่อไขคือตัวละครที่อยู่ใกล้ชีวิตวัดเพียงคนเดียวที่เป็นผู้เข้าถึงธรรมะและเป็นผู้เข้าใจความจริงของชีวิตมากกว่าตัวละครอื่น แม้กระทั่งหลวงพ่อกุณธรรม ความแตกต่างระหว่างสัปเหร่อไขกับหลวงพ่อกุณธรรมอยู่ที่สัปเหร่อไขมีประสบการณ์ที่นำไปสู่ความเข้าใจชีวิตและเข้าใจปัญหาในระดับลึกของผู้อื่น ในสถานะของสัปเหร่อซึ่งเป็นคนปลายแถวเป็นที่รังเกียจของผู้อื่นในลักษณะเดียวกับฟักทำให้สัปเหร่อไขเข้าใจฟัก และการทำงานของสัปเหร่อซึ่งพบเห็นจุดสุดท้ายของชีวิตมนุษย์มามากทำให้คลายความยึดมั่นถือมั่นต่อตัวตน แต่ความเข้าใจชีวิตของสัปเหร่อไขคงไม่ได้เกิดจากประสบการณ์ชีวิตเพียงอย่างเดียว เราเห็นได้ว่าคำพูดของสัปเหร่อไขในหลายตอน อย่างเช่นตอนที่กล่าวถึงชีวิตมนุษย์กับความตาย เพื่อปลอบใจฟักที่กล่าวถึงไปแล้วนั้น ก็ไม่ใช่อะไรอื่นนอกจากหลักธรรมของพุทธศาสนา แม้ไม่ได้อ้างพุทธวจนะอย่างหลวงพ่อกุณธรรมบทย่อใดเลยก็ตาม แต่ก็สามารถยังความสงบใจแก่ฟักได้ ทั้งนี้ก็เพราะเป็นคำพูดที่กลั่นออกมาจากความเข้าใจอย่างแท้จริง ต่างกับที่หลวงพ่อกุณธรรมให้ฟักรับศีล 5 ไปปฏิบัติ โดยที่หลวงพ่อกุณธรรมเองก็ไม่ได้ทำความเข้าใจว่า ทำไมคนที่ไม่เคยแตะต้องสุราเมรัยมาแต่เล็กคุ่มใหญ่อย่างฟักจึงต้องหันเข้าหาเหล่า อะไรคือปัญหาของเขาและอะไรคือมูลเหตุ

ส่วนนวนิยายเรื่อง ฐ (2527) เน้นการวิพากษ์วิจารณ์ระบบคิดทางศาสนาของทั้งพระและฆราวาส ซึ่งต่างก็ยึดติดอยู่กับวัตถุและความเชื่อที่ผิดเพี้ยนเสียจนไม่อาจเข้าถึงหลักธรรมปัญหาเริ่มต้นขึ้นเมื่อหลวงพ่อนิยมนภิกษุวัยสามสิบจากวัดในตัวอำเภอมารับตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดโคกพระนางแทนเจ้าอาวาสที่มรณภาพลง เมื่อมาเห็นความชำรุดทรุดโทรมของวัด ท่านก็ตั้งปณิธานที่จะพลิกฟื้นให้เกิดความเจริญให้จงได้ (25-26)

การที่ตัวละครตัวนี้ขาดความซับซ้อนทางจิตใจจนไม่อาจให้ความกระจ่างถึงที่มาของพฤติกรรมเลวร้าย ก็นับว่าเป็นข้อบกพร่องของนวนิยายเรื่องนี้ หลวงพ่อนิยมนจึงเป็น “ผู้ร้าย” เต็มรูป แต่ไม่ได้ให้ความเข้าใจชีวิตที่ควร (สุพรพงศ์ สุวรรณรัตน์, 2536 : 274-275) อย่างไรก็ตามคงต้องยอมรับว่าการสร้างตัวละครตัวนี้มีข้อเด่นที่สอดคล้องกับแก่นเรื่องในแง่การวิพากษ์สังคมหลวงพ่อนิยมนั้นมีบุคลิกภาพที่เป็นส่วนผสมของสองอย่าง คือวิธีคิดแบบฆราวาสในโลกวัตถุนิยมกับการแสดงออกอย่างภิกษุ แต่ดำรงอยู่ในแนวทางที่สะท้อนความคาดหวังของสังคมที่ลุ่มหลงนั่นเอง ถึงแม้มีความพยายามจะใช้หลักธรรมแก้ปัญหาอยู่บ้างก็ไม่ใช้หลักยึดของชีวิต เช่นเมื่อตื่นตื่นกับตำแหน่งใหม่หลวงพ่อนิยมนไม่อาจข่มตาหลับได้ ก็พยายามกำหนดลมหายใจพร้อมกับภาวนาพุท-โธ เพื่อระงับความฟุ้งซ่าน(25-26) อีกตอนหนึ่งเมื่อเผชิญหน้ากับงูเห่าของหลวงตาเต ท่านก็พยายามแก้สถานการณ์ด้วยการแผ่เมตตา (27) พฤติกรรมเหล่านี้ถึงแม้เป็นวัตรปฏิบัติของบรรพชิตก็ปราศจากจุดหมายที่จะปลดเปลื้องกิเลส

นับว่าผู้แต่งไม่ได้โจมตีหลักคิดในพุทธธรรม แต่ต่อต้านบุคคลที่เป็นพระแต่เปลือกตัวตนภายในซึ่งกำหนดพฤติกรรมของหลวงพ่อนิยมนั้นคือตัณหาและอุปาทานทั้ง ๆ ที่บวชมาแต่เล็กแต่น้อย ดังในตอนตั้งปณิธานจะบูรณะวัดนั้นต้นแบบที่ท่านพยายามจะยึดเอาเป็นอย่างไรก็คือ “วัดในอำเภอ” ที่ท่านเห็นว่าเป็น “วิมาน” ผู้แต่งแสดงจุดอ่อนของการบวชเรียนที่ไม่ได้ส่งผลเป็นการเรียนรู้อย่างแท้จริงเชื่อมโยงกับภูมิหลังซึ่งต้องอยู่อย่างโดดเดี่ยวและใช้การบวชเป็นช่องทางหนีปัญหา ผ่านความระลึกของหลวงพ่อนิยมนเองตั้งแต่ช่วงแนะนำตัวละครดังนี้

ทั้งที่รู้มาเกือบเดือนแล้วว่าต้องเดินทางไปรับตำแหน่งเจ้าอาวาสที่วัดโคกพระนาง แต่พอถึงวันเดินทางจริง ๆ กลับระงับอาการตื่นตื่นไม่ได้ ... ความอึดอัดภาคภูมิใจยังคับอยู่ในอก อายุแค่สามสิบก็ได้เป็นถึงเจ้าอาวาสแล้ว เป็นเจ้าอาวาสที่หนุ่มที่สุดในจังหวัด ชีวิตเมื่อถึงคราจะรุ่งโรจน์ก็แทบจะปรับใจรับไว้ไม่ทัน... ท่านหลับตาแล้วนึกถึงชีวิตในหนหลัง

หลังจากโยมแม่เลิกกับโยมพ่อและมีสามีใหม่ ตัวเองก็ไปอยู่กับโยมแม่ แต่ความคับแค้นและน้อยใจที่โยมแม่ไม่ค่อยเอาใจใส่ซ้ายังโง่ลูกใหม่ทำให้ท่านตัดสินใจไปอยู่วัด โยมแม่ตามหาก็จริงอยู่ แต่พอรู้ว่าอาศัยวัดท่านกลับถือโอกาสฝากฝังกับเจ้าอาวาสแล้วก็กลับไป ท่านเจ้าอาวาสเลยจับบวชเณรตั้งแต่นั้นท่านได้ศึกษาเล่าเรียนกับท่านเจ้าอาวาสเรื่อยมาจนอายุครบยี่สิบจึง

บวชเป็นพระ สำหรับท่านเจ้าอาวาสก็ได้เลื่อนสมณศักดิ์เรื่อยมาจนเป็นท่านเจ้าคุณ ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอ และเจ้าอาวาสวัดประจำอำเภออีกตำแหน่งหนึ่ง ท่านเจ้าอาวาสช่วยสอนช่วยแนะนำจนได้มหาเปรียญสี่เมื่ออายุยี่สิบห้าเท่านั้น เมื่อเจ้าอาวาสวัดโคกพระนางมรณภาพ ท่านจึงได้รับแต่งตั้งให้ไปดำรงตำแหน่งนั้นต่อ (7)

ในขณะที่ต้นแบบทางวัตถุของท่านคือวัดในอำเภอที่เคยอยู่มา ต้นแบบความสำเร็จก็คือยศตำแหน่งอย่างที่ท่านเจ้าคุณเจ้าอาวาสซึ่งเป็นพระอาจารย์ของท่านได้รับนั่นเอง ในแง่นี้การเล่าเรียนเขียนอ่านจนถึงขั้นเป็นมหาเปรียญก็เป็นเพียงทางไปสู่สมณศักดิ์ทำให้ความรู้แจ้งในหลักธรรมแต่อย่างใดอีกเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ท่านจึงตื่นตื้นตันยินดีกับตำแหน่งและปราศจากข้อธรรมลึกลับซึ่งใด ๆ ที่จะใคร่ครวญเพื่อยับยั้ง นอกจากภาวนาพุท-โธเพื่อให้ชุ่มตาหลับลงได้

เนื้อเรื่องต่อมาบรรยายว่า “ก่อนจะหลับสนิทท่านได้ยินเสียงเรือสองตอนแล่นผ่านหน้าวัดด้วยความเร็วเรือรอบตัวขึ้นไปทางเหนือ ทางที่จะไปวัดโคกพระนางเข้าพุงนี้” (7) เรือลำนั้นก็คือเรือของกำนันฤทธิ์ผู้ซึ่งผู้อ่านจะได้ทราบต่อมาว่าเป็นตัวละครฝ่ายปฏิบัติที่ไฝหาความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่และก็มีบทบาทที่เกี่ยวพันกันอยู่กับหลวงพ่อเนียนตลอดทั้งเรื่อง การสร้างองค์ประกอบเรื่องเช่นนี้สื่อว่าหลวงพ่อเนียนกับกำนันฤทธิ์นอกจากเป็นพระและฆราวาสแล้วก็ดูจะไม่ได้ต่างกันที่ตรงไหน นวนิยายเรื่องนี้จึงไม่ได้วิพากษ์วิจารณ์แต่เฉพาะพฤติกรรมบกพร่องทางจริยธรรมของพระภิกษุสงฆ์ในระดับที่เป็นบุคคลเพียงอย่างเดียว หากแต่ยังพยายามเชื่อมโยงไปสู่การวิพากษ์วิจารณ์สังคมสงฆ์และระบบสมณศักดิ์ ความคิดอันเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของหลวงพ่อเนียนนั้นส่วนหนึ่งถูกหล่อหลอมมาจากข้อบกพร่องที่มีอยู่แล้วในสังคมสงฆ์อันเป็นบริบทแวดล้อมของท่านนั่นเอง

ประเด็นที่เป็นปัญหาอย่างสำคัญสำหรับหลวงพ่อเนียนก็คือความหลงผิดถึงขั้นที่คิดว่าวัตถุเป็นสิ่งชี้วัดความเจริญทางศาสนา ดังที่ผู้แต่งให้สัมภาษณ์นิตยสาร ไรเตอร์ ว่าตัวละครตัวนี้เป็นพระจำพวกที่ “ไม่รู้ว่าศาสนาคืออะไร” (วิมล ไทรนันทกุล, 2536 : 46) จึงเชื่ออย่างจริงจังว่า “ศาสนาคือการสร้างวัดให้มันใหญ่โตมโหฬาร” (วิมล ไทรนันทกุล, 2536 : 48) หลวงพ่อเชื่อว่าสิ่งที่ตัวเองทำนั้น “ก็เพื่อพระพุทธศาสนา” (252) ท่านเริ่มต้นบูรณะวัดตามปณิธานด้วยการพยายามหาเงินเข้าวัดเพื่อสร้างศาสนสถานใหม่ นับแต่กุฏิหลังใหม่แทนกุฏิไม้ทรุดโทรมที่มีอยู่เดิม สร้างเมรุใหม่แทนเตาเผาแบบเชิงตะกอน ไปจนถึงสร้างศาลาการเปรียญหลังใหม่และอุโบสถหลังใหญ่สวยงามราคานับสิบล้าน ในตอนต้นหลวงพ่อก็ใช้วิธีการทั่วไปคือจัดงานหาเงินเข้าวัด และพยายามดึงคนมาทำบุญทั้งด้วยการชักชวนและใช้กลเม็ดดึงดูดใจด้วยการติดป้ายประกาศเกียรติคุณ ต่อมาจึงถลำลึกไปถึงขั้นสร้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาด้วยกลลวงเพื่อให้สาธุชนหลงใหลกันมาทำบุญและเข้าวัดอุ้มกมล หลวงพ่อประสบความสำเร็จในการบูรณะวัดให้เจริญรุ่งเรือง พร้อมกับที่จิตใจยิ่งตกต่ำลง ดังจะได้อภิปรายต่อไป

ปฏิบัติการสร้างบุญครั้งนี้ของวัดส่งผลกระทบต่อชาวบ้านโดยเฉพาะยี่สุนซึ่งเป็นตัวละครเอก ครอบครัวของเขามีฐานะที่ไม่ต่างจากครอบครัวอื่นในตำบลโคกพระนาง ส่วนใหญ่ยากจนและต้องประสบปัญหา ทั้งน้ำท่วม ฝนแล้ง ผลผลิตราคาตกต่ำ ความเสียหายของพืชผลจากโรคภัยและนกหนูแมลง ไปจนถึงการกดขี่ขูดรีดของนายทุนหน้าเลือด แต่ในภาวะขัดสนเช่นนี้ ยายนวลก็ยิ่งรักที่จะ “ทำบุญ” จนเกินกำลัง เพราะคิดหวังตามคำชี้ชวนของหลวงพ่อกว่าเกิดชาติหน้าจะไม่ต้องประสบกับความทุกข์ยากอีก หลายๆ ครั้งยี่สุนจึงขัดแย้งกับแม่ (150-151 และ 167-169) โคร่งเรื่องนี้เป็นโอกาสที่ผู้แต่งจะได้วิพากษ์วิจารณ์แนวคิดเรื่องบุญกุศลซึ่งผิดเพี้ยนไปมากจากหลักพุทธศาสนา โดยมีข้อบ่งชี้ที่พฤติกรรมของภิกษุและชาวบ้าน มโนทัศน์การทำบุญจึงแปรจากการให้เพื่อละกิเลส กลายเป็นหวังผลบุญหนุนส่งให้ร่ำรวยสุขสบายทั้งชาตินี้และชาติหน้าอย่างปาฏิหาริย์ ต่างกันมากกับที่ยี่สุนกล่าวบนพื้นฐานความคิดของพุทธศาสนาที่ว่าบุคคลจะพ้นทุกข์ได้ด้วยความเพียรพยายามของตนเอง ดังเช่น “บุญกุศลที่ฉันอยากได้ก็คือควายสักตัว” (169) หรือ “ฉันไม่ยอกร่ำรวยเพราะไอ้บุญกุศลนั้นหรือ ฉันอยากลิ้มตาอ้าปากได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงของตัวเอง” (151)

ยายนวลแม่ของยี่สุนเป็นตัวแทนทางความคิดของชาวบ้าน ชาวบ้านอย่างยายนวลและผู้ได้รับผลกระทบอย่างยี่สุนรวมทั้งชาวบ้านที่ไม่ปรากฏตัวในเรื่องอีกเป็นจำนวนมากก็คือผู้ถูกฉกฉวยผลประโยชน์จากปฏิบัติการสร้างบุญของวัด เมื่อข้อมูลเหตุของปัญหาว่าอยู่ในวิถีคิดของชาวบ้านผู้ถูกกระทำ ก็เห็นได้ว่าวิมลยังชี้ทางแก่วัฒนธรรมที่ผิดเพี้ยนซึ่งคิดสวนทางกับสังคม ถึงแม้เรื่องจบที่คลาคล่ำเหลวของยี่สุนขณะที่ชาวบ้านก็ยังไม่รู้ความเลวร้ายของหลวงพ่อบุญนี้ ซึ่งแสดงว่า “การต่อสู้เพียงลำพังของปัจเจกบุคคลยังไม่เพียงพอ” และความมุ่งมั่นของยี่สุนยังเป็นจุดเริ่มต้นเท่านั้น (สุรพงษ์ สุวรรณรัตน์, 2536 : 106-107) ก็ยังคงกล่าวได้ว่าผู้อ่านในโลกแห่งความเป็นจริงอย่างน้อยก็ได้รับการกระตุ้นว่า หากจะพลิกให้สถาบันพุทธศาสนาให้คุณประโยชน์แก่สังคมได้มากกว่าที่เป็นได้แค่ “ตลาดบุญ” คงต้องทำลายมายาคติในฝ่ายชาวบ้านด้วยที่หลงติดอยู่กับศาสนาในระดับเปลือก

นอกจากแนวคิดเรื่องการทำบุญที่ผิดเพี้ยน วัฒนธรรมที่พึงพิภาษาก็คือ มโนทัศน์ในการบวช ยายนวลพยายามรบเร้าให้ยี่สุนบวชเพื่อจะได้เกาะชายผ้าเหลืองลูกชิ้นสวรรค์ตามความเชื่อ อย่างไรก็ตามในประเด็นนี้ผู้แต่งมีน้ำเสียงตำหนิน้อยกว่าการวิพากษ์วิจารณ์การทำบุญ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะแม้ความเชื่อที่ว่าหากบวชลูกชายพ่อแม่จะได้ขึ้นสวรรค์เป็นความเชื่อในระดับชาวบ้าน แต่อย่างน้อยความเชื่อที่ก่อให้เกิดการบวชตามประเพณีเช่นนี้ก็มิได้เคยสร้างโอกาสใกล้ชิดศาสนาแก่กุลบุตรชาวพุทธรวมทั้งผู้เป็นพ่อแม่มาไม่น้อย ทศนะสำคัญของผู้แต่งในประเด็นนี้ก็คือความเห็นที่สื่อผ่านตัวเอกว่าการบวชหรือไม่บวชอาจไม่สำคัญเท่ากับการเป็นคนดี (208) และการบวชนานก็ไม่ได้มีความหมายในทางเดียวว่าจะต้องเป็นบุญกุศลเสมอไป ตัวละครที่แสดงความหมายนี้ก็คือพระจันทร์น้องเขยของยี่สุน พระจันทร์บวชตามประเพณีเพื่อทดแทนบุญคุณพ่อแม่แต่ออกพรรษาแล้วก็ไม่ยอมสึก ตัวละครอื่นอาจเข้าใจว่าท่านซึ่งในรสพระธรรม รวมทั้งเข้าใจอย่างยายนวลว่าพอ

แม่ท่านยอมได้บุญและจะได้ขึ้นสวรรค์ (207) แต่ผู้อ่านย่อมรู้ว่าที่พระจันทร์ไม่ยอมสีกนั้นไม่ได้เป็นเพราะท่านซึ่งในพระธรรมคำสอนแต่อย่างใด หากแต่เป็นเพราะความสะตอกสบายและเงินมากมายที่ได้จากหลวงพ่อเนียนซึ่งเป็นผู้ชายจำพวกเสนาหาเพศเดียวกัน นี่คือการวิพากษ์วิจารณ์ว่าการบวชอาจไม่ได้เป็นบุญกุศลหากมีใจอกุศล ยิ่งไปกว่านั้นการสร้างหลวงพ่อเนียนกับพระจันทร์ให้มีพฤติกรรมเช่นนี้ก็อาจเป็นการวิพากษ์วิจารณ์คนที่ผิดปกติทางเพศบางคนซึ่งซ่อนตัวอยู่ในสถาบันศาสนา ดังที่ที่มีความเห็นว่า ผู้แต่งใช้พฤติกรรมของหลวงพ่อดังคำถามว่า “การถือเพศพรหมจรรย์ในสายตาของชาวบ้านนั้น แท้จริงเปิดโอกาสให้ผู้ห่มผ้าเหลืองบางรูปล้อเล่นกับเพศเดียวกันได้สะตอกหรือเปล่า” และความชื่นชมของชาวบ้านว่าพระจันทร์ซาบซึ่งในรสพระธรรมก็ “พลิกกลับให้เห็นความมมงายอย่างน่าเจ็บปวดของชาวบ้าน” (ว. วินิจฉัยกุล, 2537 : 108-109)

นอกจากหลวงพ่อเนียนกับพระจันทร์แล้วตัวละครพระที่สำคัญอีกตัวหนึ่งก็คือ หลวงตาเต๋ ตัวละครตัวนี้เป็นตัวแทนของพระประเภทฝึกไฟไสยศาสตร์ หลวงตาเต๋สร้างปลัดขิกให้ญาติโยมได้เช่าบูชา ชำยังเลี้ยงงูเห่าไว้ที่กุฏิ เพื่อแสดงความขลังว่าตัวเองมีวิชา งูจึงไม่ทำอันตราย พฤติกรรมของพระที่เป็นเกจิอาจารย์อย่างหลวงตาเต๋เป็นจุดวิพากษ์ประการหนึ่งของเรื่อง ถึงแม้จะไม่ร้ายแรงเท่าพฤติกรรมของหลวงพ่อเนียน และพบเห็นได้ทั่วไป แต่ก็อาจแยกออกได้ง่ายว่าไม่ใช่เนื้อแท้ของศาสนา ส่วนคำสอนที่ผิดเพี้ยนของหลวงพ่อเนียนที่ฟ้องว่าแม้แต่พระองค์ก็ไม่รู้ว่า “ศาสนาคืออะไร” ย่อมนำพาญาติโยมไปหลงทางได้มากกว่า หลวงตาเต๋ที่เหมือน “งูเห่า” ยังไม่ร้ายเท่าหลวงพ่อเนียนซึ่งเป็น “งูเหลือม” ดังเห็นจากสายตาของยี่สุ่นขณะเดินลงบันไดไปวิดน้ำในเรือ

ภาพที่เห็นนั่นคืองูเหลือมขนาดขา กำลังกระดึบขนาดแขนเข้าในลำคอของมัน ส่วนหางงูเห่าที่ไต่จากปากงูเหลือมนั้นมันวนตัวไปมา พยายามจะถอนลำตัวออกจากปากงูเหลือม แต่งูเหลือมก็พยายามกลืนลำตัวมันเข้าไปทุกที เขาสองจนจนลูกเกรียวและสะท้านเยือกทั้งตัว เป็นครั้งแรกในชีวิตที่เห็นงูกินงู บัดนี้เขาบอกตัวเองได้แล้วว่าสัตว์ที่โหดเหี้ยมที่สุดก็คืองูเหลือมนั่นเอง มันกินได้แม้กระทั่งสัตว์เผ่าพันธุ์เดียวกัน (232)

ข้อเปรียบเทียบเช่นนี้อาจเชื่อมโยงไปสู่โลกภายนอกในประเด็นที่ว่า พระอย่างหลวงพ่อเนียนนั้นทั้งน่ากลัวและน่ารังเกียจมากกว่าพระอย่างหลวงตาเต๋ นอกจากนี้การที่งูเหลือมกินงูเห่าก็อาจหมายถึงความโหดเหี้ยมของหลวงพ่อเนียนที่ฆ่าหลวงตาเต๋ หลวงพ่อเนียนกระทำชั่วถึงขั้นฆาตกรรมพระภิกษุด้วยกัน (ด้วยการแอบใส่พิษงูลงในปานน้ำชาของหลวงตาเต๋) ก็เนื่องมาจากว่าหลวงตาเต๋ได้ล่วงรู้ความลับระหว่างหลวงพ่อเนียนและพระจันทร์เข้าโดยบังเอิญ ในตอนตั้งใจจะสอบถาม

หลวงพ่อนิเียนถึงเรื่อง “พระกินคน” ซึ่งหลวงตาเต้สงสัยว่าเป็นเพียงเรื่องที่หลวงพ่อนิเียนอุปโลกน์ขึ้น (174)

อันที่จริงความตกต่ำของหลวงพ่อนิเียนนั้นดำเนินไปอย่างเป็นขั้นตอน เริ่มจากพยายามจูงใจให้ชาวบ้านทำบุญกับวัดด้วยคำสอนที่ผิดเพี้ยน มีความสัมพันธ์ทางเพศกับพระจันทร์ หลังจากนั้นก็ใช้กลอุบายสร้างหลวงพอกินคนขึ้นมาหลอกลวงชาวบ้าน ยิ่งทำผิดก็ยิ่งต้องปกปิดจนต้องฆ่าหลวงตาเต้ แต่ก็ยังหาประโยชน์จากศพท่านโดยไม่ละอายใจ ด้วยการฉีดยาให้ไม่เน่าเปื่อย เพื่อลวงว่าท่านเป็นพระศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านจึงหลั่งไหลมาจากทั่วสารทิศเพื่อนมัสการ ทั้งหลวงพอกินคน หลวงพ่อนิเียน ศพหลวงตาเต้และมาเช่าวัดถลุงคล พร้อมกับที่นำเงินมาเข้าบัญชีเงินฝากของหลวงพ่อนิเียนเป็นลิบๆ ล้าน ที่มาที่ไปของปัญหาที่พอจะอนุมานได้ก็คือ หลวงพ่อนิเียนเข้าถึงธรรมเพราะหลงผิดว่าการทำบุญบำรุงศาสนาคือการสร้างศาสนสถานให้ใหญ่โตสวยงาม ครั้นเมื่อท่านหาเงินเข้าวัดจนบูรณะให้มีความสะดวกสบายขึ้นประกอบกับเมื่อมีลาภสักการะเข้ามาล้นเกิน หลวงพอก็อัดโอกาสขัดเกลาจิตใจในวิธีคิดแบบสมณะ เพราะหลงความสุขทางโลกจนไม่อาจถอนตัว และเมื่อได้ทำผิดวินัยสงฆ์ถึงขั้นเสพรสทางเพศความละอายใด ๆ ก็ไม่มีเหลืออยู่อีก เท่ากับตกอยู่ในอำนาจของโลภะและราคะ แม้แต่หาเงินเข้าวัดด้วยการสร้างพระประธานกินคนขึ้นมาหลวงพอก็อทำได้ สุดท้ายหลวงพอก็อัดใจจัดหลวงตาเต้เสียเพื่อไม่ให้ “วิมาน” ของท่านและทุกสิ่งทุกอย่างที่มีต้องพังพินาศไป

การที่ยี่สิบไม่อาจเปิดเผยความจริงให้ชาวบ้านเห็นได้ก็แสดงว่า ปัญหานั้นฝังลึกอยู่ในวิธีคิดของชาวบ้าน ความเชื่อมงายและความเห็นผิดนั่นเองที่ทำให้ภิกษุทุกศีลฉกฉวยผลประโยชน์พร้อมทั้งบ่อนทำลายศาสนาไปเรื่อย ๆ แต่ข้อบกพร่องของระบบคิดในวัฒนธรรมทางศาสนาก็ไม่ใช่สิ่งเที่ยงแท้ ก่อนจะถูกจับยี่สิบถามลูกชายว่า “ลูกอยากเป็นนักจับงูอีกไหม” และลูกชายเขาก็ตอบอย่างไม่ลังเลว่า “ฉันจะเป็น” (250) นี่อาจเป็นการฝากความหวังที่การสืบทอดภารกิจเมื่อ “งู” ในนวนิยายเรื่องนี้หมายถึงภิกษุทุกศีล ภารกิจในที่นี้จึงหมายถึงการต้องกำจัดมิถุนาธิฐไปจากศาสนาด้วย หากเราเชื่อว่าพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่มีคุณค่าเราจะผดุงรักษาไว้โดยมุ่งแต่จะกำจัดพระชั้วที่แอบอ้างศาสนาแสวงหาผลประโยชน์แต่อย่างเดียวก็น่าเห็นที่จะไม่ได้ เราจะผดุงวัฒนธรรมที่มีค่าเช่นนี้ให้ดำรงอยู่ได้อย่างไรหากมุ่งแต่กำจัดพระชั้วโดยที่ชาวบ้านเองก็ยังไม่รู้ผู้นั้นเองว่าศาสนาคืออะไรและคุณค่าสำคัญนั้นอยู่ที่ใด บางทีสิ่งสำคัญที่สุดก็คือความเห็นผิดที่อยู่ที่เรา ไม่เว้นว่าเป็นพระหรือฆราวาส

อีก 4 ปีต่อมาในคนทรงเจ้า (2531) วิมล ไทรนันทน์ยังวิพากษ์วิจารณ์ความเชื่อมงาย โดยแสดงมูลเหตุของปัญหาที่ระบบความคิดของสังคม ให้เห็นอำนาจครอบงำอย่างยากจะปลดปล่อยได้ โดยเฉพาะเมื่อพะวงกับการครอบครอง ขามซึ่งเป็นตัวเอกนั้นในตอนต้นเรื่องเขาเป็นคนดีด้วยซ้ำ ชาวบ้านเองก็ไม่ได้มีจิตใจโหดเหี้ยม แม้แต่ตัวละครบางตัวในฝ่ายปฏิปักษ์อย่างผู้ใหญ่ทองมาและเมฆก็กลายเป็นเหยื่อของระบบที่ตนสร้างขึ้น

ความขัดแย้งของเรื่องเริ่มต้นขึ้นเมื่อขามจะนำสัตว์เลี้ยงไปไว้ที่โคกพระไทรซึ่งอยู่ในที่ของเขาเองแต่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ขามจึงขัดแย้งกับชาวบ้าน เหตุการณ์ยิ่งบานปลายเมื่อผู้ใหญ่ทองมาถือเป็นการที่จะต้องปกป้องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของตำบลจึงห้ามและตำหนิขามอย่างวางอำนาจ ขณะขามพูดจาทำทนายเจ้าพ่อนั่นเองลูกชายของเขาก็ตกน้ำตาย เหตุบังเอิญนี้ยิ่งตอกย้ำความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อและยิ่งเพิ่มความเชื่อแก่ชาวบ้าน พร้อมกับที่ก่อความหวั่นไหวขึ้นในใจเขา แม้ภายหลังที่เผาศพลูกไปแล้ว

ศพถูกเผาเป็นเก้าถ่าน เสียงชาวบ้านจางจากหู แต่แปลกที่เสียงเหล่านั้น กลับมาดังขรมอยู่ในกะโหลกของเขา แม้จนขณะนี้เขาก็ยังไม่สามารถขจัดไล่เสียงแห่งความเชื่อนั้นให้หลุดไปจากหัวเขาได้

ขามถอนใจเฮือก สมองหนักอึ้ง ง่วงมึนแต่ตากลับแข็งค้าง เขาอยากจะหลับ หลายคืนมาแล้วเขาไม่อาจข่มตาหลับได้เลย ภาพลูกชายตกน้ำขณะเขาทำทนายเจ้าพ่อ เสียงโจษจันกันตำเขา เสียงร่ำระบือถึงความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อนั้นคอยกระตุ้นให้คิดครีดยู่ตลอดเวลา... (57)

ถึงหวั่นไหวแต่ขามก็คิดจะโค่นต้นไทรเพื่อพิสูจน์ให้ใคร ๆ เห็นว่าเจ้าพ่อไม่ได้มีจริงจะได้เลิกตำหนิเขาเสียที แต่การณ์กลับเป็นไปในทางตรงข้ามขณะจะโค่นพระไทรเขาหน้ามืดและมีอาการทางประสาทจนโจษขานกันว่าเขาถูกเจ้าพ่อพระไทรลงโทษ อาการของขามถูกตีความว่าเจ้าพ่อเอาเขาเป็นร่างทรง แม้เหตุบังเอิญที่เกิดขึ้นหลายครั้งซึ่งชาวบ้านให้คำอธิบายว่าเป็นอิทธิฤทธิ์ของเจ้าพ่อจะทำให้เขาเริ่มหวาดกลัวแต่ก็ยังไม่ยอมจำนน จนกระทั่งต่อมาภายหลังท้องและคลอดลูกไม่ออก ขามจึงยอมศิโรราบต่ออำนาจของเจ้าพ่อ ยอมบนบานขอความช่วยเหลือตามคำชี้แนะของยายเมี้ยนหมอบตำแย โดยจะยอมเป็นร่างทรงของท่าน สุดท้ายครอบครัวเขาก็ผ่านเหตุการณ์ร้ายนี้ไปได้ และขามก็กลายเป็นคนทรงตั้งแต่นั้นมา

หลังจากขามกลายเป็นคนทรงเรื่องราวก็พลิกกลับไปอีกทางหนึ่ง ครอบครัวเขามีฐานะดีขึ้นจนร่ำรวย เขาได้เรียนรู้ถึงพลังอำนาจของความเชื่อที่ไม่เพียงแต่จะบันดาลทรัพย์สินเงินทองให้ได้เท่านั้นแต่ถึงขั้นทำให้เขาควบคุมคนได้ทั้งตำบล ขามได้ใช้อำนาจซึ่งชาวบ้านหวั่นหวาดนั้นทดแทนความคับแค้นใจ และใช้ช่องทางแห่งความเชื่อของชาวบ้านแสวงหาผลประโยชน์ใส่ตัวอย่างไม่รู้จักพอ ชาวบ้าน ผู้ใหญ่ทองมา และเมฆซึ่งเป็นฝ่ายผู้กระทำในตอนต้นเรื่องจึงพลิกกลับมาเป็นฝ่ายถูกกระทำ

จึงกล่าวได้ว่าปัญหาของผู้ถูกกระทำนั้นเป็นปัญหาที่พวกเขาตนเองเป็นผู้สร้างขึ้น ชาวบ้านสร้างขามให้มีอำนาจเอารัดเอาเปรียบพวกตน บนพื้นฐานของความเชื่อต่อเจ้าพ่อพระไทร ซึ่งก็เป็นเพียงสิ่งที่ชาวบ้านนั่นเองเป็นผู้สร้างขึ้นจากความคิดและความรู้สึกของตัวเอง ดังความเป็นมาของโคกพระไทรในบทสนทนาระหว่างขามกับกาหลง เมื่อกาหลงถามว่าเขาคิดว่าเจ้าพ่อดีจริง

หรือไม่ ขามให้คำตอบถึงที่มาของโคกอันเป็นที่ตั้งของต้นไทรว่าไม่มีอะไรพิเศษ และว่า “โคกนั้นมันก็เหมือนโคกอื่น ๆ นั้นแหละ พ่อกับแม่ข้าทำมันขึ้นมากับมือ”

“ต้นไทรนั้นมันก็ต้นไม้ธรรมดาต้นหนึ่ง พวกนกมันคาบลูกไทรมากิน แล้วก็คายทิ้งไว้ที่นั่น พ่อได้แดดได้ฝนมันก็เจริญเติบโตไปตามเรื่องของมัน” ... “ส่วนเจ้าพ่อเจ้าแม่อะไรนั้นข้าไม่รู้หรือว่ามีจริงหรือเปล่า ข้าไม่เคยเห็นสักที บางทีพวกชาวบ้านอาจจะคิดเอาเองก็ได้ ก่อนที่พระธุดงค์จะมาสักข้าไม่เคยเห็นมีใครไปกราบไหว้หรือพูดถึงเจ้าพ่อเจ้าแม่กันสักคน พอมีพระธุดงค์มาปักกลดจนจับได้ว่าท่านเอากับอีสีนางในกลด แล้วถูกจับสักกับต้นไทร เอาผ้าเหลืองห่มต้นไทรไว้เท่านั้นก็มีคนกราบไหว้กันขึ้นมา แล้วต่อมาก็มีเจ้าพ่อเจ้าแม่ขึ้น ข้าก็ไม่รู้ว่าทำไมถึงเป็นอย่างนั้น แต่ข้าไม่เชื่อหรอก” (59-60)

บทสนทนาที่แสดงให้เห็นว่าโคกพระไทรและเจ้าพ่อนั้น เป็นเพียงสิ่งที่ชาวบ้านสร้างขึ้นมาจากอุปาทาน ข้า้ที่มาของความศักดิ์สิทธิ์ยังเป็นเรื่องเหลวไหลผิดจริยธรรม เมื่อพระธุดงค์ถูกจับสักและชาวบ้านนำผ้าเหลืองห่มต้นไทรไว้ ชาวบ้านก็เริ่มกราบไหว้กัน แสดงให้เห็นว่าจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนสถานะของต้นไทรธรรมดาเป็นพระไทรศักดิ์สิทธิ์คือความรู้สึกของชาวบ้าน ผ้าเหลืองที่ห่มต้นไทรนั่นเองที่ทำให้ชาวบ้านรู้สึกขึ้นมาว่าต้นไทรมีความศักดิ์สิทธิ์ ทั้งๆที่ถอดออกจากบุคคลที่หมดความเป็นพระ สิ่งสำคัญอยู่ที่เมื่อเกิดมีเจ้าพ่อขึ้นแล้วความขลังความศักดิ์สิทธิ์ของพระไทรก็ยิ่งเพิ่มขึ้น ตอกย้ำศรัทธาของชาวบ้านให้ฝังแน่นลงไปอีก จนในที่สุดก็เชื่อกันว่าต้นไทรนี้มีเจ้าสถิตอยู่จริง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือได้เกิดมีเจ้าพ่อที่เป็นรูปเป็นร่างเป็นตัวเป็นตนในความคิดของชาวบ้านขึ้นมา เมื่อมีเหตุบังเอิญที่ไม่อาจหาเหตุผลมาอธิบายได้ชาวบ้านก็ยกให้เป็นอิทธิฤทธิ์ของเจ้าพ่อยิ่งมีการบนบานศาลกล่าว การเล่าลือกันจากปากสู่ปากที่ยิ่งเล่ายิ่งคลาดเคลื่อนจากความจริงมากขึ้นทุกที ความศักดิ์สิทธิ์ก็ขยายใหญ่โตขึ้นตามการเสริมแต่ง ถึงแม้ว่าข้อมูลของคนที่อ้างว่าอยู่ในเหตุการณ์ตอนเข้าทรงนั้นไม่ใช่ความจริง

“ท่านบอกว่าเดิมนั้นหนะท่านเป็นเทวดาอยู่บนทิพย์วิมาน ต่อมาพระพรหมสั่งให้ท่านลงมาสถิตที่ต้นพระไทร เพื่อปกป้องรักษาพวกเราชาวโคก พระนางให้อยู่เย็นเป็นสุข ท่านบอกว่าท่านอยู่มานานแล้ว พวกเราสู้ดี แต่ที่ต้องออกมาสำแดงอิทธิฤทธิ์ก็เพราะต้องการสั่งสอนไอ้ขามให้รู้สำนึกกว่าท่านศักดิ์สิทธิ์จริง ท่านบอกว่าท่านไม่ใช่พวกผีไร้ญาติขาดมิตร หรือเป็นเจ้าไม่

มีศาล ที่เที่ยวมาแอบอ้างหากินอย่างที่พวกผีชั้นต่ำอื่น ๆ นิยมทำกันหรอกนะ”
(74-75)

น่าจะได้พิจารณาความขัดแย้งในใจของขามขณะถูกมองว่าเจ้าเข้าทรงเป็นครั้งแรก ขามยอมเล็กเป็นขบถและดีใจที่พ้นจากความมืดมิดมาสู่ภาวะที่จำต้องเป็นเพราะความทุกข์ทรมาน ดังนี้

... สายควันพวยพุ่งเป็นลำเข้ามาสู่จมูกเขาราวกับจะฟอกเลือดเนื้อและวิญญาณของเขาให้เป็นคนใหม่ เขาสลัก คลื่นในท้องตลบขึ้นมาจุกที่คอหอย แล้วร่างก็ลุกผิงขึ้นนั่ง ขย่อนจนตัวโยน น้ำตาไหลพราก น้ำลายเหนียวเหน็ดไหล ยืด แต่ไม่อ้วกสักที มันทันอยู่ที่คอหอยจนเขาหายใจไม่ออกเจียนจะขาดใจอยู่ รอมร่อ เขาร้องบอกตัวเองให้อดทนเข้าไว้ “เจ้าพ่อรมควันเพื่อพิสูจน์มีมึง มีมึงต้องทนให้ได้ ต่อไปมึงจะต้องมีชีวิตอยู่ท่ามกลางกลิ่นธูปควันเทียน ต้องทนให้ได้...” ร่างของเขาโยนอีกระลอก ปากอ้าเพื่อจะให้ขะในกระเพาะทะลักออกมา เขารู้สึกว่าช่วงเวลาแห่งการลองใจนี้นานเหลือเกิน แต่ไม่ว่าอย่างไรเขาก็ต้องทน เขาไม่อาจถอยหลังกลับ และเขาก็ไม่อยากจะกลับไปอีกแล้ว ที่นั่นมันมีแต่ความมืดมิดซั๊กกับซั๊กกลับ เมื่อผ่านภวาระนี้ไปได้ทุกสิ่งก็จะดีเอง เขาปลอบตัวเอง รู้สึกหนาวเยือกไปทั่วร่าง หนาวเข้าไปถึงกระดูก ทั้งที่เหงื่อไหลไปทั่วตัว ร่างเขาเริ่มสั่นและเสียงครางเริ่มดัง ในที่สุดก็สั่นเร่า ๆ และทวีเป็นต้นพับ ๆ หูอื้อ ตาเหลือกลานเหมือนถูกบีบคอ แล้วล้มกลิ้งไปดินพรวด ๆ กับพื้นดิน เขาคิดว่าตัวเองต้องตายแน่แล้ว และกัดฟันรอวินาทีสุดท้ายของชีวิต แต่มันก็ยังมาไม่ถึงสักที เขาดิ้นกลิ้งเกลือกเสือกไส กางเกงหลุดลุ่ย เนื้อตัวเปลือยและเศษหญ้า เขาอยากให้น้ำเนื้อตัวระเบิดอย่างรุนแรงเพื่อทุกสิ่งทุกอย่างจะได้จบสิ้นเสียที แต่ครู่ต่อมากลับหายใจได้สะดวกขึ้น และอาการก็ค่อยสงบลง เขานอนแผ่หลา หอบหายใจตัวโยน กวาดสายตาเพื่อสำรวจให้แน่ใจว่าบัดนี้ตัวตนของเขาได้กลับมาแล้ว (69-70)

ข้อที่น่าสังเกตก็คือพวกชาวบ้านเคารพนับถือเจ้าพ่ออย่างบริสุทธิ์ใจ คนเหล่านี้ตีความว่าเพราะขามไม่นับถือเจ้าพ่อครอบครัวจึงต้องเดือดร้อน ชาวบ้านเชื่ออย่างจริงจังว่าเจ้าพ่อพระไทรนั้นเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องเคารพบูชา และขามทำผิดที่ไม่เคารพนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ขามกลายเป็นร่างทรงและกลายเป็นคนมีอำนาจ เพราะไม่แข็งแกร่งพอที่จะฝืนอำนาจความเชื่อของสังคม ชาวบ้านจึงตกเป็นเหยื่อของความอ่อนแอของขามเป็นวงจรต่อไป ในช่วงต้นข้อนำดาหนิของ

ชาวบ้านนอกจากความไว้ใจญาณในการตรวจสอบแล้ว ยังมีความยึดมั่นในความเชื่อตามจารีต จินตนาการความเคารพในเสรีภาพของผู้อื่นและจนไม่เหลือที่ว่างสำหรับความคิดต่าง

เมฆเป็นคนที่สร้างอำนาจให้ขามโดยไม่ตั้งใจ ขามกับเมฆเคยเป็นเพื่อนกันมาก่อน แต่ผิดใจกันและกลายเป็นคู่อริ เพราะหลงรักผู้หญิงคนเดียวกันคือพะเยีและพะเยีก็เลือกเมฆ ในคราวที่ขามไปตายหย่าเพื่อจะนำสัตว์เลี้ยงไปไว้ที่โคกพระไทร เมฆไปบนบานเจ้าพ่อขอให้สมรักกับผู้หญิงคนใหม่คือนางพะงาลูกสาวของผู้ใหญ่ทองมา ที่เขาบอกผู้ใหญ่ให้จัดการกับขามนั้น ไม่ใช่เพราะทนเห็นเจ้าพ่อถูกลบหลู่ไม่ได้อย่างที่อ้างกับพะเยี (รวมทั้งตัวเองด้วย) แต่เพราะเขาไม่ชอบหน้าขาม จึงใช้อำนาจแห่งความเชื่อเป็นเครื่องมือของตน การ“อ้างถึง” สิ่งเคารพนับถือของคนส่วนใหญ่และการตั้งข้อหา “ลบหลู่ดูหมิ่น” หรือ “คิดลุ่มล้าง” แก่ฝ่ายตรงข้ามนั้น เป็นวิธีที่ง่ายที่สุดที่จะผลักดันให้ฝ่ายตรงข้ามกลายเป็นศัตรูกับคนส่วนใหญ่ นี่คือนิยามที่ทรงประสิทธิภาพสำหรับการทำลายอย่างชอบธรรม ดังเห็นในภายหลังอีกว่าเมฆก็ถูกทำให้กลายเป็นผู้ขัดแย้งกับชาวบ้าน เพราะคิดจะต่อต้านขาม เมื่อนำเรื่องขามเป็นคู่กับพะเยีมาปรึกษาผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่กลับอ้างถึงความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อ ซึ่งทำให้ “เมฆอึดอัดขัดใจ...เมื่อได้ยิน...ทั้งที่เมื่อก่อนนี้เขาพูดใส่ขามราวกับมันเป็นคาถาเนกประสงค์” (158)

การที่เมฆขานรับและอ้างถึงความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อตามอย่างคนอื่น ๆ ก็คือการสร้างอำนาจให้เจ้าพ่อพระไทร และเมื่อขามกลายเป็นผู้กุมอำนาจนี้เมฆจึงกลายเป็นผู้สร้างอำนาจให้ขามไปโดยปริยาย ถึงแม้เขาคิดว่ายิ่งชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าพ่อศักดิ์สิทธิ์มากขึ้นเท่าใดขามก็ต้องยิ่งเดือดร้อนมากขึ้นเท่านั้น เมฆจึงเป็นผู้หนึ่งที่โหมกระพือความศักดิ์สิทธิ์ให้เจ้าพ่อ ต่อมาเมื่อขามเป็นคู่กับพะเยี ความคิดความรู้สึกของเมฆที่มีต่อเจ้าพ่อก็แปรเปลี่ยนไป จากที่เคยเชื่อเคยนับถือ ก็เริ่มจะสงสัยในความมีอยู่จริง จนไม่เชื่อและไม่เคารพนับถือ เขาไม่ได้เป็นคนมีเหตุผลมากขึ้น แต่ความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อไม่ได้ส่งผลในทางบวกแก่เขาอย่างเคย เขายังเป็นอุปสรรคที่จะเปิดโปงขามและกลายเป็นเครื่องมือที่ขามใช้กระทำต่อเขา วิเคราะห์ได้ว่าความเชื่อและความหมายของสิ่งใด ๆ นั้นล้วนเป็นสิ่งที่ถูกบุคคลสร้างขึ้นตามความมุ่งหวังเชิงผลลัพธ์ที่กำลังทำอยู่

ส่วนกรณีของผู้ใหญ่ทองมานั้น แก่อ้างถึงเจ้าพ่อโดยอาศัยหน้าที่ในกระบวนการใช้อำนาจในฐานะผู้ปกครองเพื่อรักษาสິงที่คนในตำบลเคารพ ดังในตอนห้ามขามนำสัตว์เลี้ยงไปไว้ที่โคกพระไทร ที่ผู้ใหญ่กล่าวว่า “กูมาเพื่อปกป้องท่าน” (42) แต่สิ่งที่คุณใหญ่ต้องการปกป้องนั้นไม่ใช่เจ้าพ่อหากแต่เป็น “ศักดิ์ศรีของผู้ใหญ่บ้านและผลประโยชน์” (43) ขณะที่เมฆอ้างถึงเจ้าพ่อและเชื่อมโยงไปสู่คนส่วนใหญ่เพื่อจะให้ร้ายขาม ผู้ใหญ่ทองมานั้นอ้างถึงการปกป้องเจ้าพ่อเพื่อจะสร้างความชอบธรรมในการผดุงอำนาจของตัวเอง

แม้แต่กระบวนการสร้างอำนาจให้ขามของผู้ใหญ่ทองมาก็ต่างจากเมฆและชาวบ้าน เมฆและชาวบ้านสร้างขามขึ้นมาโดยที่พวกเขาไม่ตั้งใจ แต่กรณีของผู้ใหญ่นั้นเป็นความจงใจผู้ใหญ่ทองมาสร้างขามขึ้นมาเพื่อจะอาศัยการเป็นคนทรงของขามเป็นช่องทางแสวงหาผลประโยชน์

ตั้งสี่ผ่านบทสนทนาของขามกับกาหลง หลังจากขามกลายเป็นร่างทรงและครอบครัวเขามีฐานะดีขึ้น แต่กาหลงยังวิตกว่าที่นาจะถูกยึดเพราะยังเก็บเงินไม่พอไถ่คืนจากผู้ใหญ่ แต่ขามเห็นว่าแม่เขาไม่มีเงินผู้ใหญ่ก็ไม่ทำอย่างนั้น เพราะนั่นเท่ากับทำลายผลประโยชน์ของตัวเอง เขาจึงบอกกับกาหลงว่า

... “เอ็งไม่เห็นหรือตั้งแต่ข้าเป็นคนทรงนี่ะ แกมีรายไต้หวันหนึ่งเป็นพัน ๆ บาท ขายรูปขายเทียน ขายดอกไม้ ขายพวงมาลัย กระจดาเงินกระจดาทอง เครื่องตุ้ม เหล้าบุหรี ข้าวของสารพัด แกไม่ใช่คนโง่ถึงขนาดจะตัดทางทำมาหากินของตัวเอง” (118-119)

ความคิดที่ขามรู้ทันผู้ใหญ่อยู่ในคำบรรยายว่า “... เรื่องผู้ใหญ่จะเคารพนับถือเจ้าพ่อจริงหรือไม่นั้น ขามไม่รู้ แต่มันไม่สำคัญหรอก ผู้ใหญ่ใช้เขาเป็นเครื่องมือกอบโกยเงินทองมากเท่าไร เขาก็มีรายได้เพิ่มขึ้นเท่านั้นเช่นกัน” (119) ข้อบกพร่องสำคัญของผู้ใหญ่ทองมากก็คือความเห็นแก่ผลประโยชน์และอำนาจ เรื่องที่ดำเนินต่อมาเผยว่าผู้ใหญ่ไม่เคยเชื่ออย่างจริงจังว่าเจ้าพ่อมีจริง (212) แต่ที่อ้างถึงเจ้าพ่อและความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อเหมือนกับว่าตนเองเชื่ออย่างสนิทใจนั้นเป็นเพียงความหวังผลเชิงอำนาจ การที่ผู้ใหญ่ปกป้องเจ้าพ่อและพระไตร ก็เป็นเพียงการปกป้องอำนาจและผลประโยชน์ของตัวเอง พฤติกรรมนี้เห็นได้ชัดในตอนที่เมฆคิดจะฆ่าขามเพราะขามเล่าลือเรื่องขามกับพญาย ผู้ใหญ่เชื่อว่าเป็นเรื่องจริงแต่เขาก็เลือกจะช่วยให้ขามรอดเพราะขาม “นำประโยชน์โภชนผลมาให้...อย่างเป็นกอบเป็นกำ” (171-172) ส่วนขามก็คิดว่า

... ระหว่างเมฆกับเจ้าพ่อชาวบ้านจะเชื่อใคร? ขามมีคำตอบให้ตัวเองอยู่แล้ว คำตอบที่เขาได้มาด้วยตัวเอง นั่นคือ เมฆจะต้องตกที่นั่งเดียวกับเขาเมื่อครั้ง “ลบหลู่ดูหมิ่น” เจ้าพ่อนั่นเอง ขามเชื่อมั่นอย่างยิ่งว่าความเชื่อของชาวบ้านนั้นแข็งแกร่งกว่ากำแพงใด ๆ ที่เมฆจะพังทลายมาถึงตัวเขาได้ ขณะเดียวกันความเชื่อนั้นก็เป็นศาสตราวุธที่ทรงพลังกว่าอาวุธใดในโลกจะต้านทานได้ มีหรือเมฆจะรอดพ้น นอกจากนี้ขามยังตระหนักดีว่าเขาไม่ได้อยู่โดดเดี่ยวตามลำพัง หากแต่สถานะของเขายังเกี่ยวโยงและอำนาจผลประโยชน์แก่ใครหลายคน โดยเฉพาะผู้ใหญ่ทองมา ... ผู้ใหญ่ทองมานั้นแหละจะเป็นผู้ลุกขึ้นมาปกป้องเขาเป็นคนแรก ไม่ใช่เพื่อตัวขามหรือเจ้าพ่อ-ขามรู้-แต่เพื่อตัวผู้ใหญ่เอง เพื่อผลประโยชน์ของผู้ใหญ่เอง ... (175-176)

ความต้องการปกป้องผลประโยชน์ทำให้ผู้ใหญ่ทองมวางแผนกำจัดเมฆโดยใช้บ๊วกชายสติไม่สมประกอบเป็นเครื่องมือ โดยลวงบ๊วกว่าเมฆกำลังจะจูดนงพะงาทัง ๆ ที่ผู้ใหญ่กำลังจะยกให้แต่งงานกับบ๊วก เมฆถูกบ๊วกฆ่าตายตามแผน แต่สิ่งที่ผู้ใหญ่คิดไปไม่ถึงก็คือเมื่อชาวบ้านต้องการจะรู้ว่าใครคือตัวการพวกเขาก็หันไปพึ่งพาเจ้าพ่อ ในที่สุดผู้ใหญ่ก็ตกอยู่ในฐานะที่ไม่อาจต่อรองกับอำนาจของความเชื่อไม่ต่างจากเมฆและขาม ดังคำบรรยายว่า

สิ่งที่แค้นใจอยู่เจียบ ๆ ก็คือ กลัวว่าเจ้าพ่อจะพูดความจริงว่าแกเป็นผู้บงการ คนธรรมดาสักก็ร้อยก็พันคนพูดก็ไม่มีน้ำหนักพอจะกระทบหูใครได้ แต่ถ้าเจ้าพ่อพูดเพียงคำเดียวเท่านั้น แกจะกลายเป็นฆาตกรประจำตำบลในบัดดล แม้กุหมายจะเอาผิดแกไม่ได้ แต่แกจะสู้หน้าใครได้ต่อไปอีก แค่อ้อขามประกาศไม่นับถือเจ้าพ่อมันยังกลายเป็นคนไร้ญาติขาดมิตร เป็นที่ชิงชังรังเกียจไปทั้งตำบล “แล้วกูล่ะ? เป็นถึงฆาตกร จะเป็นอย่างไร?” หนทางเดียวที่จะขจัดปัญหาให้สิ้นซากไปได้ก็คือไม่ให้เจ้าพ่อพูด หรือถ้าจะพูดก็ให้คำพูดนั้นหยุดอยู่แต่ในปากของขามเท่านั้น ... (232-233)

ผู้ใหญ่พยายามปิดปากขามด้วยการถวายเป็นเงินให้เจ้าพ่อจำนวนหนึ่งพร้อมกับคืนโฉนดที่ดินให้ขาม แต่แกก็ไม่ใช่ว่าจะควบคุมสถานการณ์ได้อีกต่อไป เมื่อขามขยายความต้องการเป็นการครอบครองนงพะงา ผู้ใหญ่ทองมาต้องหนีไปจากตำบลโคกพระนางพร้อมกับมอบทรัพย์สมบัติและลูกเมียไว้ให้ขาม ซึ่งบอกแกในนามของเจ้าพ่อว่าญาติ ๆ ของเมฆจะคิดเอาชีวิตและดวงชะตาจะพ้นชาติได้ก็ต่อเมื่อออกไปให้ไกลจากตำบลโคกพระนางจนกว่าจะถึงเวลาที่เจ้าพ่อบอกให้กลับมา

ทั้งชาวบ้าน เมฆ และผู้ใหญ่ทองมาต่างก็มีส่วนสร้างอำนาจให้แก่ขาม และต่างก็ได้รับผลกระทบ หากเปรียบเทียบชาวบ้านกับเมฆและผู้ใหญ่ทองมา พฤติกรรมของชาวบ้านนั้นดูน่าตำหนิน้อยกว่า แต่ถูกครอบงำด้วยมายาคติทำให้เห็นผิดเป็นชอบ จนเข้าใจว่าความชั่วเป็นความดี เห็นการเอาไรต์เอาเปรียบเป็นความชอบธรรม ผู้ใหญ่ทองมาและเมฆก็มาตั้งคำถามเมื่อสายไป ผู้ใหญ่ทองมานั้นครุ่นคิดถึงความน่ากลัวของพลังอำนาจแห่งความเชื่อแต่ก็ยังไม่เห็นปัญหาสุดท้ายจำเป็นต้องฝากครอบครัวไว้กับขามอย่างสำนึกบุญคุณ (237) เมฆเองก็กลับสับสนทั้ง ๆ ที่เขาเป็นส่วนหนึ่งของผู้สร้างปัญหา

บางครั้งเขาคิดเองว่าทำไมคนทรงจะต้องเป็นขาม แต่อารมณ์เขาไม่สงบพอที่จะค้นหาเหตุผลให้แจ่มแจ้งได้ บางครั้งเขาสงสัยว่าเจ้าพ่อประทับร่างของขามจริงหรือเปล่า และบางครั้งถึงกับคิดสงสัยความมียู่ของเจ้าพ่อโคกพระไตรอีกด้วย แต่เขาก็ได้แต่คิดสงสัย แล้วก็สรุปว่า ถ้าไม่มีขามเสียคน

เดี๋ยวทุกอย่างก็จบ เจ้าพ่อก็ไปประทับทรงในร่างคนอื่นต่อไป พะเยาก็จะไม่
มีขามให้ไปหา (144)

ชาวบ้านไม่เคยตั้งคำถามใดๆ ไม่รู้ตัวด้วยซ้ำว่ากำลังถูกขามฉกฉวยเอา
ผลประโยชน์ พวกเขาอมตกอยู่ใต้อำนาจของเจ้าพ่ออย่างเต็มใจศิโรราบและถวายทุกอย่างที่เป็น
ความประสงค์ และก็ไม่มีทีท่าว่าจะถอนตัวขึ้นมาได้ เรื่องจึงมาถึงจุดที่ขามต้องการเด็กหญิง
หลานสาวของยายเมี้ยน ผู้แต่งบรรยายว่า

... เขานึกละเอียดขึ้นมาชนิดหนึ่ง แต่เมื่อคิดว่าครั้งนี้เป็นการทดสอบครั้ง
สำคัญว่าเขาจะควบคุมและบงการผู้คนได้ทั้งตำบลหรือไม่เขาก็รู้สึกขึ้นมา
ทันที ถ้าครั้งนี้ไม่มีปฏิกิริยาจากตาผันและยายเมี้ยนก็หมายความว่าเกษอม
ถวายหลานสาวให้เจ้าพ่อแม้จะยังไม่บรรลุนิติภาวะก็ตาม สำหรับกาหลง
นางอาจจะมีความไม่พอใจบ้าง แต่เขารู้ดีว่านางเป็นคนไม่กล้ามีปากเสียงกับ
เขามาตั้งแต่แต่งงานแล้ว และยิ่งเขอ้างอิงเจ้าพ่อเพียงคำเดียวนางก็ยอม
ศิโรราบทุกอย่าง ซ้ำเดี๋ยวนี้นางแทบไม่สนใจโยตีสิ่งใดเอาเลย เพราะมีได้
ปลื้มลิ้มหลงกับแก้วแหวนเงินทองที่เขาบำรุงบำเรอมิได้ขาด เขาคิดแล้วก็ให้
รู้สึกสนุกกับการพิฆาตศัตรูด้วยอาวุธของศัตรูเอง

ขณะเดินผ่าน เขาลอบมองทุกคนชนิดหนึ่ง เห็นตาผันกับยายเมี้ยนนั่ง
พับเพียบก้มหน้าหนึ่ง ส่วนกาหลงแสรังทำเป็นไม่เห็น ขามอยากจะหัวเราะให้
ผู้คนได้ยินกันไปทั้งตำบล เขาบอกตัวเองอย่างลำพองว่า ในที่สุดก็อยู่
เหนือกว่าทุกคน

“กูนี้แหละเจ้าพ่อ!” (242-243)

และการณ์ก็เป็นไปดังคาด เมื่อเจ้าพ่อประทับร่างของขามและบอกความประสงค์ต้องการเด็กหญิง
เป็น “บริวาร” ขณะที่ยายเมี้ยนลนลานกราบกับพื้นตาผันก็ยกมือไหว้จรดหน้าผากพร้อมกับกล่าวว่า
“ข้าถวายเจ้าพ่อ แล้วแต่เจ้าพ่อเถิด...” (244)

แต่อาการเจ้าเข้าครั้งนี้ต่างจากครั้งอื่น เมื่อเจ้าพ่อออกจากร่างขามไปแล้ว ขามรู้จาก
คำบอกของกาหลงว่าเจ้าพ่อประทับทรง แต่สิ่งที่เขาตื่นเต้นก็คือเขาพูดด้วยเสียงเขาเองแทนที่จะเป็น
เสียงแหบห้าวของเจ้าพ่อเหมือนครั้งก่อน ๆ สิ่งที่ขามค้นพบก็คือ “ไม่มีเจ้าพ่อ” และ “เขาคือเจ้าพ่อ”

... ไม่ต้องคิดหาเหตุผลให้เสียเวลาอีกแล้ว มันแจ่มชัดอยู่แล้ว เขาตอบ
ตัวเองได้อย่างมั่นอกมั่นใจว่า แท้จริงแล้วมันเป็นความคิดของเขาเอง ไม่มี
เจ้าพ่อที่ไหนมาเข้าทรงร่างของเขาหรอก ถ้าอาการของเขาคืออาการที่เจ้า

เข้าทรง เขานั้นแหละคือเจ้าพ่อ พลันก็รู้สึกกว่าตัวเองมีพลังอำนาจเหนือสิ่ง
ทั้งหลายทั้งปวง “กูนี่แหละเจ้าพ่อ!” (245-246)

ขามปรับตัวจากการดิ้นรนหาทางรอดตามสัญชาตญาณแห่งความกลัวมาเป็นความ
ยินดีในผลประโยชน์ด้วยความละโมภ ในตอนต้นเรื่องน่าเห็นใจที่ความกลัวในจิตใต้สำนึกมีอิทธิพล
ในภาวะที่เขาสูญเสียการควบคุมตัวเองคือเป็นลมหมดสติในคราวจะโค่นพระไทโร แต่หลังจากนั้น
เมื่อสติสัมปชัญญะกลับคืนมา เขาต้องทนรับภาวะจำยอมเป็นร่างทรง ทั้ง ๆ ที่รังเกียจความเชื่อมงาย
แต่เมื่อขามค่อย ๆ กลายเป็นคนเสพติดอำนาจ เขาก็กลับเป็นตรงกันข้าม ดังคำบรรยายว่า “เขาโปรด
ปรานลมหายใจที่มีกลิ่นธูปวันเทียนยิ่งนัก เพราะเขาได้ตระหนักชัดแล้วว่ามันเท่านั้นที่สามารถ
‘รมควัน’ ให้ผู้คนเมามายหน้ามืดตามัวและมึนงงมึนงงหาหรืออยู่ในโลกแห่งอำนาจของเขาได้ซะงั้น”
(243) ต่างจากช่วงแรกที่แทบจะสลักควันจนจะเอาชีวิตไม่รอด (68-69) ในตอนท้ายเรื่องนี้ การที่
ขามประจักษ์ว่าแท้จริงแล้วเจ้าพ่อเป็นผลมาจากความคิดของเขาเอง ก็เน้นย้ำประเด็นที่ว่าความดี
หรือความเลวนั้นคนเรานั้นเองสร้างขึ้น สิ่งที่ขามสูญเสียไปก็คือความละอายใจหรือหิริโอตตปปะ ซึ่ง
เป็นหลักธรรมสำหรับป้องกันความชั่ว

สุดท้ายนวนิยายเรื่องนี้จบลงตรงที่ขามออกจากห้องมายืนที่นอกชานด้วยจิตใจที่
ปลาบปลื้มกับพลังแห่งอำนาจ พร้อมกับที่ทุกคนเห็นรังสีสีขาวเปล่งออกมาจากตัวขามขณะที่ร่าง
เขาค่อย ๆ ลอยสูงขึ้น

ขามออกจากห้องพิธีไปยืนที่นอกชาน รู้สึกสมองสว่างไสวและจิตใจก็
ปลาบปลื้มกับพลังแห่งอำนาจ เขาทอดสายตาดูออกไปเหมือนจะสำรวจ
ตรวจตราสัตว์เลื้อยให้ทั่วตำบล

กาหลง เด็กหญิง ยายเมี้ยนและตาผันยืนมองท้วงท่าสง่างามนั้นราว
ต้องมนต์ ชุดพราหมณ์ขาวสะอาดของเขาปลิวไสวท่ามกลางแสงแดดสดใส
และ ณ ที่นั่นเอง ที่พวกเขาเห็นรังสีขาวบริสุทธิ์เปล่งออกมาจากกายขาม
พร้อมกับร่างที่ลอยสูงขึ้น... (246)

ความรู้ตัวของขามจึงไม่มีผลเป็นการปลดปล่อยความยึดมั่นของตัวเองและของชาวบ้าน ผู้แต่งคล้าย
จะเตือนว่าการถลาลึกลงไปด้วยกันทั้งสังคมเป็นความอัปยศ

ทัศนคติทางเพศ : ความหมายและคุณค่าของหญิงและชาย

นวนิยายในช่วงทศวรรษ 2520 ที่แฝงข้อคิดให้ตรวจสอบทัศนคติทางเพศ คือ คำพิพากษา (2524) และ หลังเที่ยงคืน (2528) ในช่วงทศวรรษ 2530 คือ คนทรงเจ้า (2531) และ ทศวรรษ 2540 คือ ดอกไม้กลางเมือง (2545) ในเรื่องหลังนี้ตัวเอกเป็นชายชอบช้ำสอง ในแง่ที่เป็นคนจนจากชนบท แล้วยังเป็นหญิงที่ถูกตราหน้าว่าชายตัวอีกด้วย ค่านิยมสำเร็จรูปของสังคมเป็นแรงผลักดันสำคัญที่กำหนดการตัดสินใจของตัวละคร เราจะเห็นว่าที่พิกลุดัดสินใจประกอบอาชีพโสเภณีก็เพราะเธอผูกโยงคุณค่าของเพศหญิงกับการเสียพรหมจรรย์โดยไม่ได้ครองคู่ แต่เงินจากการขายบริการทางเพศยังพอชดเชยสิ่งที่คิดว่าไม่สามารถรักษาไว้ได้ เข้าทำนองว่าถึงไม่มีศักดิ์ศรีก็ยังยืนอยู่ได้ด้วยตนเอง แต่ก็ไม่อาจกล่าวถึงความยากจนเป็นต้นตอที่แท้จริงของปัญหา ถึงแม้จะต้องอธิบายว่าอาชีพโสเภณีไม่ต้องเสี่ยงต่อความล้มเหลวอย่างอาชีพที่ต้องแข่งขันในโลกที่ผู้คนอยู่อย่างตัวใครตัวมัน อาชีพนี้จึงเป็นทางเลือกโดยไม่ต้องมีเงินทุนและความรู้ ที่คาดไม่ถึงก็คือจะทำอย่างไรเมื่อความเป็นคน “เหลือน้อยลง” (184) ความสำนึกได้เช่นนี้ก็แสดงว่า ถึงจะเป็นโสเภณีแต่ความนับถือตัวเองก็ยังพอมีอยู่ เมื่อยินยอมให้บริการแลกด้วยวิธีการพิเศษที่เรียกกันว่า “ไก่อสองอย่าง” (175) ที่ทำให้เธอรู้สึกเหมือนตัวเองได้ “กลายเป็นไก่อไปแล้ว” (184) ความเป็นคนก็แทบไม่เหลือ นี่คือการตกต่ำในตอนที่ต้องการเงินให้ได้มาก ๆ เพื่อซื้อความสะดวกสบายและความมีหน้ามีตาทัดเทียมกับคนอื่นในสังคมเมืองให้แก่ลูกสาวคนเดียว น่าคิดว่าการสูญเสียความเป็นคนคือปลายทางของการเลือกอาชีพที่ขาดอำนาจต่อรอง หรือเป็นเพราะพิกลยอมตกอยู่ในสภาพที่ไม่ต่อรองเพราะความต้องการอย่างเกินตัวกันแน่

ใน คนทรงเจ้า พะเยยซึ่งเป็นภรรยาของเมฆก็ดูจะไม่ได้มีบทบาทคู่ครองที่ร่วมกันคิดแก้ปัญหา เมื่อเมฆหันไปติดพันนางพะงา พะเยยที่ถูกทิ้งให้เหงาอยู่กับบ้านเพียงลำพังจึงหันไปหาขามซึ่งเป็นร่างทรงของเจ้าพ่อ เพื่อให้ทำเสน่ห์ให้ จนมีความสัมพันธ์กันและได้สารภาพรักต่อกัน เนื่องจากมีเชื้อยต่อกันมาก่อน ส่วนเมฆนั้นก็ยังเรียกร้องให้พะเยยปรนนิบัติ เมื่อไม่พอใจก็ทุบตี ในอีกด้านหนึ่ง เมฆใช้ความรุนแรงกระตุ้นการมรณของตน พะเยยหนีไป แต่ยอมกลับมาและหักห้ามใจ “จะไม่ถลำตัวไปกับขามให้มากขึ้นอีก” เพราะเมฆยอมขอโทษ แต่เมฆก็กลับไปมีพฤติกรรมแบบเดิม ๆ คือทอดทิ้งเธอให้อยู่บ้านตามลำพัง เท่ากับตอกย้ำความจริงที่พะเยยประจักษ์ว่าตนอยู่ในสถานะไม่ต่างจากสัตว์เลี้ยง (140-143) เมื่อปรากฏว่าพะเยยกลับสาวและสวยขึ้นทุกวันหลังจากไปหาเจ้าพ่อ เมฆก็อดหึงหวงเธอไม่ได้ เขาอ้างเหตุผลที่จะรู้ทุกเรื่องที่พะเยยกระทำว่า ผู้หญิงเป็นฝ่ายเสียหายต่างจากผู้ชาย ทั้ง ๆ ที่เมฆไม่ได้ให้คุณค่าต่อความดีของพะเยยเลย เมฆเพียงจะเห็นพะเยยสำคัญเมื่อระแวงความสัมพันธ์ระหว่างเธอกับขาม จนกระทั่งรู้สึกว่ามีอำนาจเหนือพะเยยอย่างเต็ม จึงคิดจะเลิกกับเธอแล้วมาแต่งงานกับนางพะงา (165)

ยิ่งผู้หญิงมีความงามเธอก็ยิ่งถูกใช้เป็นเครื่องมือ แม้แต่ผู้ใหญ่ทองมาเมื่อหวังร้ายก็ไม่ลังเลที่จะใช้ลูกสาวเป็น “สินค้าพิเศษ” สำหรับตั้งดูตลกค่า(32) นางพะงาเองก็ยินดีรับบทบาทที่บิดามอบให้ การต้อนรับขับสู้ลูกค้าของเธอด้วยน้ำเสียงและลีลาช่วยวน ทอดสายตาให้คนนั้น ชายตาให้คนนี้นั้น ได้สร้างความหวังแก่ลูกค้าทั้งหมดทั้งแก่ว่าตัวเองจะสามารถพิชิตใจเธอได้อย่างถ้วนหน้า พวกเขาจึงเต็มใจจะ “เอาชีวิตมาจมปลักอยู่ที่ร้านนี้วันแล้ววันเล่า พร้อมกับเงินสดที่ควักจ่ายไปเรื่อย ๆ” (34) แต่สองพ่อลูกก็ไม่คิดจะผูกพันกับใครอย่างแท้จริง ไม่แปลกที่นางพะงาไม่เคยคิดว่าเมฆเหมาะสมกับตน ส่วนเมฆนั้นก็สับสนระหว่างการแก้แค้นขามถึงขนาดบอกจ้างบักไปลอบยิงขาม แต่อีกใจก็คิดจะเลิกกับพเยียมาแต่งงานกับนางพะงา จึงถูกบักที่หลงรักนางพะงาฆ่าตายเพราะหึงหวง และกลัวตามคำยุยงของผู้ใหญ่ว่าเมฆจะฆ่าปิดปากตนเรื่องว่าจ้าง (197) สุดท้ายขามกลับได้ครอบครองนางพะงาด้วยอำนาจที่ครอบงำคนทั้งตำบลรวมทั้งผู้ใหญ่ (215,236-239)

พฤติกรรมของขามในการนอกใจกาหลงก็ไม่ดีกว่าเมฆสักเท่าใด ขามแต่งงานกับกาหลงเพื่อประชดความผิดหวังที่พเยียเลือกเมฆ การไม่ได้อยู่กินกันด้วยความรักทำให้ชีวิตครอบครัวของขามไม่ได้มีความสุขเท่าที่ควร ขามมักหงุดหงิดและอารมณ์เสียใส่กาหลงอยู่เสมอ ๆ แต่อย่างไรก็ตามเขาก็ยังรับผิดชอบต่อการกระทำของตัวเอง แม้พลาดที่แต่งงานกับกาหลงเพื่อประชดพเยีย แต่ก็ยังขยันขันแข็งตั้งหน้าตั้งตาหาเลี้ยงครอบครัวเสมอมา (128) จนกระทั่งความดีนี้ได้ถูกทำลายลงเมื่อเขากลายเป็นผู้มีอำนาจ หากพิจารณาการสร้างตัวละคร กาหลงเป็นผู้หญิงที่ปราศจากเสน่ห์ทางเพศ ภาพแรกของเธอในนวนิยายคือ หญิงที่มีใบหน้าตบซุบ...เหมือนผีตายซาก” (19) เธอแสดงบทบาทเป็นผู้หญิงที่ถือคติ “ข้างเท่าหลัง” ตลอดเรื่องนั้นเห็นได้ว่าเธอไม่ได้อยู่ในฐานะที่จะแสดงความคิดเห็นหรือตัดสินใจต่อปัญหาของครอบครัว มีบางครั้งที่เธออยากจะออกความเห็นบ้างแต่ก็กลัวจะทำให้ขามหงุดหงิดจึงได้แต่เก็บเงียบไว้ (22,104) กาหลงเป็นเหมือนชาวบ้านทั่วไปที่เชื่อและเคารพนับถือเจ้าพ่อ ขณะที่ขามถือเอาการยอมจำนนของตนเป็นทางออกของปัญหา กาหลงกลับคิดว่าสามีของเธอยอมรับนับถือเจ้าพ่ออย่างจริงจัง หลังจากที่ยอมเป็นคนทรงแล้วปรากฏว่าเรื่องร้าย ๆ ได้ผ่านพ้นไปและครอบครัวของเธอมีสถานะดีขึ้น กาหลงก็ยังปักใจว่านั่นเป็นผลจากการที่ยอมรับนับถือเจ้าพ่อ เมื่อกาหลงไม่กล้ามีปากเสียงกับสามี ประกอบกับหลงไหลได้ปลื้มกับแก้วแหวนเงินทองที่ได้มาเมื่อขามเป็นร่างทรง แม้นางจะไม่พอใจอยู่บ้างที่ขามมีหญิงอื่น แต่เพียงแค่อ้างถึงความต้องการของเจ้าพ่อ นางก็ยอมศิโรราบ (242)

เมฆพบจุดจบไม่ใช่เพราะพ่ายแพ้ต่อกามตัณหา เมฆพลัดด้วยเหตุที่ทนเสียศักดิ์ศรีไม่ได้ ส่วนในกรณีของขาม กามารมณ์ซึ่งเป็นผลพลอยได้จากชัยชนะในเกมแห่งอำนาจสามารถดึงดูดเขาให้เสพติดทั้งรสเสน่ห์และอำนาจต่อไป ในตอนต้นแม้ขามจะเป็นร่างทรงโดยที่ตัวเองตระหนักดีว่า เป็นเพียงทางออกเมื่อถูกรังเกียจเดียดฉันท์ แต่เขาก็ยังคิดจะเป็นร่างทรงที่ดีวันพระวันโกนเขาก็ถือศีล 5 เรื่อยมาตามธรรมเนียมที่คนทรงต้องปฏิบัติ (245) จนกระทั่งได้เสียกับพเยีย โดยที่การเป็นร่างทรงนั้นช่วยให้เขาพ้นผิด หลังจากนั้นเขาก็มีความสัมพันธ์กับพเยียเรื่อยมา ขามก็หมดความละอายและยิ่งหลงติดในกามารมณ์ยิ่งขึ้น จนได้นางพะงาและขยายความต้องการ

ต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด ดังในตอนท้ายเรื่องที่เขาแอบอ้างเจ้าพ่อ เพื่อจะได้เด็กหญิงซึ่งเป็นหลานสาวของยายเมี้ยนมาเป็นบริวาร ขามก็ยิ่งปลาบปล้ำ และกลายเป็นคนหลงอำนาจอย่างไม่มีที่ท่าว่าจะกลับมาเป็นคนดีได้อีก

ใน คำพิพากษา มีข้อสังเกตว่าความมอยุติธรรมที่สมทรงได้รับเพราะอคติของสังคม ถูกนักวิจารณ์มองข้ามไปด้วยอคติทางเพศ โดยเน้นที่ความบ้าของสมทรงและความบริสุทธิ์ของฟัก (ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, 2549ง : 89) “ยิ่งเรารู้สึกสงสารฟักมากเท่าใด เราก็มารู้สึกรังเกียจเดียดฉันท์ฝ่ายสมทรง” ในฐานะที่เป็นต้นเหตุให้ฟักถูกตัดสินอย่างมีอคติมากขึ้นเท่านั้น ทั้งๆที่สมทรงเป็นคนนอกที่แท้จริงเสียยิ่งกว่าฟัก (ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, 2549ค : 90) ในความเห็นนี้เมื่อมองย้อนแย้งตัวบทประพันธ์ ภาพลักษณ์ “ผู้หญิงบ้าเซ็กซ์” ของสมทรงถูกสร้างขึ้นจากความหมายซึ่งพบเห็นได้ทั่วไปในวรรณกรรม เน้นที่บทบาทของหญิงในลักษณะสุดขั้วสองด้านในทัศนะของชาย โดยเฉพาะบทบาททางเพศที่หญิงพึงตอบสนองต่อความต้องการของชาย กล่าวคือไม่เป็นสตรีผู้บริสุทธิ์เพียงพร้อมก็ต้องเป็นผู้หญิง“ร้านสวาทเหมือนโสเภณี” สมทรงถูกสร้างขึ้นตามแบบฉบับของหญิงสองแบบที่หลอมรวมกัน คือ“หญิงพรหมจารี/โสเภณี” การแสดงออกว่ามีความต้องการทางเพศสูงเป็นเหตุให้ชาวบ้านสงสัยในความสัมพันธ์กับฟักซึ่งอาศัยอยู่ได้ชายคาเดียวกันเพียงลำพัง บทบาทของสมทรงจึงเป็นชนวนของเรื่อง ส่วนความเป็นหญิงบ้าซึ่งในแง่หนึ่งก็คือภาพลักษณ์ความบริสุทธิ์ไร้เดียงสาต่างจากหญิงร้านสวาท ก็มีเพื่อให้ผู้อ่านเชื่อในความบริสุทธิ์ของฟัก ต่างจากที่ชาวบ้านเข้าใจ (ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, 2549ค:89-90) ส่วนข้อหา“ภัยสังคม” ที่ชาวบ้านพยายามจะใช้กำจัดเธอออกไปจากหมู่บ้าน ก็อาจพิจารณาได้ว่าเป็นเพียงข้ออ้าง สิ่งที่ชาวบ้านหวาดกลัวจริง ๆ ไม่ใช่อยู่ที่เธอจะ“เป็นอันตรายต่อคนดี ๆ” แต่เป็นเพราะเธอเป็นคนนอกที่ไม่ยึดติดกับกฎเกณฑ์ของสังคม การที่เธอเที่ยวชอกแซกไปทุกหนทุกแห่งอย่างเสรีตามแต่ใจต้องการนั้น อาจทำให้เธอไปเห็นหรือได้ยิน“สิ่งที่ผู้ทำหรือผู้พูดไม่ปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับรู้”(ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, 2549ง:90) การที่เธอสร้างความหวาดกลัวแก่ชาวบ้านเช่นนี้ สมทรงในฐานะ“ผีที่หลอกหลอนชาวบ้าน” ในทางจิตวิทยา ก็อาจพิจารณาได้ว่า “แท้จริงแล้วสมทรงคือตัวแทนของเพศวิถีของสตรี (female sexuality) อันมีอาจเข้าใจและควบคุมได้ ดำรงอยู่นอกเหนือกรอบความคิดหญิงพรหมจารี/โสเภณีที่ผู้ชายสร้างขึ้นมา” (ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, 2549ง : 90)

ในความเห็นนี้ สมทรงเป็นตัวละครหญิงที่สร้างภาวะจิตเภทชั่วคราวแก่นักอ่านสตรี ซึ่ง “แม้ว่าจะเป็นผู้หญิงและมีจุดยืนและมุมมองแบบผู้หญิง แต่ตัวบทสร้างเงื่อนไขที่บังคับให้เธอต้องมองทุกอย่างด้วยสายตาแบบผู้ชาย” (ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, 2549ค : 90) การตีความบทบาทของสมทรงจึงมีสองทางที่ขัดกันคือ ฆะตกรรมของสมทรงเป็นอย่างเดียวกับฆะตกรรมของฟักที่ถูกตัดสินด้วยอคติของสังคม (เมื่อสมทรงถูกมองด้วยอคติทางเพศ ฟักที่ถูกประณามว่าเกี่ยวข้องกับเธออย่างผิดศีลธรรมจึงเป็นคนเลวไปด้วย) กับอีกทางหนึ่งคือ อคติทางเพศต่อสมทรงที่กำหนดด้วยตัวบทกลับทำลายความสำนึกต่อความมอยุติธรรมที่ฟักตกเป็นเหยื่อของสังคม (ยิ่งเห็นใจสมทรงก็ยิ่ง

ไม่เห็นใจฟัก) ด้วยเหตุนี้จึงอธิบายได้ว่าเมื่อถูกครอบงำด้วยตัวบทที่กำหนดให้เห็นใจฟัก ตลอดระยะเวลา 25 ปีที่ผ่านมาประเด็นความยุติธรรมของสมทรงจึงไม่เป็นที่สนใจของนักอ่านสตรี (ส่วนนักอ่านที่เป็นเพศชายย่อมไม่สนใจอยู่แล้ว เพราะมีมุมมองแบบเพศชายอย่างเดียวกับผู้แต่ง)¹ ชูศักดิ์เห็นว่าวิธีเดียวที่จะแก้ปัญหาการตีความสถานะของสมทรงแบบ“ทางสองแพร่ง” ซึ่งเป็น“ทางตันที่ไร้ทางออก”เช่นนี้ ก็คือต้องอ่าน คำพิพากษา ใหม่ กล่าวคือต้องมองว่าสมทรงเป็นตัวละครเอกของเรื่อง และเธอคือเหยื่อที่แท้จริงของอคติของชาวบ้าน ไม่ใช่ฟักอย่างที่เคยเข้าใจกัน (ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, 2549ง : 89)

ประเด็นที่น่าพิจารณาต่อความเห็นข้างต้นนี้ก็คือ การหาทางออกเช่นนี้มีฐานความคิดว่า ทศนะของคนเรานั้นถูกกำหนดโดยเพศ จึงแบ่งได้เป็น 2 แบบคือ ทศนะแบบเพศชาย และทศนะแบบเพศหญิง ผู้แต่งนวนิยายเรื่อง คำพิพากษา เป็นเพศชายจึงสร้างนวนิยายเรื่องนี้ขึ้นตามทศนะแบบเพศชาย นักอ่านสตรีจึงถูกชักจูงให้มองอย่างเพศชายไปด้วย ประเด็นที่น่าตั้งคำถามก็คือ เพศสถานะกำหนดให้บุคคลใช้ความคิดแยกจากกันอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดได้จริงหรือ มีหรือไม่ที่หญิงกับชายมีทศนะร่วมกัน หรือบ้างก็มีทศนะต่างจากเพศเดียวกันในบางเรื่อง นอกจากนี้บุคคลก็ได้รับการกล่อมเกลாதงความคิดจากบุคคลอื่นและสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม จึงไม่น่าเป็นไปได้ที่คน ๆ หนึ่งจะได้รับอิทธิพลทางความคิดแต่เฉพาะจากคนเพศเดียวกันเท่านั้น ถึงแม้จะจงทศนะทางเพศหรือบทบาททางเพศก็ตาม ดูผิวเผินเกินไป เมื่ออ้างถึง “ภาพเสนอความเป็นหญิง” ชนิด“สุดขั้วขาว/ดำ” ทั้งจากวรรณกรรมไทยร่วมสมัย วรรณคดีไทยโบราณ และวรรณกรรมตะวันตกซึ่งอาจสืบบย้อนไปถึงโบราณเช่นพระคัมภีร์ไบเบิล (ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, 2549ค : 89) วิธีมองแบบสุดโต่งสองด้านเช่นนี้ไม่น่าจะใช้ได้กับการวิเคราะห์วันทอง ละเอียด หรือแม้แต่บุษบา ซึ่งมีความซับซ้อนเกินกว่าจะจำกัดจำแนกเป็นฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง คือหญิงพรหมจารีหรือหญิงร่านสวาท นอกจากนี้จะได้ทบทวนผลงานของนักประพันธ์สตรีในปัจจุบันว่า แสดงภาพของผู้หญิงชนิดสุดขั้วอย่างที่กล่าวถึงนี้ด้วยหรือไม่ หากพิจารณาเฉพาะงานที่แสดงภาพโสเภณีในนวนิยายร่วมสมัย กล่าวได้ว่านักเขียนทั้งชายและหญิงให้ภาพโสเภณีที่ห่างไกลจากหญิงร่านสวาทเป็นอันมาก ดังเช่นนวนิยายเรื่อง ดอกไม้กลางเมือง ของประชาคม ลุนาชัย ที่ได้ศึกษาไปแล้ว หรือนวนิยายเรื่อง หญิงคนชั่ว ของ ก. สุรางคนางค์ ก็เห็นได้ว่าแม้โสเภณีตัวเอกจะถูกสังคมนตราหน้าว่าเป็นหญิงชั่ว แต่ผู้อ่านอาจสัมผัสได้ถึงความงดงามในจิตใจของเธอและความแข็งแกร่งที่จะยืนหยัดความดีไว้จนวาระสุดท้ายของชีวิต (ดูการศึกษาของสมปราชญ์ วุฒิจันทร์, จรูญ ตันสูงเนิน และมนตรี มีเนียม, 2550 : 353-364)

ส่วนลักษณะที่อาจจัดได้ว่าเป็นหญิงร่านสวาทนั้นปรากฏอยู่ไม่มากนักในวรรณคดีไทยสมัยก่อน และจำกัดอยู่เฉพาะงานซึ่งมีที่มาจากชาดกหรือวรรณกรรมคำสอนเช่นกาگی ที่มุ่งแสดงผลร้ายของราคะ แต่ไม่ปรากฏในงานอื่น ๆ ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าตัวเอกหญิงในงานประเภท

¹ ในวงเล็บขยายความโดยผู้วิจัย

นิยายจะปราศจากความรักใคร่ในเพศตรงกันข้าม แต่ก็ได้แสดงว่าเป็นความรักใคร่ตามธรรมชาติวิสัย ในสถานการณ์ที่สมเหตุสมผล เช่นความรักของนางพินทุมตีหลังอุ้มสมในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนต้น ส่วนลักษณะหญิงร่าเริงซึ่งมีอยู่ดาษดื่นในวรรณกรรมร่วมสมัยอย่างตายตัว เป็นลักษณะของตัวละครหญิงฝ่ายปฏิบัติที่เรียกกันว่า “นางร้าย” เสียมาก และปรากฏในผลงานของนักประพันธ์สตรีแทบทั้งสิ้น

การวิเคราะห์บทบาทของสมทรงใน คำพิพากษา หากตัดประเด็นที่ศนะที่ผูกโยงกับเพศออกไป ก็น่าจะพ่วงเนื่องที่การแสดงออกของสมทรงและความสัมพันธ์ของสมทรงกับฟักประเด็นที่น่าพิจารณาคือการมองว่าภาพลักษณ์ของสมทรงบ่งบอกทั้งความเป็นหญิงพรหมจารี/โสเภณีนั้นมีน้ำหนักเพียงใด แทนที่จะมองความเป็นหญิงบ่งว่ามีความหมายเดียวกับความบริสุทธิ์ไร้เดียงสา อีกทั้งความบริสุทธิ์เมื่อถูกขบขันจนถึงจุดสูงสุดในระดับที่เข้มข้นผิดปกติก็น่าจะกลายเป็นความบ้าไม่เต็มเต็ง(ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์, 2549ค : 89) ก็น่าจะกล่าวว่าความเป็นบ้าคือการเหยียดธรรมชาติที่ปราศจากการขัดเกลาทางวัฒนธรรม (กฎเกณฑ์หรือขนบประเพณี) ด้วยเหตุนี้ความบริสุทธิ์ไร้เดียงสาก็ไม่น่าจะเป็นคุณสมบัติเดียวกับการเป็นหญิงพรหมจารี เนื่องจากหญิงพรหมจารีที่มีสำนึกปกติก็ต้องต่อสู้กับเงื่อนไขทางวัฒนธรรม เมื่อจะเผยความต้องการทางเพศ (ไม่ว่าจะต้องผ่านประสบการณ์ทางเพศเสียก่อนจึงจะรู้สึกรักหรือใคร่) หากจะพิจารณาที่การเปิดเผยความต้องการของสมทรง ตลอดทั้งเรื่องนั้นถึงแม้สมทรงเป็นหญิงที่ไม่คำนึงถึงกฎเกณฑ์ทางสังคม แต่สมทรงก็มีด้านที่ผูกพันกับฟักด้วยใจจริง ความหวังเอยของเธออยู่นอกเหนือจากที่ใครจะเหมารวมว่า “ร้านสวาท” พวกชาวบ้านอาศัยเพียงแค่ข้อมูลภายนอกและข่าวเล่าลือ อาทิภาพฟักปล้ำพัดกับนางสมทรงที่สวนดาแป้น (เพื่อจะใส่เสื้อผ้าให้เธอแต่ถูกมองว่า ‘เล่นรัก’ กัน) หรือที่เห็นเธอเปิดผ้าเปิดผ่อนให้คนอื่นดู พวกชาวบ้านก็มีข้อสรุป (อย่างที่พวกเขาอยากให้เป็นอยู่แล้ว) ว่าเธอคง “ต้องการ ‘ไอ้อย่าง’ ไม่หยุดหย่อน” (78) ฟักเองก็สงสัยว่านางอาจเป็นอย่างไรที่ชาวบ้านเขวากัน (77) แต่การด่วนสรุปว่าผู้อ่านเองเมื่อได้ข้อมูลจากตัวบทเช่นนี้จะคิดว่าเธอคือ “ผู้หญิงบ้าเซ็กซ์” (ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์, 2549ค : 89) ก็ดูจะรวบรัดเกินไป จริงอยู่ผู้แต่งไม่ได้เผยมุมมองภายในของสมทรง หากมองมุมกลับ ความรู้สึกนึกคิดด้านอื่นของสมทรงได้แสดงผ่านพฤติกรรมภายนอกเหมือนกันถ้าผู้อ่านเอาใจใส่ เช่นภายหลังที่ฟักสิ้นชีวิตและอำลาโลกอันเลวร้ายไปแล้ว มีคำบรรยายพฤติกรรมของสมทรงว่า เมื่อฟักเสียชีวิตด้วยความไม่เข้าใจและความผูกพันที่มีต่อฟัก สมทรงก็พยายามทุกวิถีทางทั้งถึบกัดทุบตีสารพัดเพื่อไม่ให้คนอื่นเอาศพฟักไป ในเนื้อเรื่องตอนนั้นผู้แต่งยังใช้ถ้อยคำบรรยายที่สื่อถึงความรักที่นางมีต่อฟักซึ่งดูจะห่างไกลจากความรักที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางเพศอีกครั้ง ดังที่กล่าวว่าการกระทำของนางนั้น “ราวกับสัตว์ตัวเมียที่ปกป้องลูกอ่อนของมัน” (314) ถ้อยคำเปรียบเทียบบ่งบอกว่าความรักที่สมทรงมีต่อฟักนั้นเป็นความรักอย่างที่ไม่มิต่อลูก ขณะเดียวกันก็สื่อว่าเป็นความรักที่เกิดขึ้นจากสัญชาตญาณ สมทรงเป็นผู้หญิงไม่เต็มเต็ง พฤติกรรมของเธอจึงอยู่นอกเหนือข้อกำหนดทางวัฒนธรรมของสังคม เธออาจไม่รู้ว่าสิ่งที่มีอยู่ในตัวฟักนั้นเรียกกันว่า

“คุณธรรม” “ความดี” “มนุษยธรรม” หรือเรียกว่าอะไร แต่เธอก็สัมผัสได้ด้วยสัญชาตญาณถึงความดีที่จริงแท้ที่ฟักมีอยู่ ต่างจากชาวบ้านที่การติดข้องอยู่กับภาพลวงตาของข้อกำหนดทางวัฒนธรรมนั้นทำให้พวกเขาไม่อาจเข้าถึงคุณค่าที่แท้จริงของฟัก การที่ผู้อ่านบางคนรุมกันประณามสมทรงอย่างชาวบ้าน ก็แสดงว่าผู้แต่งได้บรรลุความมุ่งหมายที่จะเน้นอคติของสังคม ที่ปรากฏผ่านสายตาของชาวบ้านและผู้อ่านนอกตัวบทไปด้วยพร้อมกัน

เมื่อย้อนกลับมาพิจารณาความบ้าของสมทรงก็น่าคิดว่า เป็นภาวะที่แสดงออกตามสัญชาตญาณโดยปราศจากการควบคุมทางวัฒนธรรม ในแง่นี้ทั้งสมทรงและชาวบ้านต่างก็มีความต้องการทางเพศอย่างปูลุชนเหมือนกัน แต่สิ่งที่ต่างกันคือสมทรงไม่ยึดติดกับกฎเกณฑ์ของสังคมและแสดงออกตามใจปรารถนา ส่วนชาวบ้านต้องทำให้ผู้อื่นเห็นว่าปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ตีงามเพื่อให้เป็นที่ยอมรับของสังคม ตัวอย่างที่ชัดเจนก็คือพวกเขาจริงจังฟักเพราะคิดเลยเถิดว่า ฟักอาจจะได้แม่เลี้ยงเป็นเมียตั้งแต่พ่อยังมีชีวิตอยู่ ความคิดเสริมเติมแต่งนี้เกิดขึ้นเพื่อย้ำความแน่ใจว่าฟักกระทำผิดกฎเกณฑ์อย่างน่าชัง เรื่อง“กามพิเรน”เช่นนี้จึงมีรสชาติมากกว่าการเสพกามของคู่ผัวตัวเมียที่“ถูกต้อง”ตามปกติ หรือพูดง่าย ๆ ก็คือพวกเขานิยมชมชอบการเสพเรื่องพิเรนเช่นนี้เพื่อจะได้แสดงท่าทีรังเกียจต่อผู้ที่ประพฤติ และเพื่อยกตนอยู่ในฝ่ายผู้ประพฤติตนอยู่ในวัฒนธรรมอันดีงาม ซึ่งเป็นระดับที่เหนือกว่า

อย่างไรก็ตามน่าสังเกตว่าพฤติกรรมด้านอื่นของสมทรงนั้นไม่ได้เป็นที่สนใจเท่า บทบาทที่ชวนให้ตีความในเรื่องทางเพศอย่างการที่เธอเปิดผ้าเปิดผอนให้ใคร ๆ ดู บทบาทที่ชวนให้ตีความไปในเรื่องทางเพศดังกล่าวนี้ปรากฏมาตั้งแต่ตอนต้นเรื่อง แล้วก็มาถึงจุดสิ้นสุดเอาตอนที่ฟักริตี้มเหล่าหลังงานศพพ่อ คิณนั้นเป็นคิณแรกที่สมทรงสมหวังในสิ่งที่เธอพยายามมาหลายครั้งหลายครา นั่นก็คือการมุดมุ้งเข้าไปนอนกับฟัก ในเนื้อเรื่องตอนนี้สิ่งที่ผู้อ่านจะได้เห็นก็คือการแสดงความรักที่เธอมีต่อฟัก แต่ที่น่าสังเกตก็คือความรู้สึกนี้กลับลือไปในทางความหวังใยปรานีมากกว่า ผู้แต่งบรรยายว่า “นางค่อย ๆ เอื้อมมือลูบคลำเนื้อตัวของฟักอย่างช้า ๆ และนิ่มนวล คล้ายกับว่าเกรงฟักจะตื่น” หลังจากนั้นเสียงฮัมเพลงเบา ๆ ของนางก็ดังขึ้น ผู้แต่งบรรยายถึงเสียงนี้ว่ามันดังอยู่ในลำคอแผ่วแผ่วเหมือน “เสียงกล่อมเด็ก” ต่อมานางก็ล้มตัวลงนอนเคียงข้างฟักพร้อมทั้งโอบกอด เมื่อไม่เห็นฟักลุกขึ้นมาปิดป้องเหมือนอย่างเคยเธอก็นอนอยู่เช่นนั้น ในตอนนี้ถ้อยคำที่ผู้แต่งใช้บรรยายก็คือเธอนอน“นิ่งสงบในทำนองอยู่นาน” (172) หลังจากฟักกลายเป็นคนติดเหล้าและถูกไล่ออกจากงาน บทบาทของสมทรงก็แปรเปลี่ยนไปเป็นอีกอย่าง เมื่อฟักไม่สนใจสิ่งอื่นนอกจากเหล้าก็ได้ข่าวปลาจากวัดที่สมทรงเป็นผู้จัดแจงหามาเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง ดังที่ตอนหนึ่งมีคำบรรยายว่า “ถึงวันนี้ ดูไม่ออกเสียแล้วว่าใครหาเลี้ยงใครกันแน่” (279) เรื่องดำเนินมาถึงตอนที่ฟักถูกจับและจนเขาเสียชีวิต ก็เห็นได้ชัดเจนว่าบทบาทที่ชวนให้ตีความในเรื่องทางเพศอย่างที่ถูกขบเน้นในตอนต้นเรื่องนั้นหายไปสิ้นแล้ว บทบาทแทนที่ก็คือเธอเป็นหญิงบ้าคนหนึ่งที่เป็เพื่อนแท้เพื่อนตายของฟักผู้ถูกคนที่มีสติสมบูรณ์ตีกระทำ ฟักเองก็ได้ตระหนักถึงความขัดกันระหว่างพฤติกรรมของคนดีทั้ง

หมู่บ้านที่เขาพยายามจะเข้าร่วมสังคมด้วย กับคนบ๊อย่างนางสมทรงที่เขาเคยแสดงท่าที่รังเกียจ ดังคำบรรยายในตอนที่สมทรงประคองฟักกลับบ้านภายหลังออกจากคุก ว่า

ระยะทางเดินนั้นเหมือนกับว่ามันยาวไกลจนสุดที่จะไปถึงด้วยกำลังอ่อนแอในตอนนี เขายังคงกระตือรือร้นไปทีละน้อย ได้อาศัยเดินกอดคองานสมทรงไปบ้าง หหมดความรังเกียจนางอีกต่อไปแล้ว ครึ่งกระนั้นแม่แต่นางจับมือ เขาก็ยังสะบัดออก อยาว่าใครจะเห็นเข้า แต่ตอนนีเขาเป็นฝ่ายกอดคองานไว้ และไม่นึกละอายสายตาใครอีกแล้ว (296-297)

ประเด็นที่เห็นว่าสมทรงเที่ยวไปได้อย่างเสรี จึงถูกระแวงว่าจะไปล่วงรู้ความลับของคนอื่น และจึงไม่มีใครอยากให้อยู่ในหมู่บ้าน (ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, 2549 : 90) อีกทั้งมีการตีความสมทรงว่าเป็นตัวแทนเพศวิถีของสตรี ซึ่งอยู่นอกเหนือความเข้าใจและไม่อาจควบคุมได้ (ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, 2549 : 90) นั้น สามารถโต้แย้งได้ว่า สมทรงปฏิเสธกฎเกณฑ์ทุกด้านของสังคม เธอจึงแตกต่างอยู่เสมอ เช่นไม่สวมชุดดำในงานทำบุญกระดูกตอนสงกรานต์ (นำส่งสัยข้อมูลทางวัฒนธรรมของชาติ กอบจิตติ ในประสบการณ์ของผู้วิจัย ไม่มีชาวบ้านในท้องถิ่นใดสวมชุดดำในโอกาสเช่นนี้) การปรากฏตัวของสมทรงจึงไม่ใช่สิ่งเร้นลับที่ชาวบ้านจะไม่ล่วงรู้ ที่แท้แล้วเป็นจุดเด่นต่างหาก ส่วนที่ว่านางเป็นตัวแทนของเพศวิถีของสตรีที่ชาวบ้านควบคุมไม่ได้ ถึงแม้เป็นสิ่งสร้าง ความรังเกียจไปจนถึงขั้นหวาดกลัว ก็สะท้อนการมองอย่างฉาบฉวยของชาวบ้าน ซึ่งเท่ากับสนับสนุนแก่นเรื่องที่ว่า อคติเป็นที่มาของความอยุติธรรม ไม่ว่าจะผู้รับผลกระทบจะเป็นฟักหรือสมทรงหรือทั้งสองคน

อีกบทบาทหนึ่งของสมทรงที่ดูเป็นที่จดจำของผู้อ่านที่เจ็บแค้นแทนฟัก ก็คือการถ่มน้ำลายรดหน้าครูใหญ่ในฉากชุมนุมที่ครูใหญ่ สัปเหร่อไซ่ และภารโรงใหม่ต้องจับสมทรงมัดเมื่อจะทำพิธีตราสังศพของฟัก สมทรงจึงต่างจากผู้มีวัฒนธรรมทั้งตำบล (ยกเว้นสัปเหร่อไซ่) ซึ่งต่างยกย่องและให้เกียรติคนชั่วอย่างครูใหญ่แล้วกลับลงโทษคนดีอย่างฟักด้วยความไม่รู้ สมทรงหญิงบ้าที่กระทำตามสัญชาตญาณซ้ำยังเป็นคนนอกของสังคมกลับเห็นความดีของฟัก การที่เธอถ่มน้ำลายรดหน้าครูใหญ่ก็แสดงว่า สมทรงไม่ได้ติดอยู่กับเปลือกนอกที่มีเกียรติอันน่ายกย่องของครูใหญ่เช่นคนอื่น บทบาทนี้จึงน่าจะแสดงความหมายว่า ความยึดมั่นในวัฒนธรรมอย่างฉาบฉวยเป็นสิ่งบั่นทอนการเข้าถึงคุณค่าของความดีที่แท้จริง

ในส่วน **หลังเที่ยงคืน** (2528)¹ ของจำลอง ผึ้งชลจิตร เห็นได้ว่าความยากจนของไพร่และกำไลคู่สามีภรรยาซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่องนั้นไม่ได้เป็นมูลเหตุสำคัญของชะตากรรมเท่ากับทัศนคติทางเพศที่อยู่ในระบบคิดของสังคม

¹ ในงานวิจัยนี้ใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 6 ปีพ.ศ. 2547

ก่อนที่จะใช้ชีวิตคู่ ฐานะของโปรยอยู่ในขั้นเป็นคนหลักลอย แต่เขาก็ไม่ได้ทุกข์ร้อนนัก หลังพ่อแม่เสียชีวิตเขายึดอาชีพที่เรียกว่า “สามล้อหลังเที่ยงคืน” ทำหน้าที่รับส่งและจัดหาพวกโสเภณีสำหรับนักเที่ยว นอนในรถซึ่งเข้ามาซื้อและจอดในวัด ส่วนกำไรก็ถูกพ่อแม่ทิ้งให้อยู่กับยาย แต่ยังเล็กที่นอกเมือง การถูกนำชายลวนลามอาจจะไม่ใช่สิ่งผลักดันให้กำไลคิดจะมีคู่ กำไลพบโปรยในงานสวนสนุกซึ่งมีการประชันหนังตะลุง กำไลถูกโปรยหลอกล่อพาขึ้นรถสามล้อมาได้เสียกันที่ลานวัดในคืนนั้นเอง ตั้งแต่แรกโปรยเห็นว่ากำไลโง่มากและเมื่ออยู่ด้วยกันแล้ว “เลี้ยงแบบไหนหล่อนก็อยู่ได้” (40) ความอดทนของกำไลถูกตีค่าเป็นความโง่ ที่โปรยไม่เห็นค่าของกำไล ไม่ใช่เพราะเขาได้เธอมาอย่างง่าย ๆ เท่านั้น แต่เป็นเพราะโปรยไม่เคยคิดจะจริงจังกับกำไล เขาเพียงแต่ฉวยโอกาส ตรงข้ามกับกำไลที่ถือว่าการเสียเนื้อเสียตัวเป็นเรื่องสำคัญ ทัศนคติถูกเพศหญิงมีอยู่ในวิถีคิดของโปรยอยู่แล้ว ในสถานะสามีโปรยจึงดูต่ำและขี้ขลาดใส่ส่งกำไลด้วยถ้อยคำหยาบคาย ไปจนถึงขั้นทุบตีเมื่อกำไลเผลอคุยกับเพื่อนบ้านจนปล่อยให้ลูกสาวตกพื้นหัวแตก เมื่อกำไลหนีไปอยู่กับเสริฐไทยยามสามีคนที่สอง เหตุการณ์ก็ซ้ำรอยเดิมอีก เธอทั้งถูกทำร้ายและถูกข่มขืนจนกำไลคิดว่าตัวเอง “ไม่เหลือค่าอะไรเลย” (190)

บริบทชีวิตของโปรยคือสังคมเมืองที่เห็นคนโง่กว่า ผู้อ่อนแอกว่าและผู้มีสถานะต่ำกว่าเป็นเหยื่อและคนฉลาดมีความชอบธรรมที่จะเอาเปรียบ ในสังคมที่ความมีคุณค่าของคนไม่ได้เป็นที่ใส่ใจเท่ากับผลประโยชน์ คนไม่ถือสาและยอมเป็นผู้เสียเปรียบก็ถูกตีความว่าโง่และสมควรถูกเอาเปรียบ ต้อยหญิงโสเภณีก็โกงเงินส่วนแบ่งของโปรยจากการหาแขกมาขึ้นห้อง โดยที่โปรยก็ไม่ได้ล่วงรู้ แม้จะละอายต่อการกระทำของตนอยู่บ้างแต่ต้อยก็คิดว่า “การโกงคนอย่างโปรยเป็นเรื่องปกติ ความยุติธรรมไม่เห็นจะสูญเสียความหมายไปสักเท่าไร” (32)

แม้แต่คนระดับเดียวกันก็เห็นโปรยเป็นเหยื่อจึงไม่ต้องกล่าวถึงคนที่มีสถานะสูงกว่าดังในตอนหนึ่งที่เขาจำต้องปั่นรถหาเงินในตอนกลางวันซึ่งปกติเขาไม่ทำยกเว้นแต่ในวันที่ไม่มีข่าวสารจะกรอกหม้อ เขาได้ลูกคำรายแรกเป็นคุณนายของตำรวจจรรยาหนึ่ง เงินค่าจ้างที่จะได้จากลูกคำรายนี้หมายถึงข่าวแรงงานแรกของวัน เพื่อจะได้มีเรี่ยวแรงหาส่วนที่เป็นค่าข้าวปลาอาหารของลูก แต่ก็หายวับไปกับตาเมื่อถึงที่หมายและกำลังจะได้รับคำตอบแทน นายตำรวจซึ่งยื่นรอเธออยู่ก่อนแล้วบอกว่า “ไม่ต้องจ่ายมันหรอก เด็กพี่เอง” (62) อย่างไรก็ตามน่าสังเกตว่าไม่เพียงจะไม่ได้ตั้งคำถามต่อการเอารัดเอาเปรียบนี้เท่านั้น โปรยยังรู้สึกภูมิใจที่ได้เป็นเด็กของตำรวจจรรยาอย่างง่าย ๆ วิถีคิดของเขาก็เชื่อมโยงกับการที่เขากระทำต่อกำไล เขาขอรับการเป็น “เด็กของตำรวจจรรยา” ก็เพราะคิดว่าตำรวจคนนี้อยู่ในฐานะ “ผู้เป็นเจ้าของ” หรือ “ผู้เป็นนาย” ย่อมมีความชอบธรรมที่จะกระทำต่อผู้ที่อยู่ได้อำนาจ โดยผลตอบแทนที่โปรยหวังก็คือการได้พึ่งอำนาจขณะเดียวกันโปรยก็มองความสัมพันธ์ระหว่างเขากับกำไลในแง่มุมเดียวกันนี้ว่าเขาเองมีความชอบธรรมที่จะปฏิบัติต่อกำไลในฐานะของผู้เป็นนาย เพราะเขาคือ “สามี” ของเธอ (ความหมายหนึ่งของสามีคือ นาย)

ในสังคมที่ให้ความชอบธรรมแก่การเอาเปรียบผู้ไวกว่า อ่อนแอกว่า และต่ำต้อยกว่าอย่างที่กำลังมาข้างต้น ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่โพรยคิดว่ากำไล“โจ่งเอง”ที่หลงลมปากเขา (40) กำไลเองก็คิดว่าปัญหาของตนมาจากการไม่รู้จักปกป้องตนเอง ทั้ง ๆ ที่ได้รับการอบรมสั่งสอนให้รู้จักรักษาเกียรติของลูกผู้หญิง ดังที่ต่อมาหลังจากได้รับความเจ็บช้ำเมื่ออยู่กับโพรย เธอได้ทวนรำลึกถึงคำสอนของยายที่ว่า “ผู้หญิง...ลงถ้าหลังถึงพื้นดินเสียแล้ว-ดีไม่ขึ้น” (134) เพศหญิงมีสถานะที่ด้อยกว่าชายจนถึงขั้นที่ว่าดูเหมือนพวกเธอจะไม่ได้อยู่ในฐานะที่เป็นคนอย่างผู้ชายด้วยซ้ำ เพราะไม่ได้เป็นอะไรมากไปกว่า “สมบัติ” ในครอบครองของสามี ในทัศนะของผู้ชายอย่างโพรยผู้หญิงคือเพศที่ด้อยทั้งความสามารถและคุณค่า ความสามารถเดียวที่พวกเธอมีอยู่ก็คือการบำบัดความใคร่ นี่จึงพลอยเป็นคุณค่าสูงสุดของพวกเธอไปด้วย ดังเห็นได้ในคืนที่ได้เสียกับกำไล สำหรับโพรยความแตกต่างระหว่างกำไลกับโสเภณีจึงมีเพียงผู้หญิงบำบัดความใคร่โดยไม่ต้องซื้อหาเท่านั้นเอง ดังในตอนเกี่ยวกำไลด้วยประโยคที่ว่า “บ้าเพราะรักน้อง” ผู้แต่งบรรยายว่าเขา “รู้สึกโหวงเหวงอยู่บ้างเหมือนกันที่พูดประโยคนี้ออกไป เพราะเรื่องพรรคนี้นี้เขาไม่เคยมาก่อน” (48) “เรื่องพรรคนี” ที่ “ไม่เคยมาก่อน” ในที่นี้มองอย่างผิวเผินดูเหมือนจะหมายถึงแค่การเกี่ยวพาราตี แต่ความหมายลึก ๆ นั้นหมายถึงวิธีการที่ทำให้ได้ผู้หญิงมาบำบัดความใคร่โดยไม่ต้องซื้อ ต่างจาก “ก่อนนี้มีstadang ก็ไปซื้อหาเอาตามช่อง ตามโรงแรมเก๋าสามสี่แห่ง” (48) โพรยไม่เคยคิดจะเลี้ยงดูกำไล แต่สุดท้ายต้องอยู่ในภาวะจำยอมซึ่งมีที่มาอันผสมผสานกันระหว่างสองอย่าง ประการแรกคือความหวาดกลัวต่อตัวบทกฎหมาย ดังเห็นได้ว่าในตอนที่กำลังเรียกร้องให้เขารับผิดชอบ เขาปฏิบัติอย่าง “ปราศจากเยื่อใย”(72) แต่ต่อมาเมื่อกำไลยกเอาตารางกับตำราจมาซู โพรยถึงกับ “หน้าซีดเผือด ปากคอสั่น” (72) และเปลี่ยนท่าทีมาเป็น “โอดครวญ” ให้กำไลเห็นถึงความยากลำบาก (72) กับอีกประการหนึ่งคือจิตใจที่อ่อนแอเพราะการได้รับความเห็นอกเห็นใจจากกำไลเมื่อรู้ว่าเขาอยู่ในสถานะคนยากไร้ที่ไม่มีทั้งพ่อแม่และสมบัติพัสถานใด ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่ขาดหายไปจากชีวิตหลังเติบโตขึ้นมาอย่างโดดเดี่ยวและอยู่ในสังคมที่คนรอบข้างมักเอาเปรียบกลับแกล้ง เนื้อเรื่องตอนนี้แสดงให้เห็นว่าลึก ๆ แล้วโพรยไม่ถึงกับจะเป็นคนจิตใจโหดเหี้ยม แต่ที่เขากระทำต่อกำไลอย่างไม่เห็นคุณค่านั้นเป็นเพราะภาวะเก็บกดที่ถูกคนอื่นกดขี่ข่มเหง และความยึดมั่นในคติของสังคมที่มองว่าผู้หญิงคือสมบัติของสามีและความหมายของพวกเธอก็มีเพียงแค่การเป็นเครื่องสนองความใคร่ แม้แต่ต่อมาเมื่อโพรยเลิกนอนบนรถในวัด อยู่กินด้วยกันกับกำไลจนล่วงเลยมาถึง 5 ปี มีลูกด้วยกันถึงสองคน เขาก็ยังเห็นความหมายของกำไลว่ามีเพียงเท่านั้น ดังบทสนทนาในตอนที่โพรยเมาเหล้ากลับบ้านและเขาพยายามชวนกำไลเข้ามุ้ง กำไลกล่าวว่า “แค้นี่ละมิง” เขาก็ตอบว่า “กิมิงเป็นเมียกุนนี่ไวย จะให้สักแคไหนกัน” (18)

ขณะที่ภรรยาคือสมบัติในครอบครองเพื่อการสนองความต้องการทางเพศทางด้านสามี “ผู้เป็นเจ้าของ” พวกเขาก็เป็น “เจ้าชีวิต” ที่มีความชอบธรรมในการกระทำต่อพวกเธอในทุกกรณี ชีวิตครอบครัวได้ทำให้โพรยรู้สึกในสถานะของอำนาจ เขาจึงชอบร้องเพลงท่อนหนึ่ง

อย่างอารมณ์ดีเสมอ “ทุกครั้งที่เราเจอเข้าชอย” (12) เพลงนี้มีเนื้อร้องว่า “โอ้เกิดมา ไอศูรย์ราชาของข้าก็มี...” (75) เนื้อเพลงท่อนสั้น ๆ นี้มีความหมายเป็นอย่างยิ่ง ข้อที่น่าสังเกตก็คือเขามักอารมณ์ดีและชอบร้องเพลงนี้อย่างจำเพาะว่าต้องมาร้องเอาตอนเข้าชอย อาจอธิบายได้นั้นเป็นเพราะกำลังจะเข้าสู่เขต “บ้าน” ซึ่งเป็น “อาณาจักร” ของเขา เห็นได้ว่าโดยอาชีพนั่นเขาอยู่ใต้บังคับคนอื่น ต้องคอยรับคำสั่ง และ “ค้อมหัวให้คนอื่นอยู่เรื่อย ๆ” (36) แม้แต่เพื่อนสามล้อด้วยกันก็เอาเปรียบรังแก แต่ที่บ้านนั้นเขาคือ “ผู้เป็นนาย” ที่ไม่ว่าจะทำสิ่งใดก็ถูกต้องชอบธรรมทุกอย่าง หากเชื่อมโยงกับเนื้อเพลงเขาก็เป็นเหมือน “ราชา” ที่มี “ไอศูรย์สมบัติ” และผู้ที่เป็นสมบัติรวมทั้งเป็นเหมือนข้าทาสของเขาด้วยในที่นี้ก็คือกำไล

แม้แต่ผู้หญิงซึ่งเป็นผู้ถูกกระทำก็ยอมรับคตินี้เช่นกัน ดังเห็นได้ว่าไม่ว่ากำไลหรือผู้หญิงคนไหนต่างก็ไม่ได้ตั้งคำถามต่อความอยู่ดีธรรมที่ตัวเองได้รับนี้ ชั่วคติเช่นนี้ยังทำให้เธอยอมรับพฤติกรรมกดขี่ของสามีอีกด้วย ขณะที่ไปทำงานหนักหาเลี้ยงครอบครัว กำไลก็ต้องอยู่กับภาระในบ้านที่ไม่ได้สบายไปกว่า แต่ไปรษย์ก็มีเวลาหาความสนุกสนานใส่ตัว เขาจึงรู้สึกที่วันเวลาเดินไปอย่างรวดเร็ว ส่วนกำไลวันเวลาของเธอคือคลานไปอย่างเชื่องช้า “เหมือนทากขี้เกียจ” เพราะชีวิตที่จมอยู่กับภาระในบ้าน ต้องเผชิญความเบื่อหน่าย และความสกปรกที่หมักหมมอยู่รอบตัวและทั้งในหัวใจเธอเอง (69) ไม่เพียงเท่านั้นยังถูกปล่อยให้อดอยาก มีชีวิตอย่างไรค่าเหมือนไม่ใช่คน ความอับลัษณ์ของชีวิตของเธอจึงดูตัดกันอย่างยิ่งกับแสงสีสวยงามของเมือง ดังคำบรรยายสำนึกของเธอเมื่อทะเลาะกับไปรษย์แล้วออกจากบ้านมาว่า

... หล่อนไม่คุ้นเคยกับแสงสีเท่าไรหรอก แม้จะเข้ามาอยู่ในเมืองกว่าห้าปีแล้ว กำไลก็ไม่เคยรู้จักมันเลย หล่อนอยู่อย่างหนูผีสกปรกตามซอกหลีบอับทึบ ผอมโซ เหม็นสาบ ตะเกียกตะกายคุ้ยหาอาหารป้อนลงท้องอย่างไม่เคยรู้ อิ่ม คล้ายตกอยู่ใต้ฝืนร้ายตลอดมา (127)

กำไลหนีออกจากบ้านหลังจากที่เธอเผลอปล่อยให้ลูกสาวหัวแตกเมื่อไปคุยกับเพื่อน ซึ่งเป็นโสเภณี จนมีปากเสียงกับไปรษย์ ถูกเขาดูหมิ่นอย่างหยาบคายว่าอยากเป็นโสเภณีและยังขับไล่ทุบตี แต่เมื่อความโกรธค่อยผ่อนคลายลงเธอก็คิดว่า

... เขาคนเดียวหาเงินมาใช้จ่ายทุกอย่าง เขาคนเดียวหล่อนจึงมีชีวิตอยู่ได้ อดอยากแต่ก็ไม่ถึงตาย เขาทำงานเลี้ยงหล่อนมาห้าปีกว่า นานเหลือเกินสมควรแล้ว หากเขาจะเมามายเสียบ้าง เล่นไพ่บ้าง จะได้มีความสุข... มีกำลังใจเพื่อทำงานเลี้ยงลูกเลี้ยงเมีย หล่อนเสียอีกที่ควรตามใจ ควรผ่อนปรนเขา แล้วเรื่องลูกที่ถกเถียงกัน หล่อนผิดเอง...

กำไลตำหนิตัวเอง หล่อนไม่ควรขึ้นเสียงกับเขาเลย ที่เขาโมโหก็เพราะรักลูก ประกอบกับตอนนั้นคงหิวมากทำอะไรไม่ถูก จึงตำหนายบายออกมา หล่อนไม่นำโมโหร้าย ปกติเขาก็ตำตีดปากอยู่แล้ว (129)

แม้แต่ในประเด็นที่ว่าคุณค่าที่สำคัญของเพศหญิงคือสมบัติของสามี กำไลก็วัดคุณค่าของตัวเองด้วยความซื่อสัตย์แม้ว่าพลังพลาด ในตอนที่ออกจากบ้านมาถูกเสรีรัฐข่มขืน กำไลตัดสินใจแยกขาดจากโปรยเมื่อโปรยได้รับรู้เรื่องนี้ การตัดสินใจของกำไลบ่งชี้ความคิดที่ว่าความร่วมมือประเวณั้นเป็นตัวกำหนดความเป็นภรรยาอย่างไม่มีข้อยกเว้นใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะด้วยวิธีใดและจะด้วยความเต็มใจของฝ่ายหญิงหรือไม่ก็ตาม คุณสมบัติที่สำคัญที่สุดของภรรยาถือเป็นสมบัติของสามีเพียงคนเดียว สอดคล้องกับความคิดของโปรยที่ว่าหน้าที่สำคัญที่สุดของเพศหญิงก็คือบทบาทในการบำบัดความต้องการทางเพศ ในเมื่อความเป็นภรรยาขึ้นอยู่กับความร่วมมือเพียงแต่เธอเสียตัวให้คนอื่นเท่านั้นจะเต็มใจหรือเป็นความผิดของเธอหรือไม่ก็ตาม สถานะที่กำไลเป็นภรรยาของโปรยก็เป็นอันหมดไป เพราะมันได้ถูกทำให้สั่นคลอนด้วยการล่วงเกินของชายอื่น

ข้อน่าสังเกตในประเด็นข้างต้นนี้ก็คือ ทั้งโปรยและกำไลต่างยึดคติว่าคุณค่าของหญิงนั้นขึ้นอยู่กับความเป็นสมบัติเพื่อสนองความต้องการทางเพศของสามี แต่คนที่พอจะถอนตัวจากความคิดนี้ได้กลับเป็นโปรยไม่ใช่กำไล ดังที่เมื่อกำไลบอกโปรยว่าอวัยวะสำคัญของความเป็นหญิงของเธอไม่ได้เป็นของเขาอีกต่อไปแล้ว โปรยกลับบอกเธอว่า “ยังเป็นอยู่นะ กูให้เป็น” (145) อาจจะต้องคิดว่าที่ผ่านมามีเขาเป็นผู้กำหนดชีวิตของกำไล แต่เนื้อเรื่องตอนนี้กลับชวนให้คิดไปอีกทางว่าผู้กำหนดพฤติกรรมของกำไลที่แท้จริงนั้นไม่ใช่โปรย หากแต่เป็นคตินิยมทางเพศที่อยู่ในความยึดถือของกำไลรวมทั้งตัวเขาเองด้วย มาถึงตอนนี้ผู้ที่เคยเป็นใหญ่เหนือภรรยาอย่างเขาก็ไม่ใช่ผู้ที่จะลบลบคิดที่ใครต่อใครยึดถือมานานได้อย่างฉับพลัน จึงไม่สามารถบงการให้เธอคิดว่ายังเป็นหรือไม่เป็นของเขาเอาตามใจชอบได้ กำไลซึ่งยอมโปรยมาทุกเรื่องกลับปฏิเสธยืนยันอย่างแข็งขันว่า “ไม่แล้ว” (145)

แต่พร้อมกับการสูญเสียอำนาจซ้ำยังต้องเจ็บปวดโปรยก็ได้ถือสิ่งหนึ่งมา เขาเริ่มได้คิดและเริ่มเห็นคุณค่าของกำไล ดังคำบรรยายว่า “เขาไม่เคยคิดอะไรมาก่อน ได้แต่ปล่อยปละเลเลยหล่อน เอาเข้าจริงๆก็รู้สึกเจ็บปวดทรวงแค้นขึ้นมา เขาทำเล่นกับชีวิตครอบครัวเกินไป” (148) เขาเริ่มจะถอนตัวออกจากคติที่สร้างความทุกข์ให้ตัวเองและครอบครัวได้ และเปลี่ยนพฤติกรรมมาเป็นคนรับผิดชอบ แต่กำไลติดข้องอยู่ในคตินี้ยิ่งกว่า จึงตัดสินใจยุติชีวิตครอบครัวของตนด้วยความคิดว่า เป็นความผิดของเธอที่ทำให้ตัวเองต่างพร้อยและทำให้สามีเป็นทุกข์ ดังความคิดของเธอที่ว่า

กำไลนอนครุ่นคิด พักนี้โปรยเปลี่ยนไปมาก รับผิดชอบครอบครัวมากขึ้น ลูกๆไม่อดเหมือนก่อน เขาเอาแต่เงี้ยวขริม เมามายไม่เป็นเวลา ไม่

เอะอะโวยวายอย่างที่แล้วมา ไบหน้าคล้ำ ไร้ราสี เมื่อคืนวานเมาตกจากรด กลางซอย หลับอยู่ตรงนั้นจนเกือบสว่าง หล่อนแท้ๆ เพราะหล่อนเพียงคนเดียว แม้เขาจะกลับมาเอาใจใส่ดูแลหล่อนกับลูกมากขึ้น เขาก็ไม่ได้มีความสุข วันสองวันสัปดาห์สองสัปดาห์ก็เวียนถามเรื่องเก่าๆในคืนนั้นไม่วางวาย หล่อนควรจะไปเสียดีกว่า อยู่ไปก็เกลียดตัวเอง กระดากใจตัวเอง กอดลูกก็ไม่เต็มอก เพราะความต่างพร้อย ไปเสียได้...นานๆเขาคงดีขึ้นเอง (150)

ข้อที่น่าสังเกตสำหรับการที่กำไลตัดลินใจไปจากโปรยในเนื้อเรื่องตอนนี้ก็คือ เธอมีเหตุผลสำคัญอยู่สองอย่าง อย่างแรกเธอรักโปรยจึงไม่อยากเห็นเขาต้องเป็นทุกข์ อย่างที่สองคือเธอคิดว่าตัวเองไม่ดีพอสำหรับการเป็นแม่ที่ดีของลูกเสียแล้ว แต่อย่างไรก็ตามน้ำหนักของเหตุผลก็ดูจะอยู่ที่ความละเอียดใจเพราะความรักที่เธอมีต่อสามีมากกว่า ดังเห็นได้ว่าแม้เธอจะอาลัยลูก แต่ความเป็นห่วงลูกก็ไม่ได้มีน้ำหนักมากพอ การเสียสละเพื่อคนที่รักนั้นโดยทั่วไปอาจชวนให้รู้สึกว่าเป็นคุณค่าที่ยิ่งใหญ่ แต่สำหรับนวนิยายเรื่องนี้ น่าสังเกตว่าความรักอย่างที่กำลังมีกลับไม่ได้มีใครประจักษ์ แม้แต่โปรยเขาก็กลับคิดว่ากำไลมีใจให้ “ซู้” ถึงขนาดปกปิดกลัวเขาจะไปฆ่า (151)

ต้นเหตุแห่งความผิดพลาดของโปรยนั้นเห็นได้ชัดว่า มาจากคติที่มองไม่เห็นความหมายอย่างอื่นในตัวกำไลนอกจากการเป็นสมบัติเฉพาะของตน โปรยกลัวว่ากำไลจะมีใจให้คนอื่น แต่กรณีของกำไลดูจะมีที่ไปที่ไปที่ซับซ้อน จนแม้แต่กำไลเองก็อธิบายเหตุผลของตัวเองได้ไม่แน่ชัด ดังที่กำไลคิดไปถึงเหตุการณ์ในคืนที่พบโปรยครั้งแรกว่า “จนถึงบัดนี้หล่อนยังตอบตัวเองไม่ได้ว่าหลงลมเขาได้อย่างไรกัน” (128) หลังจากหลงลมเขาไปแล้วเธอไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากต้องให้เขารับเลี้ยงดูในฐานะเมีย ต่อจากนั้นความรักจึงบ่มเพาะขึ้นภายหลัง ความรักของเธอจึงเริ่มต้นมาจากความจำใจ แต่ต่อมาเธอก็ต้องผิดหวังเพราะ “เขากลับทำให้หิวโหย เจ็บปวด อับอาย ขายหน้าอยู่เนืองๆ” จน “อยากเขี่ยเขาออกจากใจ” เมื่อกำไลถูกโปรยทุบตีที่ลูกหกล้มเธอพยายามหักใจจากไปด้วยความคิดที่ว่า “ชีวิตที่ผ่านมานกามันคาบไปกิน” ก็ยังไม่วายคิดว่า “ไฟรักของหล่อนกองโตเกินไป” จน “ยากที่จะดับลงให้มอดสนิทภายในชั่วครู่ชั่วยาม” (128) เธอจึงหวนกลับมาและถูกเสรีรัฐข่มขืนภายในซอยเปลี่ยว พฤติกรรมของกำไลอย่างที่กำลังถึงนี้บ่งชี้ความซับซ้อนของเพศหญิงที่ต่างจากเพศชาย ความยึดมั่นในคุณค่าของความรักของเพศหญิงนั้น บางครั้งก็ยากจะตัดลินและอธิบายด้วยหลักของเหตุผลที่ตัดขาดจากความเอาใจใส่ต่ออารมณ์และความรู้สึก

การที่กำไลถูกข่มขืนนั้นนับเป็น “อุบัติเหตุชีวิต” ที่เป็นจุดเปลี่ยนความคิดและพฤติกรรมไปจนถึงบทบาทของตัวละครทั้งคู่ แม้แต่กำไลเองต่อมาหลังตัดลินใจหนีจากโปรยเธอก็เริ่มตั้งคำถามกับตัวเองขึ้นมาบ้าง ดังบรรยายถึงเหตุการณ์ตอนนั้น หลังพ้นจากปากซอยแล้วเธอทำท่าจะหันหลังกลับเพราะข้างหน้าคือที่ที่เธอไม่เคยรู้จัก แต่ก็แข็งใจตั้งต้นไปด้วยคิดว่าไม่มีอะไรต้องกลัวและต้องสูญเสียอีก (150) จนมาถึงสวนสนุกที่พบโปรยครั้งแรกหล่อนทิ้งตัวลงนั่งใต้ต้นสน

ที่แรกหล่อน “นี่ก็อยากจะขุดตัวเหมือนหมา” อยู่ทีนั้น แต่ต่อมาก็เริ่มได้คิด “ทำไมต้องปล่อยให้ชะตาชักนำตัวเองอย่างนี้ หล่อนควรกำหนดมันบ้าง” (162) เช่นเดียวกับในตอนต่อมาเมื่อผิดหวังจากเสริฐสามีนคนที่สอง ที่เธอก็คิดว่า ที่ชีวิตเธอต้องประสบกับปัญหาจากผู้ชายครั้งแล้วครั้งเล่านี้เป็นเพราะ “เธอไม่เคยมีโอกาสได้เลือก” ดังที่เธอก็คิดขณะตอบโต้เสริฐ

“ผู้ชายละก็ หมาทั้งนั้น” เมื่อพูดได้ หล่อนก็เริ่มด่าซ้ำ ๆ ทั้งที่รู้ว่าจะถูกมือตีนอีก เหมือนต้องการด่าให้หมดสิ้นกันไป ชีวิตหล่อนมีผิวไม่เคยเต็มใจ ถูกข่มขืนตลอด คนที่รักก็รักด้วยความจำใจ รักเพราะต้องผูกเอาไว้ รักเนื่องจากไม่รู้จะไปรักใคร โอกาสเลือกไม่มีเลย ความรู้สึกเป็นเมียให้อะไรกับหล่อนบ้างเล่า “ผู้ชายชาติหมา” (187)

ในตอนที่ตกเป็นของโปรย การที่เธอยืนยันว่าจะต้องอยู่กินกับเขานั้นดูเหมือนว่าจะเป็นการกำหนดเลือกของตัวเองเอง แต่ความหมายสำหรับนวนิยายเรื่องนี้บอกว่านั้นเป็นพฤติกรรมที่ถูกกำหนดโดยคตินิยมที่ถือว่าการร่วมประเวณีเป็นเกณฑ์กำหนดความเป็นภรรยาอย่างไม่มีข้อยกเว้นใด ๆ ทั้งสิ้น กำไลคิดว่าการเสียตัวให้โปรยนั้นไม่ต่างกับการเสียตัวให้เสริฐในแง่ที่เธอไม่ได้เต็มใจ แต่ในคติที่ถือการร่วมประเวณีเป็นตัวกำหนดความเป็นภรรยาซึ่งสอดคล้องกับคติที่เห็นคุณค่าสูงสุดของเพศหญิงว่าอยู่ที่การบำบัดความใคร่ เธอจะถูกข่มขืนหรือจะเต็มใจไม่เต็มใจก็ไม่ใช้ข้อยกเว้น เธอจึงจำต้องอยู่กินกับโปรยให้ได้ แม้จะรู้ว่าที่ผ่านมานั้นเขาเพียงแค่เอาเปรียบอย่างไม่คิดจริงจัง นี่คือการบอกว่าหากเธอเลือกที่จะคิดอย่างเป็นขบถกับคตินี้เสียตั้งแต่ต้นก็อาจไม่ต้องมีชีวิตเจ็บช้ำและอยู่อย่างไรค่าเหมือนที่เป็นอยู่ แต่เพราะเธอปล่อยให้คตินิยมเป็นตัวกำหนดจึงต้องประสบชะตากรรมอย่างที่ปรากฏ

อย่างไรก็ตามแม้ช่วงเวลาของความทุกข์สาหัสที่ผ่านมานั้นจะทำให้เธอเริ่มตั้งคำถามกับความบกพร่องของพฤติกรรมและวิถีคิดของตัวเอง แต่เธอก็เหมือนโปรย คตินิยมที่ครอบงำมานานนั้นยากที่ใครจะถอนตัวออกมาอย่างฉับพลัน ขณะที่โปรยเคยบอกกับกำไลเหมือนจะปลดเปลื้องคตินิยมทางเพศลงได้ดังที่บอกกำไลว่าแม่เธอถูกเสริฐข่มขืนก็ยังเป็นของเขาอยู่เพราะเขาให้เป็น แต่ก็ไม่วายถ้ามถึงเหตุการณ์ในคืนนั้นช้ำแล้วช้ำเล่า กำไลเองมาถึงตอนนี้แม่เธอจะเริ่มตั้งคำถามกับวิถีคิดของตัวเอง แต่ก็เลือกกำหนดชีวิตตัวเองด้วยการตัดรอกพบเสริฐจะ让他เสียในฐานะเมีย การกำหนดชีวิตตัวเองของกำไลครั้งนี้ก็ไม่ได้ไปไหนไกล เธอยังกำหนดชีวิตตัวเองด้วยแรงผลักดันของคติที่ว่าร่วมประเวณีเป็นตัวกำหนดการตกเป็นเจ้าของอย่างไม่มีข้อยกเว้น เธอแก้ปัญหาด้วยการไปเป็นเมียเสริฐก็เพราะความคิดที่ว่าเมื่อผู้หญิงตกเป็นสมบัติของใครแล้ว ผู้เป็นสามี (นาย) ก็ต้องตอบแทนด้วยการเลี้ยงดู และเธอก็คิดว่าบัดนี้สถานะความเป็นเจ้าของตัวเธอได้ยกย้ายจากโปรยมาตกอยู่กับเสริฐแล้ว จนเมื่อมาอยู่กับเสริฐแล้วต้องผิดหวังอีกครั้ง เธอจึงหลุดจากระบบคิดเช่นนี้ได้อีกเปลาะหนึ่ง หลังถูกเสริฐขู่ไล่ทุบตีเอาดี ๆ เพียงเพราะเขาเบื่อแล้ว เธอได้

คิดว่าที่ต้องประสบกับการถูกรังแกเช่นนี้ซ้ำแล้วซ้ำอีกนั้นเป็นเพราะหวังพึ่งคนอื่นจึงต้องตกเป็นทาสเขา ดังคำบรรยายความคิดของเธอเมื่อเห็นเด็กชายรูปหนังและชั้นหญิงต่างตัวที่สามารถหาเงินใช้เอง

เด็กชายรูปหนังยังเก่งกว่าหล่อนที่ทาสตางค์ใช้ตัวเอง หล่อนไม่เคยหาได้เลย รู้แต่แบมือ ไอ้ไทยยามทำเจ็บหนัก หล่อนหมดค่า ไม่เหลือค่าอะไรเลย ขอร้อยบาทเป็นค่าข้าวปลายังไม่ได้ หล่อนรู้สึกหมดแล้วจริงๆ เพราะแบมือแท้ๆจึงได้กินมือกินตีนของผัว เพราะกลัวอดตายแท้ๆจึงยอมให้ถูกข่มเหง ขึ้นมาจากพม่าแท้ๆไม่มีญาติเชื้อยังอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี หล่อนเองเป็นคนแถวนี้ทำไมจะต้องมาตายเอาง่ายๆเล่า หล่อนเริ่มมั่นใจขึ้น คิดทบทวนหน้าหลัง อยากรจะยืนอยากหากินเอง เกิดหนเดียว ตายหนเดียว ตายแล้วไม่พาอะไรไป ทำไมต้องยอมอดตาย ทำไมต้องแบมือเป็นทาสคนอื่น หล่อนไม่เอาแล้ว จะไม่เอาปากท้องไปฝากคนอื่นอีกแล้ว หล่อนคิดได้แล้วว่าจะมีชีวิตอยู่อย่างไร (190-191)

กำไลหาทางออกให้ตัวเองด้วยการเป็นโสเภณีก็นึกคิดว่านี่คือทางแห่งศักดิ์ศรี แต่ก็คงไม่ได้หมายความว่านวนิยายเรื่องนี้ได้ชี้ทางออกแก่หญิงที่ถูกสามีกดขี่ว่าให้พวกเธอไปเป็นโสเภณี การที่เธอเลือกเป็นโสเภณีนั้นมีความหมายที่ทับซ้อน ในแง่หนึ่งนี่คือการหลุดพ้นจากประเพณีทางเพศที่ว่าชายคือผู้หาเลี้ยงและหญิงคือผู้ถูกเลี้ยง ซึ่งก็เชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่นกับคติที่มองเพศหญิงว่าด้อยทั้งความสามารถและคุณค่า เพราะการเป็นโสเภณีก็นับเป็นการปฏิเสธ “ความเป็นเมีย” หรือ “ความเป็นสมบัติเฉพาะของชาย” (ไม่มีใครถือว่าการที่โสเภณีขึ้นห้องกับแขกนั้นคือการตกเป็นของเขาและไม่มีใครถือว่าโสเภณีจะเป็นสมบัติอย่างถาวรในครอบครองของชายใด) แต่ในอีกทางหนึ่งทางเลือกของเธอก็แสดงถึงความขัดแย้งระหว่างทางเลือกกับเป้าหมายที่เธอต้องการความมีศักดิ์ศรี การเลือกเป็นโสเภณีทำให้เธอเป็นอิสระจากการเป็นสมบัติของสามี แต่เธอลับตอกอยู่ในสภาวะต่ำสุดของความเป็นหญิง

เมื่อกำไลตัดสินใจยึดอาชีพโสเภณี เธอเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น “แอม” ส่วนโปรยก่อนหน้านั้นไม่นานเขาได้ชื่อใหม่ว่า “คราม” จากสาเหตุที่ขณะกำไลยังอยู่กับเสรีรัฐเขาวางแผนจะเอาครามย้อมผ้าไปใส่ให้ว๊วะเพศของเธอเนา จนเมื่อข่าวรั่วจากปากของมั่งเพื่อนสามล้อที่ชวนไปด้วยก็ถูกล้อและถูกเรียกชื่อใหม่ว่าคราม การเปลี่ยนชื่อของตัวละครทั้งสองเป็นเหมือนการแสดงว่าพวกเขาได้มาถึงอีกขั้นหนึ่งของการพาตัวเองให้หลุดพ้นไปจากคตินิยมทางเพศ หลังจากผ่านช่วงเวลาแห่งความอับอายไป เขาเริ่มคลายจากการยึดภรรยาเป็นสมบัติทางเพศ ดังเห็นได้ว่าต่อมาเมื่อมั่งชักนำให้เขาอยู่กับกำไลใหม่ด้วยเหตุผลที่ว่า “เมียเรานี้หว่า หาทางคืนดีได้ ลูกเต้าจะได้ตีใจ” โปรยก็ชักหัวนโหว(183) นั้นย่อมหมายความว่ากำไลจะตกเป็นของใครนั้นไม่ใช่สิ่งสำคัญ

ที่จะกำหนดความเป็นภรรยาเสียแล้ว และคุณสมบัติเพื่อการสนองความต้องการทางเพศก็ไม่ใช้ความหมายอันเป็นเอกอีกต่อไป โปรยหันไปให้ความสำคัญกับอีกความหมายหนึ่งของความเป็นภรรยา นั่นคือภรรยาไม่ได้หมายถึงผู้เป็นคู่เพื่อการสนองความต้องการเท่านั้นหากแต่ยังหมายถึงผู้ที่ เป็น “แม่ของลูก” อีกด้วย

การที่กำไลเลือกเป็นโสเภณีนั้นสร้างความทุกข์ความอับอายที่หนักหน่วงให้โปรย แต่ในขณะที่เดียวกันก็เป็นทางพาดว้อออกจากปัญหา ทัศนคติของผู้แต่งที่แฝงอยู่ในชื่อเรื่องนี่คือ ช่วงเวลาที่หนักหน่วงที่สุดของการผจญกับความทุกข์นั้นเป็นเวลาต่อเนื่องกับการเข้าสู่ความล่องพ้นจากปัญหา เข้าทำนองว่ายิ่งมืดก็ยิ่งดึก เมื่อถึงจุดที่มืดที่สุด ความมืดจะลดลง หลังเที่ยงคืนคือ เวลาที่ผ่านช่วงที่มืดที่สุดมาแล้วและกำลังจะใกล้ความสว่างเข้าไปทุกขณะ ช่วงเวลาที่กำไลเป็นโสเภณีเป็นช่วงเวลาของความทุกข์ที่หนักหนาสาหัสที่สุดสำหรับโปรย ถึงขั้นทำให้คนอย่างเขาคิดหนีไปอยู่ที่อื่น แต่ความทุกข์ครั้งนี้กลับทำให้เขามองเห็นความผิดพลาดของตัวเองพร้อมกับที่ได้คลายความยึดมั่นต่อคติทางเพศไปอีกระดับหนึ่ง เขาคิดจะขอคืนดีกับกำไลโดยไม่ว่าใจว่ามีชายอื่น เคยครอบครองเธอสักกี่คนให้กลับมาเป็นภรรยาเขาอีกครั้ง เพื่อลูกของเขาทั้งสอง ตั้งคำบรรยาย มุมมองภายในของโปรยว่า

เรื่องของกำไลโปรยแทบดำดินหนีไปให้พ้นเสียจากเมืองนี้ หล่อนไม่เคยนึกว่าเขากับลูกจะอยู่ที่นี้ ไม่หวังเขาก็ควรหวังลูกบ้าง โตขึ้นมันจะคิดอย่างไร ถ้ารู้ว่าแม่มันหากินแบบนี้ เตี้ย มั่ง แก้ว เสียตีสี่ไม่เคยขาด แม้จะเพลาลงไปบ้างก็ตาม...

โปรยนึกถึงการไปจากที่นี่ แต่จะไปไหน ทำอะไรกิน ลูกเต้าก็ต้องหอบหิ้วไป ที่อื่นเขาไม่คุ้นเคยไม่มีเพื่อน ที่อื่นคงหากินยากกว่านี้ ถ้าทำงานก่อสร้างเขาไม่เอาเด็ดๆ หนักเกินไป รายได้น้อย เขาเองไม่ถนัดเลย แต่คิดอีกทีทำไมต้องหนี ที่แล้วมาใช้ว่าตัวเองจะไม่ผิด อย่างน้อยก็มี ส่วนผลสักใส่ให้หล่อนเป็นเช่นนี้อยู่บ้าง เขาไม่เคยเอาใจใส่ ไม่เคยให้หล่อน อิ่มหน้าสำราญ ปล่อยให้เลี้ยงลูกตามยถากรรม ตัวเองเอาแต่เล่นไพ่ กินเหล้า สนุกสนานกับเพื่อนพ้อง ได้เงินมือซ้ายจ่ายออกมือขวา

มึงเสียอีกที่รักลูกยิ่งกว่ากู โปรยนึก ที่แท้ตัวเองซี้ซลาดมาตลอด ซี้ซลาด จะรับผิดชอบต่อครอบครัว เพราะเขาเป็นสามล้อแท้ๆจึงไม่เคยมั่นใจกับชีวิต มั่นองแน่นเอียงไปเอียงมา เหน็ดเหนื่อยที่สุด

เขาซีไอ้แก้วนหากำไล

“มาอยู่กับลูกเถอะ กูจะเริ่มใหม่” เขาครวญแผ่ว ๆ (199-200)

หลังจากวันนั้นเขาพยายามขอคืนดีกับกำไลอีกครั้ง แต่เธอไม่ใช่กำไลคนเดิมดังคำบรรยายผ่านสายตาโปรยหลังจากที่ถูกเธอปฏิเสธว่า “โปรยสายหน้ามองตามกำไล หลอนเดินเร็วปรืดตืดไปทางกระฉับกระเฉง ไม่เหมือนกำไลคนที่นั่งผ้าถุงกระเตงลูกรอเขาอยู่ที่บ้าน” (202) ในเวลานี้เธอคือกำไลคนที่ตัดคดีที่ว่าหญิงคือสมบัติทางเพศของชายได้อย่างสิ้นเชิงแล้ว เธอตัดบทการพยายามขอคืนดีของโปรยด้วยถ้อยคำที่ยืนยันถึงความเป็นโสเภณีของเธอซึ่งบ่งบอกว่าความสัมพันธ์เดิมระหว่างเขากับเธอในฐานะสามีภรรยา นั้นได้จบสิ้นลงไปแล้ว ที่เหลืออยู่นั้นเป็นเพียงความสัมพันธ์ระหว่างโสเภณีคนหนึ่งกับสามล้อหลังที่ยังคืนที่ทำหน้าที่จัดหาโสเภณีเท่านั้น ดังที่กล่าวว่า “เอางั้นนะโปรย ถ้ามีแขกมึงมาเรียกกูก็แล้วกัน” (202)

สำหรับโปรยการปฏิเสธอย่างไม่เหลือเยื่อใยของกำไลครั้งนี้สร้างความหดหู่ใจแก่เขาในตอนต้น แต่ความสิ้นหวังที่จะให้กำไลกลับมาทำหน้าที่แม่ของลูกก็ทำให้เขาได้พบแสงสว่างของชีวิต เริ่มต้นด้วยการได้ค้นพบคุณค่าของตัวเองในฐานะพ่อ ซึ่งเป็นมากกว่าผู้หาเลี้ยงอย่างที่เข่าเข้าใจมาก่อน ความสำนึกในความสำคัญของตนที่เป็นพ่อนี้ก็ได้ก่อร่างคุณสมบัติที่ขาดหายไปจากชีวิตคนสามล้อหลังที่ยังคืนอย่างเขา นั่นก็คือความกล้าที่จะรับผิดชอบและความศรัทธาต่อชีวิตดังบทบรรยายว่า

โปรยกลับบ้านด้วยความหดหู่หัวใจ ก่อนตลบมุ้งดูลูก ๆ มันนอนด้วยท่าที่ทรมาณเอาการ เขายกมือลูกแยกกันพอบรรจุตัวเองลงตรงกลางได้ เขาเพิ่งรู้ ลูก ๆ ต้องการเขาไม่น้อยไปกว่าแม่ ทุกครั้งที่อาบน้ำแต่งตัวให้หรือพาไปเที่ยวสวนสัตว์ ลูกจะมีความสุข พุดเล่นพุดหัวกันในพื้นที่ในน้อง เขาคิดแต่ว่าหน้าที่เลี้ยงลูกเป็นของเมีย ส่วนตัวเองเพียงแต่หาค่าข้าวค่าขนมมาโยนให้เท่านั้นเอง

อ่อนเพลียทั้งร่างกายและจิตใจ-โปรยหลับไปอย่างง่ายดาย มีแต่หัวใจเท่านั้นที่ไม่ยอมหลับ กับกล่อมเนื้อน้องที่คล้ายตัวระริก กระตุกถี่ ๆ มันคงสำคัญการพักผ่อน ซึ่งนาน ๆ จะได้รับสักครั้ง

โปรยตื่นขึ้นมาเมื่อฟ้าสว่างโร่ สมองปลอดโปร่งโล่งประหลาด เขาเคลื่อนไหวล่าคอ ไหวตัวจะลุกขึ้น มีอะไรอุ่น ๆ ชุกอยู่ที่หน้าอก ลืมตาดูก็เห็นอีสาวนอนมุดอยู่ เอามือก่ายแขนขา อีสาวตื่นแล้วแต่แก้มหลับตาพริ้มกอดพ่อ ไอ้กึ่งยกเท้าเกยสะโพก หายใจรดสันหลังเขา ลูกตื่นกันแล้วแต่ไม่ยอมลุก โปรยแสร้งหลับต่อไป อยากให้ลูกได้กอด อยากมีความสุขจากลูก ๆ... น้ำตาชายแสนทรมานอย่างเขาไหลพรากลงด้วยสัมผัสอันบริสุทธิ์ที่เพิ่งได้รับเป็นครั้งแรก

“กูเลี้ยงของกูเองก็ได้วะ” โปรยพูดในลำคอ เขามั่นใจขึ้นมาอย่างประหลาด นึกถึงลุงจันทร์ที่ทำงานของแกอย่างสบายด้วยความมั่นใจ มี

ศรัทธาต่อชีวิต ลูกแกมีเหย้ามีเรือน ทำงานเป็นหลักเป็นฐานกันทุกคน การทำงานของแกดูแล้วช่างมีความสุข แม้จะรับแต่ผู้โดยสารถรรพมา ไม่ยุ่งเกี่ยวกับการหาผู้หญิงเลย (202-203)

ความศรัทธาต่อชีวิตในความหมายของนวนิยายเรื่องนี้คือสาระอย่างเดียวกับความศรัทธาต่อตัวเองว่าจะสามารถเลือกพาตัวเองไปสู่เส้นทางแห่งความสุขได้ด้วยการครุ่นคิดใคร่ครวญเพื่อจะแยกความยึดมั่นในคติของสังคมกับคุณค่าที่จริงแท้สำหรับตัวเอง ความศรัทธาต่อชีวิตนี้เองที่เป็นพลังสำคัญที่จะต้านทานอำนาจครอบงำของมายาคติในสังคม ดังเห็นได้ว่าเมื่อกำไลถูกจับฐานค้าประเวณี โปรยไปแจ้งกับเจ้าหน้าที่ว่าเขาเป็นสามีของเธอพร้อมกับนำลูกไปเป็นหลักฐาน โปรยทำอย่างที่กำลังไม่คาดคิด เพราะเธอเห็นว่า “คนดี ๆ ใครจะยอมรับว่าเมียตัวเองเป็นกะหรี” (209) การที่โปรยยอมรับได้ก็แสดงว่า เขาสามารถปลดปล่อยทัศนคติทางเพศซึ่งกำหนดคุณค่าของความเป็นชายที่ฝังอยู่ในสังคม จึงสามารถเลือกที่จะกำหนดคุณค่าตามวิจรรย์ญาณของตน ที่สำคัญโปรยไม่ได้เห็นว่าคุณค่าของกำไลอยู่ที่เรื่องทางเพศอย่างที่เคยคิดในอดีต กำไลเป็นโสเภณีแต่เธอก็ยังมีค่าพอให้เขาต้องช่วยและคุณค่าที่สำคัญก็คือกำไลเป็นแม่ของลูก การนำลูก ๆ ไปยืนยันเพื่อจะนำตัวกำไลออกจากห้องขังนั้นก็คือโอกาสที่ “ลูกสองคนคงจะได้แทนคุณแม่ของมันบ้าง” (213) โปรยยังเห็นว่าความเป็น “คนดี ๆ” ของเพศชายอย่างเขานั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับความเป็นเจ้าของหญิงที่เป็นสมบัติของชายเดี่ยวอย่างเมื่อก่อน แต่ความเป็นคนดี ๆ ของเขานั้นขึ้นอยู่กับกระทำการที่ตัวเองเชื่อมั่นว่าเป็นสิ่งดีและเป็นสิ่งสมควรทำ หลังผ่านประสบการณ์การกำหนดคุณค่าด้วยตัวเองครั้งนี้ การกำหนดคุณค่าด้วยคติทางเพศจึงค่อยอ่อนแรงลง ความทุกข์ความอับอายกับเรื่องของกำไลจึงทุเลาลงแม้แต่คำเสียดสีล้อเลียนของคนอื่นก็กลายเป็นเรื่องไม่มีความหมายอย่างที่เคยมา พร้อมกับที่ความรู้สึกที่มีต่อกำไลก็แปรเปลี่ยนไปเป็นอีกอย่าง ดังคำบรรยายว่า

โปรยสงบลงกว่าเก่า แม้จะมีคำเสียดสีเรื่องการนำลูกไปยืนยันเพื่อเอากำไลออกจากตาราง เพราะเขาถือว่าตนเองได้ทำดีที่สุดตามความรู้สึกที่อยากทำแล้ว เขายังคงขี้สามล้อหาเลี้ยงลูกต่อไป คิ่นแล้วคิ่นเล่า ความรู้สึกที่ค้างค้ำเกี่ยวกับกำไลทุเลาเบาบางลงจนดับสนิทไม่เหลือร่องรอยอีกแล้ว เหมือนคนรู้จักคนหนึ่ง บางคืนพบกับหล่อนที่กทหาย เขาพูดเหมือนพูดกับคนอื่น ๆ บางครั้งหล่อนยังถาม ‘มีแขกบ้างไหม’ เขาส่ายหน้า ‘ถ้ามีค่อยบอก’ (215)

เมื่อเรื่องดำเนินต่อมาพร้อมกับที่ความสัมพันธ์ระหว่างโปรยกับกำไลได้แปรเปลี่ยนมาเป็นเหมือนเพื่อน จนเดินทางมาถึงจุดที่โปรยต้องเรียกหากำไลด้วยเงินเชื่อให้ลูกค้าประจำรายหนึ่งของเขา การกำหนดคุณค่าตามคติทางเพศในระบบคิดของโปรยก็จางหายไปและถูกแทนที่ด้วยความเติบโตอย่างบริบูรณ์ของศรัทธาต่อชีวิต หลังจากนั้นจึงเป็นเวลาที่พบกับคุณค่าที่แท้ที่

มีอยู่ในชีวิตเขาเองแต่ไม่เคยสัมผัสสักซึ่งมาก่อน นั่นก็คือความสุขกับการได้ทำหน้าที่พ่อ ดังกล่าวถึงในเนื้อเรื่องตอนต่อมาซึ่งก็น่าสังเกตว่าขณะกำลังจะเข้าชอยนั้นเขาไม่ได้ร้องเพลงโปรด ท่อนนั้นอีก มีแต่เสียงกระดิ่งที่ส่งเป็นสัญญาณให้ลูกๆ เท่านั้น แต่น่าเสียดายที่โปรยมีโอกาสได้ชื่นชมกับความสุขที่เขาเพิ่งค้นพบนี้ได้ไม่นาน โปรยตายหลังจากนั้น เมื่อกำไลถูกเปี้ยวค่าตัวและขอร้องให้เขาไปช่วยทวงให้และถูกนักเที่ยวกลุ่มนี้แทงเสียชีวิต

ในแง่ของการสร้างเรื่อง ความตายของโปรยนั้นก็คือโอกาสที่กำไลจะหลุดพ้นจากการกำหนดชีวิตตามคติทางเพศ หลังจากโปรยตายกำไลก็กลับมาหาลูก ดังในเนื้อเรื่องต่อจากนั้นที่ผู้แตงนำมาเล่าในตอนเริ่มเรื่องและเรียกว่า “เริ่มต้นที่ตอนจบ” บรรยายว่า

หล่อนเดินโผล่ไปตามถนนมืดสลัว...สายตาทว่าด้วยน้ำตายังนองล้น หล่อนร้องไห้ แต่ไม่ได้ร้องไห้ให้กับชะตากรรมของเขา หล่อนร้องไห้ให้กับชะตากรรมของตัวเอง

หนูผีผอมโซเนื้อหนังสกรกวิ้งเลียบทางเท้า มันหนึ่งนั่งงอนลุกลึลู่กลน ทำทางหวาดกลัวส่ายจุมกเห็นเรียวหนวดไหวไปมา หาทองลงท่อบายน้ำส่งเสียงร้องจืดๆ แทนที่จะได้ยินเสียงหนู หล่อนกลับได้ยินเสียงหวีดร้องด้วยความตกอกตกใจของลูกๆ ที่สะดุ้งตื่นขึ้นกลางดึก หัวใจสะท้านเยือกเย็นวูบ หล่อนรีบจ้ำอ้าว

... ปากชอยอยู่ไกลออกไปไม่เกินร้อยก้าว หล่อนอ่อนระทวยจนสิ้นเรียวแรงเลือดยังชุ่มซากางเกง รองเท้า หลังเท้า ชอกนิ้วเท้ากับฝ่ามือเหนียวเหนอะกลิ่นคาวเลือดทำเอาหล่อนแทบอาเจียน

... หล่อนวิ่งข้ามถนนด้วยเรียวแรงที่รวบรวมได้เป็นครั้งสุดท้าย ตรงดิ่งเข้าชอย หยุดหอบตัวโยน โสตประสาทปล้นแว่วเสียงเพลงท่อนเดียวที่โปรยร้องประจำ หล่อนส่ายศีรษะแล้วยกมือขึ้นปิดหน้า สะอื้นฮักๆ “ลูก...ลูก” หล่อนรำพันได้แค่นั้นแล้วหน้ามืดขึ้นทันใด ชอยทิ้งชอยส่ายไปส่ายมาคล้ายงูเลื้อย พร้อมแว่วเสียงเหมือนโปรยตะโกนเรียก (7-8)

การจบเรื่องเช่นนี้ก็ต่อนับว่าเป็นตอนจบที่ให้ความหวังมากกว่าความสิ้นหวัง เพราะผู้แตงบรรยายต่อมาว่า “ก่อนล้มฟุบสลบลงกลางชอย หล่อนได้เห็นความมืดที่มีดที่สุดของช่วงเวลาหลังเที่ยงคืน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่คนเฒ่าคนแก่กล่าวเอาไว้-ก่อนสว่างจะมีเวลาช่วงหนึ่งที่มีดมืดที่สุด บัดนี้ กำไลได้เห็นช่วงเวลานั้นแล้ว...” (8) นั่นย่อมหมายความว่านับจากนี้ไปชีวิตของเธอจะเข้าสู่ความสว่าง และความสว่างนี้เกิดขึ้นได้ก็เพราะกำไลสามารถปลดเปลื้องคตินิยมทางเพศได้สำเร็จ ก่อนหน้านั้นคิตที่ยังฝังอยู่ในระบบคิดของเธอซึ่งต่างจากโปรยก็คือ การเอาเรื่องทางเพศเป็นเครื่องวัดคุณค่าของเพศหญิงจนแม้กระทั่งความเป็นแม่ไม่อาจจุดเธอรุดขึ้นจากความรู้สึกลึก

ตกต่ำ ดึงเห็นได้ว่าเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เธอไม่ยอมคืนดีกับโปรยในตอนที่เราขอให้เธอเลิกเป็นโสเภณีแล้วกลับไปอยู่กับลูกก็คือเธอคิดว่าตัวเองไม่ดีพอสำหรับลูก ดังที่เธอกล่าวกับโปรยว่า “ดี ๆ ชั่ว ๆ ตัวกู ไม่อยากไปเปื้อนลูก” (202) แต่เมื่อโปรยตายเธอก็พยายามตะเกียกตะกายกลับไปหาลูก ความทุกข์สหัสของเธอนั้นมาจากความขัดแย้งระหว่างคตินี้กับการที่ลูก ๆ ไม่เหลือใครซึ่งบังคับให้เธอต้องกลับไปทำหน้าที่แม่ ความสามารถพาตัวเองให้หลุดพ้นจากมายาคติทางเพศก็คือปัจจัยที่จะเปลี่ยนให้กำไลเป็นคนที่มีศรัทธาต่อตัวเอง เช่นเดียวกับที่ครั้งหนึ่งการผ่านช่วงของความทุกข์หนักหน่วงที่สุดของโปรยทำให้เขาคิดใคร่ครวญจนสามารถกำหนดคุณค่าได้ด้วยตัวเอง และค้นพบคุณค่าที่แท้ซึ่งเป็นแสงสว่างนำทางชีวิต

ความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตซึ่งกระทบต่อคุณค่าของวัฒนธรรมเดิม

1. ความทุกข์ของชาวบ้านในวิถีชีวิตใหม่

ปฏิภริยาต่อความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตในยุคใหม่ที่บั่นทอนคุณค่าของวัฒนธรรมเดิมปรากฏในนวนิยายตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2520 ดังเห็นได้ใน ทะเลและกาลเวลา (2528)¹ ของอัศศิริ ธรรมโชติ ซึ่งเน้นความทุกข์ของตัวละครในวิถีชีวิตอันเปลี่ยนแปลงไป

ทะเลและกาลเวลา ใช้วิธีผูกเรื่องเป็นตอนสั้น ๆ ปะติดปะต่อกันในลักษณะที่หยิบจากภาพในห้วงความทรงจำ โดยมีชีวิตของน้อย ตัวเอกฝ่ายหญิง เป็นศูนย์กลางของเรื่อง เล่าผ่านสายตาตัวละครที่แทนตัวเองว่าผม ในโอกาสที่กลับมาไหว้สุสานของแม่ ภายหลังที่จากบ้านเกิดไปอยู่ถิ่นอื่น ขึ้นต้นและลงท้ายเป็นคำสนทนากับแม่ เชื่อมโยงประสบการณ์ในปัจจุบัน ที่ชักพาให้หวนระลึกถึงอดีตซึ่งผมกับแม่และตัวละครอื่น ๆ ได้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์ต่าง ๆ โดยมีวิถีชีวิตชาวประมงเป็นฉาก แก่นเรื่องคือความเลวร้ายเมื่อมีความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของชาวประมงชายฝั่ง ใช้นิทานท้องถิ่นที่เรียกว่าบ้านคลองอีกิ่งหรือหมู่บ้านคลองสมอเรียง ซึ่งจัดเป็นภาคกลางตอนล่าง เวลาในเรื่องครอบคลุมสามระยะ ยุค“เรือฉลอมติดใบ” กับยุค“เรือตังเก” ซึ่งเปลี่ยนมาใช้เรือยนต์ มีลักษณะร่วมคือการดำรงชีวิตในวิถีที่พึ่งพาธรรมชาติ ชาวเรือต้องบ่มเพาะประสบการณ์โดยเฉพาะประสบการณ์จากการเรียนรู้ธรรมชาติ แต่เมื่อเทคโนโลยีอันทันสมัยของ “เรืออวนลาก” ในยุคที่สามได้เข้ามาแทนที่ พวกชาวเรือรุ่นใหม่ก็ถอยห่างจากธรรมชาติ ทั้งชาวประมงและเครื่องมือหาปลา กลายเป็น “สิ่งแปลกปลอมของท้องทะเล” (31) และตัวเองก็แปลกปลอมต่อชีวิตที่พอเพียงด้วย

การฝึกฝนเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์เหมือนในยุคก่อนหมดความจำเป็นในสายตาของคนรุ่นใหม่ พร้อมทั้งที่มีการทำลายชีวิตสัตว์น้ำอย่างมากมาย เพื่อป้อนโรงงานอุตสาหกรรม ทั้งโรงงานปลาป่น โรงหมัก และโรงทำเครื่องในปลา ผลกระทบต่อชีวิตของชาวประมง

¹ งานวิจัยนี้ใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 4 ปีพ.ศ. 2548

ชายฝั่งก็คือ หาดปลาตีนน้อย รายได้ลดลงจนไม่เพียงพอต่อการยังชีพ บางคนจึงต้องหันไปใช้วิธีการ ผิดกฎหมายและยังทำลายธรรมชาติอย่างการระเบิดปลา ดังเห็นได้จากกรณีของพรสามีคนแรกของ น้อย คนเล็กคนน้อยในระบบทุนนิยมอันมโหฬารนั้นดูเหมือนจะไร้ทางเลือก จนต้องหันมาเอาตัวรอด ด้วยวิธีมั่งงายที่ยิ่งทำลายธรรมชาติ แต่ในแง่หนึ่งก็หมายถึงการทำลายตัวเองอย่างจำยอม การทำลายธรรมชาติของคนเล็กคนน้อยเช่นพรสามีดูจะเป็นเพียงการผสมโรงที่กระจัดย่อย เทียบกัน ไม่ได้กับเครื่องมืออันทันสมัยของเรืออวนลากที่กวาดต้อนฝูงปลาเล็กปลาน้อยเหลือจะนับ ได้จากทะเลลึกผ่านชายฝั่งน้ำตื้น “ขึ้นมากองอยู่ที่ตีนท่าเรือทุกวันคืนแล้วคืนเล่า และ...ทุกฤดูกาล”

(85)

นวนิยายเรื่องนี้มองปัญหาว่าตั้งต้นมาจากการดำเนินงานของรัฐภายใต้กลไกของ ระบบทุนนิยม จุดเริ่มของความเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ชาวบ้านสูญเสียคุณค่าในวิถีชีวิตดั้งเดิมนั้น เริ่มต้นขึ้นพร้อมกับการกลับมาของชาวประมงรุ่นใหม่ที่ได้รับคัดเลือกไปเรียนรัฐวิทยาการสมัยใหม่ยัง ต่างประเทศ รัฐสนับสนุนให้ชาวบ้านเปลี่ยนมาใช้เทคโนโลยีการประมงสมัยใหม่ ไม่ใช่เพราะมุ่ง หมายจะพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้าน แต่หวังผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ดังที่ต่อมาเมื่อ ชาวบ้านร้องเรียนกรณีการประมงที่ทันสมัยของพวกเรืออวนลากได้ก่อความเดือดร้อนนานับการ ต่อชาวประมงพื้นบ้านรวมทั้งกำลังจะทำให้พวกเขาหมดอาชีพ ก็ไม่ได้รับการช่วยเหลือใดๆ รายได้จำนวนมหาศาลที่กิจการประมงของเรืออวนลากเหล่านี้มีให้รัฐในแต่ละปีนั่นเองที่สำคัญว่า ประมงอำเภอจึงกล่าวกับผู้เฒ่าตัวแทนชาวบ้านว่า

“ผมว่ายุคสมัยของประมงมันเปลี่ยนไปแล้วพ่อแก่ ไม่มีนักประมงคน ไหนมาช่วยลุงได้หรอก เรืออวนลอยริมฝั่งนับวันจะตายไป”

“อีกอย่างหนึ่ง ผมว่าไอ้พวกเรานั้นก็คนตัวเล็กๆทั้งนั้น ไร้อำนาจวาสนา ที่จะไปต้านทานอะไรได้ ใครเขาจะฟังเรา”

“แล้วผมก็อยากจะบอกตรงๆเสียเลยลุง พวกเรืออวนลากนะ นำรายได้ มาให้รัฐบาลมากในแต่ละปี เขาว่ามันทำให้เศรษฐกิจดีขึ้น ไม่ว่าลุงจะ ร้องเรียนยังไงก็ไม่มีหวังจะเลิกเรือพวกนี้ได้หรอก” (113-114)

ในแง่ที่ประมงอำเภอก็ดูเหมือนจะไม่ต่างจากพร พวกเขาเป็นเพียง “คนตัวเล็กๆ” ที่ทั้งไม่ใช่ ต้นเหตุแท้จริงของปัญหาและทั้งไม่ใช่ผู้ที่จัดการกับปัญหาได้เพียงลำพัง

ในประสบการณ์ของรุ่นพ่อ ความอยู่รอดปลอดภัยมาจากความกลมกลืนของชีวิต กับธรรมชาติ ดังที่ผู้เฒ่ากล่าวว่า “ชีวิตชาวเรือเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติคล้ายลมสินค้าขึ้นล่อง การเดินทางของดวงดาว สีแห่งท้องฟ้า และการก่อตัวของเมฆฝน ไม่มีสิ่งใดแยกออกจากกันได้ ถ้า หลงลืมลงเมื่อใดก็หมายถึงหายนะแห่งชีวิต” (29) วิถีชีวิตที่ดำรงอยู่อย่างพึ่งพาและสอดคล้องกับ

ธรรมชาตินั้นเป็นวิถีที่บ่มเพาะจิตใจให้แข็งแกร่งและอ่อนนุ่ม การต้องรอคอยจังหวะที่เหมาะสมตามความแปรเปลี่ยนของลมฟ้าอากาศ รวมทั้งการไม่มีเครื่องมือเครื่องมืออันทันสมัยนั้นล้วนแล้วแต่เป็นที่มาของความอดทนและวุฒิภาวะ ชาวเรือรุ่นพ่อของตัวเอกใช้อวนด้ายซึ่งจำต้องรอตากให้แห้ง ขั้นตอนนี้ไม่จำเป็นสำหรับอวนไนลอนของรุ่นลูกอีกแล้ว ทุกครั้งที่ความสะดวกสบายเข้ามาสักอย่าง โอกาสฝึกความอดทนต่อการรอคอยก็ต้องลดลงไปด้วยเช่นกัน ยังมีเทคโนโลยีที่สร้างความสะดวกสบายเข้ามาในชีวิตมากเท่าใด ความอดทนของชาวเรือรุ่นใหม่ก็ยิ่งน้อยลง และยังแปรเป็นความเคยชินที่จะได้มาอย่างทันอกทันใจ ซึ่งในที่สุดก็กลายเป็นความมั่งง่ายมากขึ้นเท่านั้น หายนะจึงเกิดขึ้นเมื่อชาวเรือแยกชีวิตออกจากธรรมชาติดังพร เมื่อรายได้จากการออกเรือลดน้อยลง ก็หันไปใช้วิธีระเบิดปลา ซึ่งเท่ากับปลดปล่อยตัวเองออกจากรากวัฒนธรรมเดิมที่เชื่อกันมาว่า การทำบาปที่ร้ายแรงก็คือการทำลายสมบัติตามองล่า เจ้าพ่อศักดิ์สิทธิ์ของท้องทะเลแถบนี้ (54)

ชาวเรือรุ่นใหม่ในยุคเรืออวนลากแทบจะไม่ได้รับมรดกทางปัญญาใดๆ จากคนรุ่นก่อน ซ้ำยังมีชีวิตที่ต่างกัน ผู้แต่งสร้างตัวละครคู่เปรียบเทียบ 2 คู่คือแม่ของผู้เล่าเรื่องกับน้อย แม่มีอายุราว 19 ปีเศษ และพ่อของเขากับพรสามีนคนแรกของน้อย ให้ความแตกต่างที่น่าสังเกตว่าผู้เล่าเรื่องเชื่อมโยงประสบการณ์ของตัวเองกับฉากอันเป็นบริบทของชีวิตได้อย่างลุ่มลึก ดังที่กล่าวไว้ว่า “ความรักของแม่เมื่อครั้งทะเลยังไม่เปลี่ยนไป เริ่มต้นอย่างงดงามต่างจากน้อยมากทีเดียว” (36) ความรักระหว่างพ่อกับแม่ของผู้เล่าค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นอย่างมั่นคงหลังจากพบกันครั้งแรกในคราวที่พ่อของเขานำเรือฉลอมหลบลมมาติดฝั่งริมคลองอีเก็ง หลังจากนั้นก็ใช้เวลาพุ่มพุกอีกนานปีกว่าจะถึงวันอันเป็นมงคล ต่างจากน้อยที่รักครั้งแรกของเธอคล้าย ๆ กับ “ฝนหลงฤดู ที่จู่ ๆ ก็ตกมาให้เนื้อตัวเธอเปียกปอน...” (39) เธอได้เสียดกับพร “หนุ่มเพื่อนบ้านที่อยู่นอกสายตา” อย่างไม่ได้เตรียมตัวเตรียมใจมาก่อนในคืนหนึ่งที่นึกเห็นใจเขาขึ้นมาอย่างบังเอิญ หลังจากนั้นก็ได้แต่ปลอบใจตัวเองว่า “ความรักคงจะเดินตามมาไล่ ๆ กับความสงสารในเร็ววันนี้” (46) ความรักของน้อยต่างจากความรักของแม่ของ “ผม” ตรงที่เป็นความต้องการทางอารมณ์อย่างฉาบฉวยที่คล้ายเกิดอย่างสุ่มเสี่ยงด้วยสิ่งเร้าจากภายนอก ดังที่กล่าวถึงความรักของเธอว่า “ไม่เคยเกิดขึ้นจากหัวใจภายใน หากลอยมาจากภายนอกเหมือนกับเมฆฝนมาตกเหนือหลังคาบ้านซึ่งเย็นฉ่ำเมื่อแรก หลังจากนั้นก็ร้อน...” (64) ความต่างของความรักสองรุ่นนี้เชื่อมโยงกับความต่างของพรกับพ่อของ “ผม” ผู้เล่าเรื่อง

พ่อของผู้เล่าเรื่องถือกำเนิดในครอบครัวช่างศิลป์ โตขึ้นเขาน่าจะได้ประกอบอาชีพเป็นช่างปูนปั้นลายกนกหรือไม้ก็ช่างแกะลายไม้เถาประดับฝาผนังวัดอย่างวงศาคุณาญาติ แต่โชคชะตากลับชักพาให้ได้พบกับท้องทะเล ในวัยเด็กเขาติดเรือเร่ไปกับเรือฉลอมใบชาล่องแม่น้ำเพชรบุรีหรือออกปากอ่าวบ้านแหลม เริ่มต้นเรียนรู้ตามความเหมาะสมของวัย ตั้งแต่ช่วยพวกผู้ใหญ่ ล้อมปลาด้วยการใช้ไม้กระทุ้งน้ำให้ปลาแตกตื่นก่อนล้อมอวนตัก ช่วยย้อมอวน ไปจนถึงหาไม้หุ่น

มาทำหุ่นลอยน้ำ ต่อมาจึงได้เรียนรู้การปะชุนซ่อมแซมอวนที่ฉีกขาด และการสังเกตคลื่นลม ดวงดาวและสีสันของท้องฟ้า จนเจนจัดในธรรมชาติของท้องทะเลและรู้สึกเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของมันพร้อมทั้งเป็นที่ยอมรับของเพื่อนร่วมอาชีพ จนกระทั่งเมื่ออย่างเข้าสู่วัยหนุ่มก็ก้าวเข้าสู่จุดสูงสุดของอาชีพในตำแหน่งได้กึ่ง

พรเติบโตมาในยุคเรืออวนลาก พ่อแม่ของเขาจ้างเซ็นปลาที่ทำเรือ พรเริ่มต้นอาชีพในท้องทะเลด้วยการเป็นลูกจ้างเรืออวนลาก ซึ่งต้องผจญกับงานหนักทั้งกลางวันกลางคืน จึงไม่มีใจรักงานในท้องทะเล เขาเคยหนีไปเอาดีทางชกมวยแต่ไม่ประสบความสำเร็จ หลังจากนั้นมาชีวิตก็กลับมาวนเวียนอยู่กับทะเลและชายฝั่งอีกครั้ง ในยุคของเรืออวนลาก เด็กจอบปลาลังเป็นอาชีพหนึ่งที่เสี่ยงอันตราย แต่“ทำเงินสูง”สำหรับกลุ่มเด็กวัยรุ่นแถวท่าเรือ คนเหล่านี้ไม่มีโอกาสอยู่ในที่ชุมชนของชาวบ้านที่ชายฝั่งขณะเผ่ารอฟังเสียงเรือฉลอมเรือตังเกกลับเข้าฝั่งในยามเช้า ในยุคนี้อวนลากจะเข้าเทียบท่าทุกค่ำคืน ยามเรือเทียบท่าพวกเขาต้องกระโดดจากสะพานสูงลงไปยังแคมเรือให้เร็วกว่าคนอื่น เพื่อจอบปลาให้บรรดาแม่ค้าผู้เป็นนายจ้าง ซึ่งประกอบอาชีพหน้าค้าปลา และมีอำนาจกำหนดราคาปลาได้ตามชอบใจ พรเคยเป็นเด็กจอบปลาลัง แต่ต่อมาเมื่อเห็นเพื่อนพลัดปลังเสียชีวิตไปต่อหน้าต่อตา อันตรายที่ดูจะไม่คุ้มค่ากับการเสี่ยงทำให้เขาเลิกอาชีพนี้ พรคิดจะไปซาอู แต่หลังจากได้เสียกันในคืนนั้นความเป็นห่วงน้อยทำให้เขาต้องเปลี่ยนใจ ในช่วงต่อมาเมื่อได้อยู่กินด้วยกันนั้น ขณะที่น้อยรับจ้างล้างปลาอยู่ที่โรงปลา งานทะเลที่พรพอจะทำได้ อย่างรู้สึกมีศักดิ์ศรีที่สุด แม้จะไม่ถึงกับมีใจรัก ก็คือการออกเรืออวนลอยริมฝั่งด้วยเรือของตัวเอง

บริบทของทะเลยุคใหม่นั้นดูเหมือนจะสร้างนิสัยให้พรเป็นคนหยิ่งหยั่งไม่อดทน และยังขาดศรัทธาในการทำงานที่ตนประกอบเลี้ยงชีวิต ความหมายอย่างเดียวในการออกเรือก็คือเป็นที่มาของรายได้ ต่างจากพ่อของผู้เล่าเรื่องที่เห็นลึกลงไปว่า การออกเรือก็เป็นงานที่ต้องอาศัยฝีมือและความประณีตไม่ต่างกับงานศิลป์ของช่างปูนปั้นแกะลายกนกอันเป็นอาชีพของเทือกเถาเหล่ากอ ใต้กึ่งต้องคอยสังเกตและแยกให้ออกว่าอันไหนคือแสงสะท้อนจากฝูงปลาและอันไหนคือแสงสะท้อนของดวงดาว และ “หูของเขาเล่าก็ต้องตะแคงคอยฟังเสียงอยู่เสมอ เพื่อว่ามันจะเปลี่ยนทิศไปให้เขาหมุนหางเสือตั้งใบรับได้ถูก เรือจะได้ไม่โคลงไปมาอย่างหลงทิศผิดทาง” (34-35)

ข้อนำสังเกตประการหนึ่งก็คือ นวนิยายเรื่องนี้ไม่ได้แสดงถึงผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงที่มีต่อชาวบ้านคนหาเช้ากินค่ำเท่านั้น แต่ยังได้แสดงถึงผลกระทบที่มีต่อชนชั้นนายทุน ผู้ถูกจัดให้เป็นศัตรูของคนยากคนจนในวรรณกรรมเพื่อชีวิตอีกด้วย โดยเฉพาะความล่มสลายแห่งยุครุ่งเรืองของเจ้าแกเรือตังเกอย่างครอบครัวของตัวเอง ซึ่งเรียกว่า “นักลงทุนโบราณ” (124)¹ ผู้เล่าหรืออีกนัยหนึ่งผู้แต่งให้เหตุผลว่า ไม่มีใครหนีพ้นอำนาจของกาลเวลาซึ่งได้สร้างสภาพใหม่เป็น“ขบวนการและระบบแข็งแกร่ง” ทุกคนกำลังต่อสู้อยู่กับ“กฎของความเปลี่ยนแปลง” (124) แก่นเรื่องนี้บ่งบอกถึงการมองปัญหาของวรรณกรรมหลังการล่มสลายของสังคมนิยมว่าได้ผ่านเลยจาก

¹ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1 (2528 : 130) เรียกว่า “นายจ้างชาวเรือโบราณ”

ประเด็นการต่อสู้ระหว่างชนชั้นไปแล้ว ขณะเดียวกันนักประพันธ์ก็เพิ่งเล็งที่“ศัตรูตัวใหม่” ซึ่งกำลังก่อปัญหาหนักหน่วงให้สังคมยุคปัจจุบัน นั่นคือ“ระบบทุนนิยม” ของโลกไร้พรมแดน แม้กระนั้นนักประพันธ์ที่เคยสร้างงานชิ้นเอกขึ้นด้วยแรงบันดาลใจจากผลกระทบของความสูญเสียทางการเมืองอย่างอัศศิริ ธรรมโชติ ก็ยังอดไม่ได้ที่จะเชื่อมโยงไปสู่ปัญหาการเมืองในสังคมไทย

ชาวบ้านต้องประสบปัญหาซ้ำอีกะลอกใหญ่เมื่อทางการมีโครงการ “ก่อสร้างถนนเลียบชายทะเลและการย้ายหมู่บ้านคลองอี๊ก” (147) ซึ่งไม่ว่าจะมีข้ออ้างที่สวยหรูว่าเพื่อการพัฒนาเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว หรืออย่างไรก็แล้วแต่ ก็เป็นเพียง “ละครประชาธิปไตย” (148) ของผู้เล่นที่เป็นนักการเมืองกับนักธุรกิจ เบื้องหลังที่แท้ของโครงการนี้ก็คือการร่วมมือกันแสวงหาผลประโยชน์ระหว่างนักการเมืองตำแหน่งใหญ่โตในเมืองกรุงกับเจ้าของโรงงานปลาป่นที่คิดจะเปลี่ยนมาทำธุรกิจโรงแรม

อย่างไรก็ตาม ในประเด็นความเปลี่ยนแปลงไม่ว่าจะตั้งใจหรือไม่ นวนิยายเรื่องนี้ก็ได้แสดงให้เห็นว่าคุณสมบัติที่มีส่วนดีของมันอยู่บ้าง ดังที่กล่าวว่า “ทะเลยุคใหม่ เงินทองดูจะมาสู่มือผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย ถ้าหากมีแรงและขยันต่องานที่มาสู่ ‘ทั้งกลางวันกลางคืน’” เพราะ “‘เรืออวนลาก’ นั้นพาปลาและสัตว์น้ำสารพันประเภทมาขึ้นฝั่งอย่างไม่มีข้อหุดยังว่าข้างขึ้นหรือข้างแรม” นอกจากนี้ปลาหมึกที่ “เพียงแต่...นั่งแลล้งมันให้สะอาดทั้งวันคืนก็ทำไม่ทันแล้ว” ก็ “สร้างเงินทองมาให้ผู้หญิงชาวทะเลมากเท่าที่มีแรงทำและมีกำลังจะตัดดวง” (64-66) แต่กระนั้นผลประโยชน์ส่วนใหญ่ก็ยังคงตกอยู่กับพวกนายทุนอยู่นั่นเอง ประเด็นที่น่าตั้งข้อสงสัยในยุคสมัยแห่งความฉาบฉวยเช่นนี้ก็คือเงินจะสร้างความสุขที่แท้ได้หรือไม่ แม้ผู้แต่งจะไม่ให้คำตอบอย่างชัดเจน แต่ก็เห็นได้ในข้อเปรียบระหว่างน้อยกับแม่ของ“ผม” ขณะที่ความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยได้ทำให้แก้แค้นเรือตั้งเกนายทุนยุคโบราณค่อย ๆ จบตายนานอันเกรียงไกรของพวกเขาไปคนแล้วคนเล่า ด้วยว่าทะเลยุคใหม่ได้ดูดเอาทรัพย์สินอย่างทองรูปพรรณ และที่ดินที่นำไปลงทุนสูญหายไปกับทะเลจนหมดเนื้อหมดตัว น้อยกลับใส่ทองเต็มตัวทั้งข้อมือและลำคอระหง และบ้านของเธอก็เต็มไปด้วยเครื่องอำนวยความสะดวกทั้งตู้เย็น โทรทัศน์ พัดลม ซึ่งเธอคิดว่าเป็น “เครื่องดับทุกข์” (110) แต่แม้ได้เป็นเจ้าของสิ่งเหล่านี้ชีวิตที่เหลืออยู่ก็ดูเป็นเหมือนแค “ซากสมอเรือเก่าจมฝังลึกอยู่กับทราย” (8) ความเปลี่ยนแปลงนี้ได้ทำให้เธอสูญเสียหลายสิ่งหลายอย่างในชีวิตไปทั้งสามคนที่รักที่สุด ความสัมพันธ์กับญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้าน

ในทางหนึ่งนั้นน้อยดูเหมือนจะเป็นตัวแทนของชาวทะเลผู้ถูกรักษา ผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงแห่งยุคสมัยได้พรวดหลายสิ่งหลายอย่างไปจากชีวิตของเธอ นับแต่พรสามัคคนแรก สามัคคนที่สองซึ่งไม่ปรากฏชื่อ สมหมายสามัคคนที่สาม เพื่อนพ้องที่ตายด้วยอุบัติเหตุจากเรืออวนลาก เธอขัดแย้งกับชาวบ้านและถูกตัดขาดจากญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน เนื่องจากเข้าใจกันว่าสมหมายซึ่งเป็นตำรวจเป็นต้นเหตุให้พวกเขาถูกไล่ที่

พรเสียชีวิตเมื่อเขาพาเรือออกทะเลไปในคืนที่มีพยากรณ์อากาศเตือนว่าจะมีพายุ ความตายของพรเกิดจากการที่เขาไม่มีความรู้ในระบบใดอย่างจริงจัง ขณะที่ตัดขาดจากการสืบทอดความรู้ในการสังเกตคลื่นลมจากคนรุ่นก่อน เขาก็ไม่ได้ใส่ใจต่อวิทยาการสมัยใหม่ แม้วินัยจะประกาศว่าคืนนั้นจะมีพายุ แต่พรก็เหมือนกับชาวบ้านคนอื่นที่คิดว่าพยากรณ์อากาศนั้นเชื่อถือไม่ได้ และยังใช้คำแปลก ๆ ที่พวกเขาไม่เคยรู้เรื่อง (28) นอกจากนี้ในระดับที่ลึกกว่านั้น สาเหตุหนึ่งที่ทำให้พรตายก็คือการขาดวุฒิภาวะ เขาออกทะเลไปในคืนนั้นทั้งที่รู้ว่าจะมีพายุก็ด้วยความโง่ที่ถูกล้อมรอบด้วยคนที่ไม่มีความรู้เท่าเทียมหลังจากที่เมาแล้วพาลหาเรื่องทะเลาะตบตีน้อย อีกห้าเดือนต่อมาน้อย แต่งงานใหม่ แต่อยู่ด้วยกันไม่นานสามคนที่สองก็เสียชีวิตไปอีกคน เขาถูกยิงตายขณะลักลอบจับปลาที่เรือวนดำในเขตน่านน้ำพม่า ความตายของสามคนที่สองของเธอก็เป็นผลจากความเปลี่ยนแปลง ชาวประมงพื้นบ้านที่ไม่อาจสู้กับเครื่องมืออันทันสมัยของเรือวนลาก ต้องดิ้นรนหาทางออกด้วยการเสี่ยงตายแทนที่จะทนอยู่กับการอดตาย

ความทันสมัยในยุคเรือวนลากยังมีอำนาจรุกร้าความสงบสุขในชีวิตอย่างกว้างขวาง ที่สำคัญคือการพ่ายแพ้ของชาวบ้าน ขณะที่ผลประโยชน์และเงินมีอำนาจ กฎหมายกำหนดขนาดตาอวนและเขตลากอวนมีอยู่ แต่ไม่มีการบังคับใช้ เจ้าของโรงปลาปั่นที่ส่งกลิ่นเหม็นกลับมีอิทธิพลสร้างโรงแรมสนองนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว ที่จะทำถนนเลียบชายทะเลพร้อมกับการย้ายหมู่บ้านคลองอีกิ่งตามโครงการ “ที่ส่งตรงมาจากกรุงเทพ” (148)

พลตำรวจสมหมายซึ่งเป็นสามคนที่สามของน้อยนั้น พี่นเพของเขาเป็นคนบ้านเขาเต่าที่อยู่ห่างชายฝั่งออกไปราวสามสิบกิโลเมตร เมื่อแต่งงานกับน้อยสมหมายพาน้อยย้ายออกจากบ้านคลองอีกิ่งมาอยู่บ้านพักตำรวจ (137) แล้วจึงปลูกบังกะโลขึ้นหลังหนึ่งที่ริมทางรถไฟทางฝั่งถนนฟากตะวันตก สมหมายมีพ่อเป็นคนเฝ้าไร่ทับทิมและถึงแก่กรรมหลังจากสมหมายเรียนจบโรงเรียนพลตำรวจได้สามวัน ความลำบากของพ่อเป็นเหตุผลที่สมหมายคิดเป็นตำรวจด้วยหวังว่า “ใคร ๆ ก็กลัวตำรวจทั้งนั้น คงจะหาเงินได้ไม่น้อย พ่อจะได้สบายกับเขาบ้าง” (14) การดิ้นรนของเขาเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับวิถีชีวิตแบบใหม่ที่เงินเป็นเป้าหมายของชีวิต โดยเฉพาะเมื่อเชื่อมโยงกับการค้าของหนีภาษียาเสพติดอันเป็นขบวนการ (144)

การที่เขามีพี่นเพเป็นชาวไร่ไม่ใช่ลูกทะเลโดยกำเนิด และการที่เขาเป็นเจ้าของหน้าทีของรัฐนั้น ล้วนแล้วแต่แสดงถึงความเป็นอื่นของสมหมายที่มีต่อชาวบ้านคลองอีกิ่ง เขาเป็นคนนอกที่ไม่ได้เผชิญปัญหาอยู่ในวงในร่วมกับชาวบ้าน เมื่อหมู่บ้านคลองอีกิ่งอยู่ในทำเลที่เป็นเส้นทางการค้าของผิดกฎหมาย สมหมายต้องขัดแย้งกับชาวบ้านเพราะจับกุมญาติและเพื่อนของน้อยซื้อขายยาเสพติด พร้อมกับที่มีการชุมนุมคัดค้านการย้ายหมู่บ้าน โดยที่เบาะแสของการจับกุมนั้นมาจากข่าวที่พลสมหมายได้มาจากการปลั่งปากของน้อย ในที่สุดพวกชาวบ้านต้องสลายการชุมนุมเพื่อแลกเปลี่ยนกับการปล่อยตัว เหตุการณ์นี้เป็นจุดพลิกผันความสุขของน้อยครั้งสำคัญทั้ง ๆ ที่น้อยรักสามีซึ่งเป็นตำรวจคนนี้มาก เพราะความดีของเขาและเธอก็แน่ใจว่าครั้งนี้คือความรักไม่ใช่แค่ความบังเอิญและความเหงาเหมือนที่ผ่านมา (145) แต่รูปการณ์ของพฤติกรรมของเธอนั้นชวน

ให้ชาวบ้านตีความไปในทางที่ว่าความสะอาดสบายที่สมหมายมีให้นั้นทำให้เธอลืมพวกพ้องที่เคยทุกข์ยากมาด้วยกัน (161-162) อย่างไรก็ตามนี่ก็ดูจะเป็นเพียงข้อสรุปจากการตีความของชาวบ้านที่ผู้อ่านอาจต้องคิดแย้ง ทั้งนี้เพราะข่าวการขนย้ายยาเสพติดที่รั่วออกไปนั้นเป็นเพียงการหลุดปากอย่างพลั้งเผลอของเธอ ส่วนสมหมายก็ได้ตั้งใจจะเอาเรื่องเอาราวกับชาวบ้านกลุ่มนี้มาตั้งแต่ต้น แต่เปลี่ยนใจเมื่อโกรธพินหนึ่งในผู้ต้องหาที่ทำหายและทำร้ายร่างกายเขาขณะเข้าไปปฏิบัติหน้าที่รักษาความสงบระหว่างการชุมนุมประท้วง

ชาวบ้านเองก็มีส่วนสำคัญที่ต้องรับผิดชอบต่อปัญหา หากความต้องการครอบครองวัตถุของน้อยจะถือได้ว่าเป็นสาเหตุของปัญหาขนาดที่ทำให้เธอชักศึกเข้าบ้าน ชาวบ้านคนอื่นก็ดูจะไม่ได้ต่างจากเธอ ในเมื่อครั้งหนึ่งพวกเขาที่เคยประณามหนุ่มพินบ้านที่คอยแต่จะมีเรื่องมีราวกับพวกเรืออวนลากว่า“เป็นพวกหัวไม้ที่รังแต่จะตัดทางทำมาหากินของคนบ้านเดียวกัน” ทั้งนี้ด้วยกลัวว่าความเล็ดร่อนของพวกเขาจะทำให้ประโยชน์โภชนิผลที่มากับเรืออวนลากเหล่านี้จะย้ายไปขึ้นที่ท่าเรืออื่น (73) เอาเข้าจริงปัญหาคงจะซับซ้อนเกินกว่าจะตัดทอดไปที่คนใดคนหนึ่ง โดยเฉพาะ มูลเหตุสำคัญอยู่ที่การมองปัญหาอย่างแบ่งฝักแบ่งฝ่ายแล้วตัดทอดปัญหาไปที่ผู้อื่นจนลืมพิจารณาตัวเอง ที่สุดก็มักจบลงตรงที่การมุ่งทำลายฝ่ายตรงข้ามโดยเหมาเออว่านั่นคือการยุติปัญหา ความขัดแย้งระหว่างพินกับสมหมายซึ่งนำไปสู่ความพ่ายแพ้ของชาวบ้านนั้นเริ่มต้นมาจากการที่พินมองสมหมายว่าเป็นเจ้าหน้าที่รัฐผู้อยู่คนละฝ่ายกับชาวบ้าน เช่นเดียวกับที่ชาวบ้านกระแนะกระแหนน้อยอย่างผลักต้นให้อยู่คนละพวกว่าเป็น “คุณนาย” ด้วยความอิจฉาที่เธอสุขสบายกว่าปัญหายิ่งบานปลายเมื่อสื่อนักเลงโตประจำหมู่บ้านลอบยิงสมหมายด้วยคิดว่านี่คือการแก้ปัญหามาให้ชาวบ้านซึ่งเป็นพี่เป็นน้องลุง ป้า น้า อา ของตนที่เคยร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมา แต่การแก้ปัญหาลี้วซึ่งเขาให้คำอธิบายกับตัวเองว่าทำเพื่อชาวบ้านนั้น ที่แท้เป็นเพียงคำอธิบายเพื่อสร้างความชอบธรรมแก่การนิยมความรุนแรงของตัวเอง เพราะลี้วแล้วลี้วก็ไม่ได้มีความรู้สึกร่วมกับชาวบ้านอย่างจริงจัง ดังคำบรรยายว่าลี้วไม่ได้มีอารมณ์ร่วมสักเท่าใดกับป้ายประท้วงของชาวบ้านที่มีใจความว่า “พวกเราจะไม่ยอมอพยพออกจากที่นี่ ได้โปรดเถิดพวกเราอยู่กันมาชั่วลูกชั่วหลานแล้ว” ที่แรกลี้วเข้ามานั่งในที่ชุมนุมก็เพราะเสียงร้องรำทำเพลงนั้นทำให้เขานึกสนุกขึ้นมาเท่านั้นเอง (153-154)

ในกรณีนี้ก็เช่นกันว่ามูลเหตุของปัญหานี้ขึ้นอยู่กับที่ใกล้ตัวเกินกว่าจะตัดทอดไปที่อื่น ความตายของสามีคนสุดท้ายของน้อย ซึ่งทำให้ชีวิตที่กำลังเข้าสู่รูปเข้ารอยของเธอต้องพังทลายลงอีกครั้ง ไม่ได้เกิดจากคนอื่น หากแต่พังทลายลงด้วยน้ำมือของคนใกล้ตัวเธอที่สุด คือลี้วซึ่งเป็นพี่ชายของเธอเอง ขณะเดียวกันผู้ที่เร่งให้ชาวบ้านไปพบความพ่ายแพ้เร็วขึ้นก็คือคนในอย่างพินและลี้วอีกเช่นกัน อย่างไรก็ตามในแง่ไม่ได้หมายความว่าผู้แต่งได้มองข้ามมูลเหตุที่มาจากความฉ้อฉลของรัฐและระบบทุนไปแล้วอย่างสิ้นเชิง เพียงแต่แม้จะมองเห็นปัญหาที่ตัวระบบก็อาจไม่ได้มุ่งแสดงทางออกที่การแก้ปัญหาดตรงส่วนนี้เท่ากับที่เน้นการเรียนรู้ปัญหา

2. วิถีอิสระของชีวิตในบริบทของความเปลี่ยนแปลง

ในช่วงทศวรรษ 2530 ปลายนาฟ้าเขียว (2532)¹ ของวัฒน์ วรรณยางกูร ใช้ความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจที่กระทบต่อชนบทเป็นฉาก เพื่อแสดงคุณค่าของความใฝ่ฝันถึงวิถีอิสระของชีวิตซึ่งเป็นแนวคิดหลัก โดยแสดงผ่านโครงเรื่องที่ประกอบด้วยความขัดแย้งระหว่างตัวละครผู้ใฝ่หาอิสระกับสังคม โดยเฉพาะกรณีที่เกี่ยวข้องกับศิลาคู่พระนางของเรื่องต้องเผชิญ

เดือนเป็นหนุ่มนานอกแห่งตำบลปลายนา ส่วนศิลาเป็นลูกสาวเจ้าแกเลี้ยงผู้ร่ำรวยแห่งตำบลบ้านไร่ ทั้งสองได้พบปะพูดคุยกันครั้งแรกในคราวที่เดือนไปซื้อถ่านวิทยุที่ร้านค้าเจ้าแกเลี้ยง แม้ศิลาจะเป็นฝ่ายเอ่ยปากสนทนากับเดือนก่อน แต่ก็ทำได้เป็นเพราะความพึงใจระหว่างหญิงชาย สิ่งแวดล้อมที่นานอกของเดือนชักนำให้เธอรู้สึกที่น้อมรับที่จะสนทนาถึงรายการเกษตรทางวิทยุตอนเช้ามืด จนได้เผยความใฝ่ฝันถึงอิสระ ดังบทสนทนาว่า

“ฉันก็ชอบรายการเกษตรตอนเช้ามืด เธอคงเลี้ยงกล้วยไม้เก่ง”

เดือนนึกเกรงใจจนอยากจะกลับ ตอบพอให้แล้วเรื่อง “ฉันเลี้ยงควายเก่ง
จ๊ะ”

ระหว่างเลี้ยงควายกับเลี้ยงกล้วยไม้ เป็นภาพเปรียบเทียบแตกต่างจนหญิงสาวกลับหัวหรือไม่อยู่

“ไม่ต้องบอกก็รู้ แล้วเห็นฟางสะเปาะเก่งไหม”

“อันนั้นมันขึ้นเองที่กองฟางไม่ต้องเพาะ”

“อยู่นานอกคงอิสระดีนะ”

“อะไรหรือ”

“อิสระ”

ชายหนุ่มทวนคำ อิสระ ตาจ้องจับใบหน้าชาวผุดผาด เจ้าของดวงหน้าทอดสายตาไปไกลเกินคาด ไม่ใส่ใจว่ากำลังอยู่ที่ไหน ทำอะไร ใครจ้องมอง นิ่งในภวังค์ ถ้อยคำแปลกใหม่นั้น อิสระ (27)

ด้วยบทสนทนานี้ผู้อ่านจึงได้ข้อมูลว่า ชีวิตที่นานอกของเดือนก็คือวิถีชีวิตแบบที่ศิลาใฝ่ฝันถึง (27) ครั้งแรกเมื่อรับรู้ถึงความคิดฝันของหญิงสาว เดือนรู้สึกฉงน เขามองไม่ออกว่านานอกจะมีอะไรที่น่าสนใจ เขาเห็นนานอกมีแต่ความเจ็บเข้าน่าเบื่อหน่าย ส่วนดีจะมีก็แต่หากเกิดโรคระบาด นานอกเป็นสถานที่ที่ปลอดภัยสำหรับควายของเขา ตอนนั้นเดือนคิดว่า บางที

¹ งานวิจัยนี้ใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 5 ปีพ.ศ. 2539

ความคิดฝันของหญิงสาวอาจเป็นเพียงความคิดฝันชั่วแล่นจากจินตนาการ เหมือนที่เด็ก ๆ วาดรูป ทิวทัศน์ชนบทแล้วแต่งแต้มเติมสีให้สดใสสวยงาม แล้วไม่นานก็จะเบื่อหน่ายจิตจางไปเอง (28-29)

แต่เดือนต้องเปลี่ยนความคิดเมื่อได้ประจักษ์ถึงความใฝ่ฝันจริงจังของหญิงสาว ในช่วงต่อมาขณะที่ตีลามายื่อนานนอกครั้งแรกพร้อมกับพี่สาวของเดือน ไม่เพียงเธอไม่รังเกียจชีวิต ท่ามกลางโคลนตม ป่ารก ควายมอมแมม และต้นตาลโตเต้ หญิงสาวยังประทับใจเรื่องราวแต่หน หลังของครอบครัวของเดือน ครึ่งยังอยู่พร้อมหน้า พ่อ แม่ ลูกสาว ลูกชาย จน “อยากฝันอดีตให้ กลับมามีชีวิตอีกครั้ง” (29) เมื่อหญิงสาวกลับไป เดือนก็เริ่มมองนานอกในสายตาใหม่ แทนที่จะมีชีวิตอยู่ไปวัน ๆ ความใฝ่ฝันเหมือนเมื่อครั้งพ่อแม่และพี่สาวยังอยู่พร้อมหน้า ที่เคยเป็นดูจไม่ตาย ซากก็เริ่มผลิหน่อแตกตาอีกครั้ง (30) เขาได้กลับคืนสู่ความรู้สึกว่าตัวตนของตน ยังแวดล้อม กลมกลืนอยู่กับ

...นกกานาในราวทุ่ง ปลาชุกชุมหน้าทำนบ ปูนา ตักแตน ผีเสื้อ ไล่เดือน งู ตุกแก กิ่งกำบนขอนไม้ ดอกไม้สีบานเย็นบนคันนาที่ตอน ดอกไม้สีม่วงบนคัน นาที่ลุ่ม ดอกไม้สีครามในแอ่งน้ำ รากหญ้าขาวฟ่องตรงน้ำและชุ่ม ดอกไม้สี ขาวแถบละเมาะไม้ กลิ่นควันไฟไม้แห้งเจือปนในข้าวปลาอาหาร กลิ่นยาสูบ และยาเสพติดสร้างอารมณ์รื่น กลิ่นข้าวหมักเชื้อจนเป็นน้ำอมฤตหอมเมา กลิ่น คบไต โคลน ควาย มะตูม ตาลสุก ผสมผสานอยู่ในลมหายใจ เป็นเลือดเนื้อ ชีวิต เป็นเพื่อน (35-36)

แต่เดิมผืนนาเขียวเปลี่ยวแห่งนี้เป็นเพียงผืนป่ารกทึบ ผู้บุกเบิกก่นถางพลิกผืนป่า ให้เป็นนาไร่พร้อมลงหลักปักฐานสร้างครอบครัวก็คือพ่อทวนกับแม่มะนางของเดือน เหตุที่ต้องมา อยู่นานอกห่างไกลผู้คนก็เริ่มต้นมาจากความขัดแย้งของคนหนุ่มกับครอบครัว ในวัยเรียนทวนและ พี่ชายน้องชายถูกส่งไปร่ำเรียนในตัวจังหวัด ตามสูตรที่ว่าเพื่อให้ได้เป็นเจ้าของคน ได้ทำงานตีมี เงินเดือน แต่ขณะที่ทั้งพี่และน้องต่างนำความสำเร็จอันน่าชื่นชมมาสู่วงศ์ตระกูล ทวนกลับทำให้ ผิดหวัง ไม่เพียงแต่ร่ำเรียนไม่จบ ยังปล่อยตัวประชดชีวิต หนีเตลิดจากบ้าน ซ้ำยังไปครองคู่อยู่กับ กับสาวแห่งชาติพันธุ์ชนกลุ่มน้อยที่ถูกดูหมิ่นดูแคลนว่าเป็น “พวกหลังเขา” ที่ป่าเดือนสกปรก ถือ เป็นความผิดร้ายแรงเกินกว่าจะกลับมาเหยียบบ้านได้อีก

พลังของความรักผนวกกับความคับข้องกับกรอบเกณฑ์หวงห้ามของผู้คน จึง กลายเป็นแรงผลักดันให้คู่ผัวเมียหนุ่มสาวบุกป่าถางนาไร่ให้กลายเป็นที่ทำกิน และปลูกสร้าง บ้านเรือนอยู่อาศัย จนต่อมาก็กลายเป็นครอบครัวที่สมบูรณ์เมื่อมีทายาทสืบเชื้อสายถึง 2 คน พวกเขาตั้งชื่อให้ลูกทั้งสองด้วยถ้อยคำที่สื่อถึงความใฝ่ฝันสูงสุดคืออิสระของชีวิต พี่สาวของเดือนชื่อไพร มีที่มาจากคำว่า “นกเขาไพร” ทั้งนกเขาไพรและไก่เดือนต่างเป็นสัตว์ป่ารักอิสระ (133)

แม่เดือนจะรู้จักคำว่า “อิสระ” จากวิทยุ และใส่ใจจริงจังต่อมาเมื่อได้รู้จักกับศิลา จนกระทั่งคำนี้กลายเป็นส่วนหนึ่งของทัศนคติต่ออนาคต ก็ไม่ได้หมายความว่าเขาไม่เคยต้องการอิสระ เดือนเติบโตมาในครอบครัวและวิถีชีวิตอิสระเสรี แต่หลังจากสิ้นแม่ไปเมื่อครั้งโจรเข้าปล้นควาย แล้วต่อมาพ่อก็เสียชีวิตตามไปอีกคนอย่างสงบด้วยโรคลมปัจจุบัน ซ้ำพี่สาวต้องแยกไปสร้างเหย้าเรือนเมื่อมีครอบครัว เดือนต้องอยู่กับความเปลี่ยวเหงาเพียงลำพัง จนครั้งหนึ่งเมื่อต้องเผชิญกับความว้าเหว่หนักเข้า เขาเคยเตลิดเข้าสู่เมือง ไปทำงานใช้แรงเป็นลูกจ้างเพื่อแลกอาหารและที่ซุกหัวนอน แต่ก็พบว่า “เสรีชนแห่งท้องทุ่ง” อย่างเขายากจะทำตัวให้คุ้นเคยกับการจ้จ้งบังคับในฐานะนายจ้างกับลูกจ้าง (20) จึงกลับคืนสู่นานนอกอีกครั้ง

ชีวิตโดดเดี่ยวที่นานนอกทำให้เดือนดูเหมือนจะเดินสวนทางกับศิลา ขณะที่เธอ “หันหน้าหนีจากตำบลอิสระ” เดือนกลับหันหน้าสู่ตำบลเพื่อความเข้าใจและความอบอุ่นจากผู้คน (138) เขาวังควายปีละครั้งในนามของชาวตำบลก็เพื่อจะได้หลอมรวมตนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน (22) ความขัดแย้งในภูมิหลังทำให้ “อิสระ” ในความหมายของเดือนซับซ้อนกว่า อิสรียังดำรงอยู่ได้ควบคู่กับความยึดกับชุมชน ดังในตอนถูกกล่าวหาว่าหักหลังเพื่อนพ้องในคราววังควายแพ้ เขาคิดว่า “ในยามถูกกล่าวหาว่าทรยศต่อญาติมิตร อิสรียะหมายถึงไม่ยอมเกี่ยวข้องกับใคร ในเมื่อไม่มีใครยอมเข้าใจ บางขณะอิสรียะหมายถึงอยากให้เห็นใจ อบอุ่นคุ้นเคยดังเก่า” (136)

เมื่อพิจารณาความขัดแย้งสำคัญชั้นแต่รุ่นพ่อลงมา พอลจะวิเคราะห์ความคิดหลักได้ว่า สิ่งที่ปัจเจกบุคคลจำเป็นต้องต่อสู้ให้ได้มา ก็คือความประสานหลักการของตน อันชีวิตอิสรียะเสรีแห่งชีวิต กับการดำรงอยู่ในสังคม ผู้แต่งจึงแฝงการวิพากษ์วิจารณ์สังคมไว้ด้วย ตัวละครทั้งพ่อทวน แม่เมฆนางและตัวละครประกอบคือหมอบลิว ต่างถูกสังคมหลงโทษ ในกรณีเหล่านี้บุคคลก็อาจต้องเป็นขบถต่อค่านิยมและขนบธรรมเนียมประเพณี ทั้งในรูปแบบของการปฏิบัติและ “ขนบทางความคิด” ที่สืบทอดกันมา ความขัดแย้งของตัวละครในเรื่องมีมูลเหตุมาจากสองส่วน อย่างแรกคือการใช้กรอบเกณฑ์ของความคิดกำกับควบคุมมิให้แตกต่างโดยไม่เข้าใจ อย่างที่พ่อของเดือนกล่าวว่า ไม่ได้เป็นความถูกผิดที่บางคนยอมทนอยู่ได้บังคับของผู้อื่นเพื่อจะได้เป็นนั่นเป็นนี่หรือเพื่อความเจริญก้าวหน้า แต่บางคนกลับพอใจจะอยู่กลางทุ่งกลางทำด้วยพอใจในวิถีชีวิตแบบนั้น คนมีใจ และต่างจิตต่างใจ ใจบางคนชอบอิสรียะ ความผิดพลาดมาจากการปิดกั้นบังคับของฝ่ายที่แข็งกร้าว กับการแก่งแย่งประชันประชันของฝ่ายที่อ่อนไหว (160-161)

ในแง่หนึ่งขนบธรรมเนียมและประเพณีก็เป็นสิ่งจำเป็นในฐานะ “เครื่องรักษาความสงบสุข” ของชุมชน (33) แต่หากกลายเป็นการยึดมั่นอย่างเคร่งครัดชนิดที่ไม่อาจเคลื่อนย้ายและไม่ให้แตะต้อง เข้าทำนองที่ว่าให้ความสำคัญกับขนบธรรมเนียมจนมองไม่เห็นคน ก็กลายเป็นเครื่องพันธนาการให้ไร้อิสรภาพ และเป็นที่มาของความขัดแย้งแตกแยกได้เช่นกัน ดังเห็นได้ในกรณีที่ทวนขัดแย้งกับครอบครัวเพราะไม่ประสบความสำเร็จตาม “ธรรมเนียม” (31) และอีกตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ ความขัดแย้งของคนรุ่นเก่าก่อน อันเป็นที่มาของรอยปริร้าวของก้อนหินสี่

ชาวซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำตำบลปลายนา ก็คือความขัดแย้งระหว่างกำนันค้ำกับหมอเปลว ที่นวนิยายเรื่องนี้กล่าวว่าเกิดจากการที่ฝ่ายปกครองคิดแต่ “จะเอากรอบบังคับให้ทุกคนทำ” ไปเสียทุกเรื่อง โดยไม่คิดว่าอาจมีข้อยกเว้นได้ (81) ส่วนอีกฝ่ายก็เป็นคนประเภท “ไม่อ่อนข้อให้ชนบทรรมเนียม” (80) และ “อ่อนไหวเกินไป” (81)

แต่เดิมหมอเปลวกับกำนันค้ำต่างเป็นเพื่อนร่วมสถาบัน หมอเปลวเกิดในตระกูลหมอ เป็นคนเชื่อมั่นในตัวเองสูงและมีนิสัยมุทะลุ ส่วนกำนันค้ำก็เป็นคนดื้อรั้นและชอบเอาชนะ ทั้งคู่ขัดแย้งกันในคราวเกิดไข้ทรพิษระบาด หมอเปลวพยายามเสาะหาตัวยาเพื่อเอาชนะโรคร้ายและทำได้สำเร็จ แต่สุดท้ายก็ติดโรคร้ายเสียเอง กำนันค้ำในฐานะผู้นำของชาวตำบลต้องตัดสินใจเลือกระหว่างการอพยพชาวบ้านหนีกับการให้หมอเปลวออกจากหมู่บ้าน กำนันค้ำเลือกแก้ปัญหาด้วยวิธีการหลัง เพราะไม่เชื่อว่าหมอบ้านป่าจะคิดค้นตัวยาที่ใช้ต่อสู้กับโรคที่ร้ายแรงนี้ได้เหมือนยาฝรั่ง ในที่สุดหมอเปลวก็ยอมทำตาม นอนลงในเกวียนคันเล็ก ๆ ที่มีใบตองรองรับน้ำเลือดและหนองพุพองเพื่อจะไปจากหมู่บ้าน แต่ไม่ทันพ้นจากเขตหมู่บ้าน หมอเปลวก็ถีบเสบียงลงจากเกวียน เป็นเหตุให้ควายเทียมเกวียนตกใจ จึงวิ่งไปชนก้อนหินสี่เหลี่ยมศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้านจนเกิดรอยปริร้าว หมอเปลวหายสาบสูญไปนับแต่วันนั้น โดยไม่มีใครรู้แน่ชัดว่ายังมีชีวิตอยู่หรือไม่ บ้างก็ว่าหมอเปลวตายแล้วและวิญญาณของแกก็ยังคงวนเวียนอยู่รอบ ๆ ตำบลด้วยความเจ็บแค้น บ้างก็ว่าแกยังมีชีวิตอยู่ในดงลึกหรือไม่ก็ในป่าหลังเขา เรื่องราวของหมอเปลวจึงกลายเป็นเรื่องลึกลับน่ากลัว และกลายเป็นเรื่องต้องห้ามที่ไม่มีใครอยากเอ่ยถึง และต่อจากนั้นมาบริเวณเนินดอนก้อนหินสี่เหลี่ยมซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำตำบล ก็กลายเป็นสถานที่ที่มีทั้งความน่าเคารพยำเกรงและลึกลับน่ากลัวตามเรื่องราวของหมอเปลวไปด้วย (66-68)

มูลเหตุของความขัดแย้งอย่างที่สองก็คือ ขนบทางความคิดที่วัดคุณค่าและความเหมาะสมของคนกันด้วยชาติตระกูล ทรัพย์สินเงินทองและความมีหน้ามีตา อย่างกรณีที่ครอบครัวของทวนพากันรังเกียจสะใภ้หลังเขา มาถึงคนรุ่นลูกสิ่งเหล่านี้ก็ยังเป็นอุปสรรคสำคัญของความรักของคู่พระนาง แรงกระทบที่สำคัญอีกส่วนในยุคใหม่ก็คือ การแข่งขันทางการค้าในช่วงที่ความเจริญและการพัฒนาทางวัตถุรุกคืบเข้าสู่ตำบล ถ้าแกแ่เลี้ยงรังเกียจเดือนด้วยสาเหตุสองอย่างคือ เดือนมีเชื้อแถวมาจากชาติพันธุ์ที่ถูกดูหมิ่นดูแคลนว่าต่ำต้อย ทั้งยังเห็นว่าเป็นแค่คนทำนาที่ไม่มีเงินเดือน ไม่มีอนาคต ถ้าแกแ่เลี้ยงเองก็เคยมีประสบการณ์ที่เคยถูกดูหมิ่นดูแคลนในเรื่องชาติพันธุ์และความยากจนมาก่อน จึงไม่อยากให้ตัวเองและบุตรสาวต้องเผชิญกับสภาวะเช่นนั้นอีก ขณะเดียวกันก็ได้รับแรงเสริมจากความต้องการเป็นผู้ชนะทางการค้าซึ่งอยู่ในช่วงหัวเลี้ยวสำคัญ ดังในบทบรรยายกล่าวว่า

... เขารู้ตัวดีว่าตนเป็นใคร มาจากไหน กำลังทำอะไร กว่าจะทำให้คนเล็กเรียก ‘แจ็กเลี้ยง’ มาเป็น ‘ถ้าแกแ่เลี้ยง’ ได้ เขาต้องผ่านการต่อสู้ดิ้นรนจากคนมีแต่มีมือเปล่ากับหัวใจไม่ระย่อ ทำงานไม่เลือก ถูกโขกสับขมมทน ถูกกลั่นแกล้งขมม

กลิ่น บางครั้งถูกกีดกันก็ต้องสู้ด้วยเล่ห์กล ความสำเร็จจากน้อยถึงใหญ่ ได้มา ด้วยทำงานหนัก ด้วยความเจ็บความปวด ความเหนื่อย ความขมขื่น เหล่านี้สั่งสมมากพอจะรวมเป็นความแข็งแกร่งของกำแพงป้องกันตน จากความอดอยากยากจนแต่หนหลัง ไม่ยอมตกสู่ที่ต่ำเช่นนั้นอีกเด็ดขาด

ที่สำคัญบ้านเมืองกำลังพัฒนา ตลาดอำเภอขยายเร็วจนผิดตา ตลาดตำบล ก็น่าจะเช่นเดียวกัน การแข่งขันค้าขายถึงช่วงเลี้ยวสำคัญ แพ้ไม่ได้เด็ดขาด บุตรสาวช่างไม่ยอมเข้าใจเสียเลย การเป็นผู้แพ้จะต้องถูกเยาะเย้ยเหยียดหยาม สนุกนักรหรือ (58-59)

การได้บุตรเขยที่มีตำแหน่งยศศักดิ์พอจะอำนวยความสะดวกต่อช่องทางการค้า อย่างกรณีของเจ้าแก้ว บุญชัยซึ่งเป็นคู่แข่ง จึงกลายเป็นเรื่องสำคัญยิ่งยวด ขณะเดียวกัน บางด้านของจิตใจอ่อนโยนที่ยังพอมีอยู่ก็ถูกกลบทับเลือนหายไป สถานการณ์เช่นนี้ ดังตอนหนึ่งผู้เล่าบรรยายถึงความรู้สึกภายในของตัวละคร เมื่อย้อนรำลึกถึงนิทานพื้นบ้านเก่าแก่ อันเป็นเรื่องรักต่างฐานะของหนุ่มเลี้ยงควายกับสาวทอผ้าซึ่งแท้จริงเป็นเทพธิดาจากสวรรค์ ว่า “ได้คืนความทรงจำนิทานพื้นบ้านถิ่นเกิด ใจพ่อค้าใหญ่ตำบลบ้านไร่ปลอดโปร่งแจ่มใสขึ้นมาอย่างประหลาด เหมือนได้คืนสติจากมึนเมา เรื่องราวเช่นนี้มักถูกลืมเลือนไปในระหว่างการขับเคี่ยวค้าขาย” (59-60)

ความเจริญและถนนหนทางที่เข้าสู่ตำบลปลายนาและตำบลบ้านไร่ ไม่เพียงแต่ก่อให้เกิดการแข่งขันในทางการค้าเท่านั้น ผู้ปกครองท้องถิ่นของสองตำบลคือกำนันค้ำกับกำนันสมิงก็พยายามแย่งชิงความเป็นผู้เหนือกว่าเพื่อชิงบประมาณการพัฒนาเข้าสู่ตำบล อีกทั้งผู้ปกครองตำบลที่อยู่ในตำแหน่งรอง ๆ ลงไปเช่นผู้ใหญ่บ้าน ก็พยายามจะสร้างผลงานเพื่อจะได้อยู่ในตำแหน่งอำนาจสูงสุด สิ่งเหล่านี้ล้วนมีผลกระทบต่อถิ่น ดังเห็นได้ในความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในช่วงแข่งควายสงกรานต์ ดังที่เถื่อนได้คิดว่า วิธีชีวิตที่คิดว่าอิสระของเขานั้นยังมีบ่วง “มันผูกโยงไว้กับการแข่งขัน การพนัน ตำแหน่งกำนัน” และ “ธุรกิจการค้า” (115)

เดิมทีแข่งควายสงกรานต์เป็นเพียงการเล่นสนุกเพื่อเชื่อมความสามัคคีระหว่างสองตำบล และแม้เดิมจะมีเรื่องการพนันขั้นต่อปะปนอยู่บ้างก็เป็นเพียงการเล่นสนุกกันเองของคนในพื้นที่ การแข่งขันกันบารุงเลี้ยงควายด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามแต่ใครจะคิดค้น ถือเป็นเรื่องปกติ แต่นานวันเข้าเมื่อมุ่งหวังให้ได้มาซึ่งชัยชนะอย่างเอาเป็นเอาตาย ต่างฝ่ายก็ใช้วิธีการที่พิสดารมากขึ้นทุกที โดยเฉพาะฝ่ายของตำบลบ้านไร่ที่พ่ายแพ้มาหลายสงกรานต์ แรงหนุนที่สำคัญก็คือการขยายตัวของกิจกรรมการพนัน ตำบลบ้านไร่นั้นเป็นทางผ่าน คนถิ่นนี้นิยมการแข่งขันและการพนันขั้นต่อเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เมื่อมีถนนเข้าสู่ตำบลและรถราได้ขนเอานักพนันจากทุกสารทิศเข้ามา การแข่งขันเพื่อเชื่อมสามัคคีก็แปรมาเป็นการเล่นพนันได้เสียจริงจังกี่ต้องเอาชนะกันด้วยวิธีการทุกรูปแบบ ไม่เว้นแม้แต่การใช้เล่ห์เหลี่ยมสกปรกเพื่อทำร้ายฝ่ายตรงข้าม

ก้านสมิงอยากให้ฝ่ายตำบลบ้านไร่ได้รับชัยชนะบ้าง ด้วยเหตุผลคือต้องการเรียกคะแนนนิยมจากลูกบ้านและต้องการชนะพนัน จึงยื่นข้อเสนอให้เดือนยอมล้มการแข่งขันอย่างลับ ๆ โดยรับปากจะเป็นผู้เจรจาไกล่เกลี่ยกับเจ้าแม่เลี้ยงเรื่องความรักของเดือนกับศิลา เดือนไม่ยอมรับข้อเสนอเพราะไม่ต้องการทรยศต่อพี่น้องในตำบลถิ่นเกิด แต่สุดท้ายก็พลาดท่า เมื่อควายตัวเก่งของเขาซึ่งผูกขาดความเป็นเจ้าสงกรานต์มาหลายปีกลับพลิกแพ้เพราะถูกวางยา เขาก็ถูกกล่าวหาว่าทรยศต่อเพื่อนพ้อง

เมื่อพบความพ่ายแพ้อย่างไม่คาดคิด และกลายเป็นคนทรยศในสายตาของชาวบ้านโดยไม่อาจแก้ตัวให้พ้นผิด เดือนไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากทำตามคำสั่งแนะของก้านค่างคือรอคอยให้อารมณ์ขุ่นมัวของพี่น้องชาวตำบลค่อยลบลือนหายไปตามกาลเวลา ในช่วงของการเผชิญปัญหาที่ตัวเองไม่ได้ก่อเช่นนี้ เดือนดูจะต่างจากพ่อเมื่อครั้งขัดแย้งกับครอบครัว เขาพยายามเตือนสติตัวเองไม่ให้อ่อนไหวจนเกินไป ขณะเดียวกันแม่ถูกเข้าใจผิดก็ไม่คิดตัดเยื่อใยกับญาติมิตรชาวตำบล สิ่งสำคัญที่ทำให้เขายังมีแรงใจจะเผชิญปัญหาในช่วงเวลาที่รู้สึกตกต่ำเช่นนี้ก็คือความรู้สึกว่าตนไม่ได้โดดเดี่ยว มีคนรัก พี่สาวและญาติมิตรคนอื่นพร้อมเข้าใจ อีกทั้งยังมีความใฝ่ฝันถึงชีวิตอิสระเป็นแรงใจที่สำคัญ (127-128)

หลังงานวิ่งควายสงกรานต์เสร็จสิ้นลง ชาวตำบลบ้านไร่ต่างตกอยู่ในความเงิบเหงาเพราะควายประจำตำบลที่ดูเหมือนมีพลังกำลังอย่างไม่มีวันรู้แพ้ กลับพ่ายยับเยิน หลายคนเสียพนันเป็นเงินจำนวนมาก รวมทั้งก้านค่างที่ถึงกับต้องขายควายเผือกตัวใหญ่ที่เติบโตมาด้วยกันกับหลานสาว แต่หลังจากนั้นไม่นานความน่าตื่นเต้นอย่างใหม่ก็เข้าสู่ตำบลปลายนา เมื่อ “ควายเหล็ก” จากตำบลบ้านไร่เริ่มเข้ามารับจ้างทำหน้าที่ในท้องไร่ท้องนาแทนควายเนื้อ ก้านค่างปลุกปลอบหลานสาวที่กำลังเสียอกเสียใจเมื่อต้องสูญเสียเพื่อนที่เติบโตมาด้วยกัน ด้วยข่าวที่น่าตื่นเต้นว่า ถึงไม่มีฮีเผือกก็ไม่เป็นไร ในไม่ช้าก็จะมีควายเหล็กจากตำบลบ้านไร่มาไถนาแทน (141) แต่หลานสาวก็ยังไม่วายคลายความโศกเศร้าลงได้ สำหรับเด็กหญิงความสะดวกสบายที่จะมาพร้อมกับควายเหล็กไม่อาจแทนที่ความผูกพันกับฮีเผือก หรือควายสีชมพูตามจินตนาการสดใสของเธอซึ่งเติบโตมาด้วยกันได้

ส่วนชาวตำบล เมื่อแรกมีรถแทรกเตอร์เข้ามา ความใหญ่โต ความอึกทึกครึกโครม ความรวดเร็วรุนแรง และพลังกำลังมหาศาลของมัน ซึ่งต่างจากพาหนะที่มีอยู่เดิมและแรงงานวัวควายอย่างเทียบกันไม่ติดนั้น ก่อความรู้สึกแปลกปลอมระคนความขลาดกลัวแก่พวกเขา แต่ไม่นานความแปลกใหม่ก็จะกลายเป็นความคุ้นชิน แล้วกลายเป็นสิ่งเก่าที่ไม่น่าตื่นเต้นไปอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านผู้ทำกินอยู่กับผืนดินนาไร่เห็นความหมุนเวียนเปลี่ยนผันที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติอยู่ทุกเมื่อเชื่อกัน มองความเจริญและความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยเหล่านี้เหมือน “พีชล้มลุก” หลายชนิด “แล้วแต่ว่าปีใดพีชชนิดใหม่จะเจริญงอกงาม แตกใบสะพรั่ง ผลิดอกพราวออกผลพลัน แล้วแห้งเหี่ยวล้มตายในพริบตา” แล้วก็มีพีชชนิดใหม่เข้ามาแทนที่ (106) ความเข้าใจ “สังขาร” เช่นนี้

น่าจะทำให้ความสบายใจได้ในระดับหนึ่ง ว่าชาวบ้านไม่น่าจะถูกรอบงำด้วยความเจริญสมัยใหม่เสียจนงมกาย นี่คงเป็นทัศนะมองโลกในแง่ดีของผู้แต่ง

กลับมาที่ปัญหาของเถื่อนเมื่อความไม่ต้องการทรยศต่อบ้านเกิด เป็นเหตุให้ขัดแย้งกับกำนันสมิงผู้มีอิทธิพลของตำบลบ้านไร่ ปัญหาระหว่างเขากับเจ้าแก้วเลี้ยงก็ตึงเครียดขึ้นตามลำดับ ระยะเวลาเจ้าแก้วเลี้ยงยิ่งเคร่งเครียด เมื่อพ่ายแพ้แก่เจ้าแก้วบุญชัย ซึ่งมีลูกเขยปลัดอำเภอเป็นเส้นสายสำคัญบ่อยครั้ง ข้าเจ้าแก้วเลี้ยงยังตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของกำนันสมิง ปัญหาระหว่างเถื่อนกับเจ้าแก้วเลี้ยงก็ดูไม่มีทีท่าว่าจะลงเอยกันได้ สุดท้ายเถื่อนและศีกาก็หาทางออกให้ด้วยวิธีการหนีตามกันไป เมื่อผ่านไประยะเวลาหนึ่งทั้งคู่กลับสู่นานอกอีกครั้งก็พบว่า นานอกที่ครั้งหนึ่งเคยเต็มไปด้วยความมีชีวิตชีวานั้นเหลือเพียงซากทรุดโทรม กระทั่งเมื่อไร้คนอยู่เก่าคร่ำเกือบทรุดพัง ขณะที่ฝูงควายก็เห็นเพียงซากกระดูกที่ฝังลงจมดิน “เพื่อนผู้มีเขา” ของเถื่อนตายยกฝูงด้วยโรคระบาดที่ติดมาจากในตำบล นานอกไม่สามารถคงความบริสุทธิ์จากโรคภัยเหมือนเมื่อเกิดโรคระบาดครั้งก่อนๆ ในตอนที่ความเจริญยังเข้าไปไม่ถึง ที่ควายนานอกฝูงเดียวอยู่รอดปลอดภัย เพราะหนทางระหว่างนานอกกับตำบลที่เคยคดเคี้ยวห่างไกลนั้น บัดนี้ถูกย่นให้ระยะใกล้และสะดวกสบายด้วยถนนลูกรังสายใหม่ ที่ตัดผ่านจากตำบลสู่แดนนาซึ่งบัดนี้ลดความเงิบเปลี่ยวลงด้วยเสียงรถยนต์และผู้คนที่สัญจรผ่านไปมา (192)

การจบเรื่องเช่นนี้สื่อความว่า ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง ความเจริญและความทันสมัยที่ไหลบ่าเข้าสู่ชนบทอย่างที่ไม่เคยมีใครอาจยับยั้ง แม้ทางออกจะยังมีอยู่คือการประสานส่วนดีของแต่ละวิถีเข้าด้วยกัน แต่สิ่งที่ตามมาอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงอันเป็นธรรมชาติของความเปลี่ยนแปลงก็คือการสูญเสีย ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้หากชนบทได้สิ่งหนึ่งมาก็จะต้องสูญเสียบางอย่างไปเป็นปกติ หลังเผชิญปัญหาและความสูญเสียเถื่อนก็ได้เข้าใจถึงแง่มุมซับซ้อนของชีวิต จากที่เคยไม่เข้าใจความซับซ้อนของหัวใจอิสระ (161) บัดนี้เขาได้คิดว่าชีวิตอิสระนั้นไม่ได้ตัดขาดจากความรักและความเข้าใจ ทั้งระหว่างคนรักร่วมชีวิตและหลายคนที่อยู่เป็นชุมชน ไม่ว่าวิถีชีวิตจะเปลี่ยนไปอย่างไร จะสูญเสียสิ่งใดไปในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงนี้ หรือแม้จะเผชิญปัญหาอย่างไร ทุกอย่างก็อาจเริ่มใหม่ได้ หากความฝันยังไม่ตาย และความรักความเข้าใจยังอยู่ (197) ดังที่เขาได้คิดว่า จะเป็นไรไปหากต่อไปต้องไถนาด้วยควายชนิดใหม่ที่ “ตื่นเป็นยาง ลำตัวเป็นเหล็ก ตาเป็นดวงไฟ ใจเป็นเงินค่าจ้าง” เพราะไม่ว่าจะไถด้วยควายชนิดใด ก็เป็น “การงานแห่งความรัก” ที่พร้อมจะ “พลิกผืนแผ่นดินที่พ่อแม่บุกเบิกกันถางให้เกิดดอกออกผลงดงาม” เพื่อ “เลี้ยงชีพตน” และ “จุนเจือญาติมิตรชาวตำบล” (194)

3. คุณค่าวัฒนธรรมจากระบบชีวิตเดิมที่อาจบรรเทาปัญหาในวิถีชีวิตใหม่

หลังปีพ.ศ. 2540 ประเทศไทยต้องเผชิญการพลั้งทลายลงอย่างฉับพลันของเศรษฐกิจที่เติบโตอย่างพรวดพราด แต่ไร้รากฐานรองรับอย่างแท้จริง ผู้ประสบปัญหาความ

เปลี่ยนแปลงในสังคมจำเป็นต้องค้นหาทางออกด้วยทุนทางวัฒนธรรมของตน ในนวนิยายเรื่อง *สิงห์สาโท* (2543) ของวัฒน์ วรรลยางกูร และ *ในลึกลับ* (2543) ของจำลอง ฝั่งชลจิตร การปรับระบบชีวิตของคนทีกลับสู่ชนบท เป็นการกลับไปเรียนรู้คุณค่าวัฒนธรรมในวิถีเก่า เพื่อเยียวยาความเจ็บปวดและยื่นหยัดต่อสู่ปัญหา

*สิงห์สาโท*¹ ดำเนินเรื่องในบริบทการเติบโตอย่างรวดเร็วของธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ที่ไหลทะลักเข้าสู่ชนบทในช่วง “เศรษฐกิจฟองสบู่” (263) โดยดำเนินเรื่องผ่านการค้นหาตัวเองของ สิงห์ ชายหนุ่มอายุ 31 ปี ผู้ใฝ่ฝันจะสร้างงานจิตรกรรมแบบอิมเพรสชันนิสม์ สิงห์ไม่ประสบความสำเร็จกับงานโฆษณาซึ่งเป็นอาชีพหลัก เขาลาออกจากบริษัทโฆษณา ด้วยเหตุผลที่ไม่สามารถทนลોકตัวเอง ลોકคนอื่น และต้องแข่งขันอย่างไม่รู้จุดจบ (46) สิงห์เบื่อหน่ายเมืองหลวงซ้ำยังขัดแย้งกับปฏิมาสาวคนรัก ซึ่งรอให้เขาปรับความคิดฝันเข้ากับความจริงมาร่วม 3 ปี ขณะสิงห์ฝันจะสร้างงานอย่างแวนโก๊ะและโกแกง เขาไม่สามารถอยู่รอดได้ในเมือง ส่วนปฏิมานักวิเคราะห์ระบบคอมพิวเตอร์ อยู่กับโลกของความจริงที่ต้องคิดต้องวางแผนสำหรับชีวิตครอบครัวที่เป็นไปได้ สิงห์เลือกไปอยู่ที่จังหวัดกาญจนบุรีในตำบลหุบเขาหัวสิงห์ตามคำชักชวนของเพื่อนนักเขียน ความตั้งใจเดิมนั้นมีเพียงต้องการที่สงบ ๆ สักแห่งเพื่อเขียนรูป สิงห์ได้ซื้อที่ดินแถบป่ารกจากชาวบ้าน ขณะที่ที่ดินราคาสูงขึ้นเรื่อย ๆ ใช้ชีวิตคลุกคลีกับชาวบ้านมากขึ้น เขาพอใจที่พบโลกแห่งความจริงที่ตรงกับ “แดนในฝันที่อบอุ่นด้วยมิตรภาพ” (29) แต่ก็ประสบปัญหาที่ชาวบ้านถูกรังแก และยังมีข้อจำกัดเรื่องอาชีพอันเนื่องมาจากกฎหมาย ซึ่งผูกขาดผลประโยชน์แก่รัฐ โดยไม่คำนึงว่าเป็นการเบียดบังสิทธิและตัดโอกาสของชุมชนที่จะพัฒนาตัวเอง เหล้าพื้นบ้านซึ่งเคยผลิตมาก่อนในวิถีชีวิตแต่เดิม ก็ต้องทำกันอย่างหลบซ่อน สิงห์จึงได้ร่วมต่อสู้โดยการเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงจัดการผลิตสาโท ขณะเดียวกันชาวบ้านก็รวมตัวเคลื่อนไหวขับไล่กำนันที่คดโกง โดยใช้วิธีการลงประชามติ ประสพการณ์ระหว่างนี้ก็ทำให้สิงห์ได้เรียนรู้ที่จะออกมาจากโลกของความคิดฝัน มาสู่โลกของความเป็นจริงที่ความสุขของชีวิตก็คือการได้อยู่ร่วมและเป็นส่วนหนึ่งในสังคมจนยอมรับตำแหน่งกำนันคนใหม่ ความเปลี่ยนแปลงของเขาก็คือการแก้ปัญหาชีวิตอย่างสอดคล้องกับความเป็นจริง ดังถ้อยความนำในตอนก่อนเริ่มเรื่องที่ว่า “ประกายชีวิตศิลปินหนุ่ม จากชอกอับสู่โลกกว้าง การเรียนรู้รักที่นรมย์”²

ความน่าสนใจของเรื่องอยู่ที่การรวมตัวของชาวบ้านที่รู้จักปกป้องสิทธิของตนหลังจากที่ถูกกลืนรอนมานาน ขณะที่คนเมืองยังหลงอยู่ใน “ความเชื่อแบบเมือง” ที่เน้นความร่ำรวยจนลืมสิ่งที่เรียกว่า “ยุทธศาสตร์ชีวิต” ดังในกรณีสิทธิศักดิ์เพื่อนคนหนึ่งของสิงห์ที่เปิดร้านเหล้าซึ่งเรียกว่าผับ อันตรายที่สุดของยุคนี้อีกคือ ภาพลวงตาในกระบวนการขายกับการบริโภคอย่างฟุ้งเฟ้อ ซึ่งในที่สุดก็นำไปสู่การหลงทางเพราะสับสนระหว่างสิ่งที่เป็น “คุณค่า” กับสิ่งที่เป็นเพียง “การบริโภคเชิงคุณค่า” ในยุคนี้อันที่ขายได้ไม่ได้ดำรงอยู่ด้วยบทบาทหน้าที่ที่ตอบสนองความต้องการ

¹ งานวิจัยนี้ใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3 ปีพ.ศ. 2546

² ไม่ปรากฏในฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1 ปีพ.ศ. 2543

ทางคุณค่าอย่างแท้จริง เพลงเพื่อชีวิตที่สร้างเพื่อปลุกความสำนึกเชิงสังคมในช่วงความตื่นตัวทางการเมือง มาถึงยุคทุนนิยมและบริโภคนิยมเช่นนี้ก็กลายเป็นเพลงแก้เหงาในสังคมที่ขาดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน ดังที่สิ่งที่ได้พบว่า ร้านเหล้าที่เรียกว่าผับเพื่อชีวิตกำลังเป็นที่นิยมโดยปราศจากฐานทางอุดมการณ์ใดๆ

ก่อนหน้านั้นบรรยากาศในร้านเหล้าและผับ “เพื่อชีวิต” คือ “บรรยากาศของความทຸນทุรกายไม่พอใจสภาพที่เป็นอยู่” (24) แต่ภายหลังการขยายตัวทางเศรษฐกิจ การดื่มกินก็เป็นทางออกของผู้ที่ “ร่ำรวยมีเงินขึ้นมาในพริบตา” ใช้เงินซื้อความสุขและ “ลบบมด้อยในชีวิต” (144) นี่คือเหตุผลของพฤติกรรมของผู้คนในผับและข้อสังเกตว่า บทเพลงดูจะ “ไร้ความหมายแห่งถ้อยความ ในเมื่ออยู่ได้ความหมายใหม่” คือ “เป็นส่วนประกอบแห่งพิธีการหาความสุขจากการกิน-ดื่มชนิดปรีดีเปรมในราคาแพงระยับกว่าร้านอาหารปกติ” ขณะฟังเพลงที่ร่ำร้องถึงความทุกข์ยากลำบากของคนระดับล่าง คนในร้านอาจสั่งก๊งเผาจนลุกเกือบพันมาเป็นแค่เครื่องประดับโต๊ะ โดยไม่มีใครสนใจจะกิน (114-115)

มูลเหตุของพฤติกรรมของคนเมืองน่าจะอยู่ที่ความคิดอย่างที่สิทธิศักดิ์เพื่อนของสิ่งพูดว่า “คนเรานะไม่เคยมีคำว่าพอ...ไม่พอมันหยุด” (117) เขาได้ประสบด้วยตัวเองว่า นั่นไม่ใช่สิ่งที่จะต้องยอมรับโดยไม่คิดจะแก้ไข โดยเฉพาะเมื่อความไม่พอนั้นเป็นปัญหา สิทธิศักดิ์ถูกเพื่อนที่ลงทุนลงแรงมาด้วยกันใช้เล่ห์เหลี่ยมหักหลัง จ้างกลุ่มอิทธิพลให้ก่อวุ่นในผับ เพื่อตัวเองจะได้สูบกิจการ (233) น้อยเจ้าของสนามกอล์ฟพบว่า หลังจากเปลี่ยนความตั้งใจจะทำรีสอร์ทเล็กๆ ท่ามกลางธรรมชาติ แล้วกระโจนเข้าสู่ธุรกิจสนามกอล์ฟด้วยความโลภ ก็มีแต่ความเคร่งเครียด วิตกกังวล ข้าเพื่อนดี ๆ ที่เคยคบหากันด้วยใจก็เริ่มห่างหาย ที่เหลืออยู่ก็เป็นเพียงพวกที่เกี่ยวข้องด้วยธุรกิจ (97-98) จึงขายไปเสีย

ภาพลวงตาของการบริโภคเชิงคุณค่าดังกล่าวนี้ อาจพิจารณาเชื่อมโยงไปสู่ความขัดแย้ง เมื่อธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ขยายตัวเข้าสู่หุบเขาหัวสิงห์ การที่ที่ดินทำเลสวย ๆ กลางป่าเขาแถบนี้ กลายเป็นที่ต้องการไม่ว่าจะเพื่อเก็งกำไรหรือครอบครอง จนราคาถีบตัวสูงขึ้นหลายเท่าตัวนั้น เป็นเพราะการขยายตัวของธุรกิจบ้านพักตากอากาศและการสร้างสนามกอล์ฟตามพื้นที่ราบป่าเขา เพื่อสนองความต้องการอยู่ใกล้ชีวิตธรรมชาติอย่างปลอม ๆ ของพวกคนร่ำรวย ความต้องการของคนเหล่านี้ไม่ได้เกิดจากสำนึกรักธรรมชาติหรือความเข้าใจถึงคุณค่าของธรรมชาติแต่อย่างใด คนเหล่านี้เพียงแต่คิดจะปลดปล่อยตัวเองออกมาชั่วคราวจากความเคร่งเครียดน่าเบื่อหน่ายของเมืองหลวง ผู้แต่งแผนการวิจารณ์ว่า พฤติกรรมของพวกเขาส่งถึงความต้องการเสพสุขอย่างไร้สติ ไม่แพ้คนในผับเพื่อชีวิต การนำต้นไม้ป่าจากป่าเขาที่อื่น ๆ มาตัดยอดให้สูงเท่า ๆ กัน ช่างเป็น “ความเคลื่อนไหวที่ตลก” และตลปตะแลงสันดีในสายตาของสิ่ง ผู้คนเหล่านี้อยากอยู่ใกล้ชีวิตธรรมชาติ แต่พวกเขากลับโค่นป่าไม้เดิมจนเหี้ยนเตียน แล้วไปซุดล้อมไม้ใหญ่จากป่าอื่นมาปลูก เพื่อให้ได้

บรรยากาศของป่าเขตรรรมชาติ สิ่งที่ตั้งคำถามว่า “ก็เมื่ออยากใกล้ธรรมชาติ ทำไมไม่ปลูกสร้างอาคารอยู่ในป่าเดิมแท้ โดยไม่ต้องโค่นตัดถางให้วุ่นวาย...” (152-153)

เมื่อที่ดินราคาแพงขึ้น ชาวบ้านก็ถูกผู้มีอิทธิพลนำโดยกำนันเบียดเบียนหาประโยชน์ในทางมิชอบด้วยวิธีการต่าง ๆ นับแต่เรียกเก็บเงินในการติดต่อราชการ ทั้งที่เป็นหน้าที่ที่ต้องให้บริการอยู่แล้ว ออกเอกสารสิทธิ์แก่ผู้ขายที่ดินซึ่งไม่มีสิทธิ์ครอบครองตามกฎหมาย โดยรับเงินส่วนแบ่ง ใช้ช่องโหว่ทางกฎหมายและอำนาจในหน้าที่ยึดครองที่ดินมือเปล่าของชาวบ้าน ที่ดินบริจาค และที่สาธารณะ ชาวบ้านหลายรายที่กลายเป็นเศรษฐีจากการขายที่ก็กลายเป็นคนสุรุษสุร่ายใช้จ่ายอย่างมือเติบ บ้างก็นำเงินไปหาความสุขสำราญกับพรรคพวกเพื่อนฝูงในสถานบันเทิง บ้างก็นำเงินไปละลายในบ่อนคินละเป็นแสนอย่างเห็นเป็นเรื่องเล็กน้อย เมื่อเทียบกับเงินมากมายที่ได้มาอย่างง่าย ๆ จากการขายที่ เกิดอาชญากรรมที่น่าสะเทือนใจเมื่อลูกที่ติดการพนันขัดแย้งกับพ่อผู้ไม่ยอมขายที่ดิน จนต้องวางแผนฆ่าพ่อเพื่อนำเงินไปใช้หนี้ เศรษฐีใหม่บางคนก็วางแผนฆ่าเมียเพื่อจะได้เสพสุขกับผู้หญิงคนใหม่ การจี้ปล้นที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในหุบเขาหัวสิงห์ซึ่งผู้คนล้วนแต่รักความสงบ ก็เริ่มจะมีให้เห็น

ในส่วนที่ตัวเอกค้นพบตัวตนด้วยการใช้ชีวิตในวัฒนธรรมชาวบ้าน แต่เดิมสิ่งที่มีแรงบันดาลใจจากสองสิ่งคือความหลงใหลในศิลปะแบบอิมเพรสชันนิสม์กับความผูกพันกับปู่เสือของตน (30) ในทางสัญลักษณ์ ความผูกพันสองอย่างนี้สื่อความหมายสองด้านก็คือ ศิลปะแบบอิมเพรสชันนิสม์สื่อถึงความหมกมุ่นกับตัวเอง ตามเอกลักษณ์ที่ศิลปะแนวนี้ยึดถือการแสดงออกถึงอารมณ์ส่วนตัวของศิลปินว่าเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างงาน¹ ส่วนความผูกพันกับปู่เสือก็น่าจะหมายถึงความผูกพันกับจิตวิญญาณของชนบท สิ่งที่ได้รับสืบทอดภูมิปัญญาของชนบทอีสานหลายอย่างมาจากปู่เสือ เวชศาสตร์พื้นบ้าน ความรู้ด้านสมุนไพรและการบีบนวดคลายเส้น ไปจนถึงการหมักเหล้าสาโท และการสืบทอดคำสอนแนวคิดในการปฏิบัติตัวต่อผู้อื่นที่แฝงมาในรูปของความเชื่อด้านคาถาอาคม แต่สามารถอธิบายด้วยหลักของเหตุผล เช่นพวกคาถาเมตตามหานิยมที่แฝงคำสอนให้คิดดีทำดีกับผู้อื่นเหล่านี้เป็นต้น และที่สำคัญที่สุดก็คือสิ่งที่สืบทอดความเป็นนักบุกเบิกต่อสู้ของชนบท ซึ่งเป็นอุปนิสัยสำคัญอย่างเดียวกับคนในหุบเขาหัวสิงห์ ดังมีบทบรรยายตอนหนึ่งว่า ผู้คนแถบนี้แม้จะเป็นคนบ้านป่าดงแต่ก็รักสงบ และส่วนมากก็อพยพจากถิ่นอื่นมาบุกเบิกถางที่ทำกิน เพราะ “ไม่ชอบแก่งแย่งกับใครในเมืองใหญ่” (53) ในที่สุดแทนที่สิ่งที่จะมุ่งเขียนภาพตามแนว “ศิลปะบริสุทธิ์” ก็เขียนภาพเพื่อกิจกรรมซึ่งเป็นประโยชน์ต่อสังคม ความเปลี่ยนแปลงนี้เป็นจุดเด่นในเส้นทางแห่งการค้นหาตัวเองของสิงห์ อันหมายถึงการผลจากความหมกมุ่นอยู่กับความคิดฝันของตัวเอง กลับคืนสู่รากเหง้าของวัฒนธรรมเดิมและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชุมชน ดังที่ในตอนจบของเรื่องปฏิมาคนรักเก่าของเขาบอกว่า การที่เขาเลิกสนใจแต่ความคิดฝันของตัวเอง แล้วเป็นผู้นำของชาวบ้านในการต่อสู้เพื่อความยุติธรรมด้วยความสำนึกในความเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั้น นับเป็นการ “ไต่สะพานแวนโก๊ะกลับมาหาปู่เสือได้อย่างงดงาม” (264)

¹ ดูเพิ่มเติมในกอบกุล อิงคุทานนท์, ม.ป.ป. : 73

วัฒน์ วรलयงกูรได้แสดงว่าสิ่งสำคัญที่สุดที่จำเป็นต่อ “สอบผ่าน” ในการค้นหาตัวเองของคนในยุคนี้ก็คือ การเรียนรู้และเข้าใจความจริง ในตอนที่ลิ่งหยังหลงใหลอยู่กับศิลปะแบบอิมเพรสชันนิสม์ขณะพักอยู่ในแฟลตชั้นห้าในเมืองหลวง แม้กระทั่งในตอนที่เขามาถึงหุบเขาหัวสิงห์ใหม่ๆ ชีวิตแบบสงบสมณะที่เขาชอบก็ล่องลอยอยู่ในจินตนาการแบบภาพสำเร็จรูป คล้ายกับจะจัดวางแสงสีเงาให้สวยงามอย่างไรก็ได้ เมื่อได้ยินเพื่อนรุ่นพี่ที่ไปอยู่ก่อนเล่าถึงภรรยาของเขาที่ทำการเกษตรเล็กๆ น้อยๆ พอเป็นค่ากับข้าว ลิ่งหยังก็นึกเคลิ้มฝัน

...โอ้ ... เลี้ยงไก่บ้าน ปลูกผักปลอดสารพิษ เพาะเห็ด อ้อ... วาดรูปสีน้ำ วาดรูปสีน้ำมัน เล่นดนตรี เขียนบทกวี ขับรถไปวาดรูปที่ริมแม่น้ำ โอ้ย...อะไรสวยสดงดงามปานนั้น กลับมาถึงกระท่อมปีกไม้บนเนินเขา มีหญิงสาวของศิลปินหนุ่มชะเง้อรอพร้อมแกงส้มผักสดร้อน ๆ... (29)

แต่เมื่อได้เริ่มต้นชีวิตเกษตรกรร่นองใหม่ด้วยการเลี้ยงไก่ไข่ จึงได้รู้ว่าแม้แต่เลี้ยงไก่ซึ่งคิดว่าง่าย ก็ไม่ได้ราบรื่นอย่างที่คิด ลูกไก่ส่วนหนึ่งป่วยเป็นหวัดหน้าบวมเนื่องจากได้รับความอบอุ่นไม่เพียงพอ ค่อยทยอยตายไปทีละตัวสองตัว ที่เหลือรอดมาก็ขนคอหลุดร่วงคล้ายนกแร้งเพราะสุขภาพไม่สมบูรณ์ ซ้ำลูกไก่ไข่ตัวเมียที่คนขายรับรองแข็งขันว่า “ตัวเมียหมด” โตขึ้นมาก็เริ่มจะมีหงอนแดงๆ แบบไก่ตัวผู้ ลิ่งหยังได้คิดว่า “นี่คือความเป็นจริงที่ไม่เหมือนภาพฝันเกี่ยวกับชีวิตจิตรกรที่ไฝฝืน” แต่เป็น “ความจริงที่มีคนหวังที่ดิน ที่การเลี้ยงไก่เป็นอาหารหรือเพื่อขายยังชีพไม่ใช่ของง่าย” (81-82) เช่นเดียวกับในอีกตอนหนึ่งที่ลิ่งหยังสบโอกาสจะได้เป็นนายหน้าขายที่ดินเข้าโดยบังเอิญ จากคำชักชวนของลุงเล้งเจ้าของที่ดินรายใหญ่ หลังฟังคำอธิบายของผู้เป็นเจ้าของว่าเขาจะได้รับเงินค่านายหน้าเป็นจำนวนเงินถึงหลักล้าน และพอมองเห็นช่องทางว่าจะชักชวนใครมาซื้อ ลิ่งหยังก็วางแผนอย่างเคลิบเคลิ้มและคิดไปว่า นี่“ช่างเป็นอาชีพที่ง่ายตายอะไรเช่นนี้” (102) แต่เมื่อเขาติดต่อทาบทามเพื่อน หลายคนปฏิเสธ และแม้สุดท้ายจะมีคนสนใจ ก็ปรากฏว่าเจ้าของที่กลับไปดูที่ป่าเขาหัวไร่ปลายนาแทนที่แปลงสวยอย่างที่เคยคุยกัน ลิ่งหยังก็ได้คิดว่า “เอาเข้าจริงงานนายหน้าขายที่ดินไม่่ง่ายอย่างที่เคยเข้าใจ” (104)

ขณะที่การเรียนรู้และเข้าใจความจริง เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการค้นหาตัวเองของลิ่งหยัง เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้าน ความเข้าใจ“เงื่อนไขความเป็นจริง” (179) ในวิถีชีวิตพื้นบ้านก็เป็นสิ่งจำเป็นเช่นกัน เนื้อหานี้นำเสนอผ่านนก ตัวเอกฝ่ายหญิง เธอเป็นสาวนักอนุรักษ์ ผู้ทำงานองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) เคยเป็นนักอนุรักษ์สุดขั้วที่พยายามจะพิทักษ์ป่าโดยปราศจากความเข้าใจว่า ป่ากับคนและชุมชนต้องดำรงอยู่ร่วมกัน เธอจึงมักมีทัศนคติในแง่ลบต่อผู้ที่ยังชีพด้วยของป่าทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นคนหาหน่อไม้ หรือคนตัดไม้ไผ่ขาย (196) เธอพยายามจะทำงานด้วยวิธีการอย่างสุดโต่งคือ “ซื้อลวดหนามยาวหลายกิโลเพื่อล้อมรั้วป่า” (179) ต่อมาจึงได้เข้าใจว่า

หากคนยังไม่มี ความตระหนัก การล่อมั่วร้ายก็ไม่ใช่วิธีการที่จะได้ผล การอนุรักษ์ต้องอาศัยความเข้าใจ “เงื่อนไขของความจริง” ที่ว่า “ไม่สามารถแยกคนออกจากป่าได้” (179) ข้อที่น่าสนใจก็คือ ผู้ที่ชี้ให้เธอเห็นความจริงข้อนี้กลับไม่ได้เป็นคนที่มีความรู้สูงที่ไหน หากแต่กลับเป็นกะเหรี่ยงหนุ่มคนหนึ่งที่อยู่ไกลๆ แต่มีคุณสมบัติสำคัญคือเป็นผู้ที่อยู่กับป่าและเข้าใจป่าอย่างถ่องแท้

ในตอนส่วนตัวละครเอกทั้งสองถกกันเรื่องวัฒนธรรมการเล่นชนไก่ของชาวบ้านที่นึกเห็นว่าเป็นการทรมาณสัตว์ สิ่งที่ได้ให้คำอธิบายในอีกแง่มุมหนึ่งซึ่งเป็นการมองที่ประกอบด้วยเงื่อนไขของความจริงในวิถีชีวิตของชาวบ้านว่า “มันเป็นประเพณี เป็นวิถีชีวิต เป็นความสุขง่ายๆ ของคนบ้านนอก” ที่เธอไม่มีสิทธิ์จะ “ดูถูกหรือตัดสินเขาด้วยความเชื่ออย่างคนเมือง” พวกเขาฝึกฝนพวกมันมาจนคุ้นเคยและพุ่มพักกันมาเหมือนลูกเหมือนหลาน แม้จะมีการพนันเข้ามาเกี่ยวข้องมันก็เป็นเพียงการทำตามความสนุกผ่อนคลายของชาวบ้าน ซึ่งก็ไม่ได้มีแต่เฉพาะตอนเอาไก่มาตีกันเท่านั้น หากแต่เริ่มมาตั้งแต่ตอน “คอยให้ข้าวให้น้ำ เอาขม้นมาทาเนื้อทาตัว เอาน้ำลูบขนลูบหัวทุกวัน” (183-184)

ความเข้าใจข้างต้นนี้อาจเชื่อมโยงไปสู่ “เงื่อนไขของความจริง” ในกรณีการหมักสาโท ถ้าคิดว่าการผลิตสาโทอย่างที่สิงห์กับพรรคพวกกระทำนั้นเป็นการส่งเสริมให้คนดื่มสุรายาเมา ก็คงเป็นเรื่องที่ไม่น่าสนใจสักเท่าไหร่ แต่ก็มี “เงื่อนไขของความจริง” อีกด้านที่น่าพิจารณาว่า ไม่ว่าสิ่งจะดำเนินกิจการนี้หรือไม่ การดื่มสุราก็มีอยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้านอยู่ก่อนแล้ว ซ้ำยังเป็นสุราผูกขาดการผลิตที่ราคาสูงกว่ากันมาก ในเมื่อเป็นเช่นนี้การที่ชาวบ้านหมักเหล้าซื้อมากินเองเป็นธุรกิจชุมชน ก็นับเป็นการประหยัดกว่า ซ้ำยังเป็นการสร้างงานสร้างรายได้แก่ชาวบ้านเอง อย่างไรก็ตามก็คงจะดีกว่าที่จะ “ให้ดอกผลจากทั้งประเทศไปตกอยู่กับคนตระกูลเดียว” (257) เช่นการผลิตแบบผูกขาดที่ถูกต้องตามกฎหมาย แต่ได้เบียดบังสิทธิประโยชน์ที่ชาวบ้านควรจะได้รับมาเนิ่นนาน

ภาพลักษณ์ชนบทในสายตาคนทั่วไป มักเป็นดินแดนสงบร่มเย็นอย่างในอุดมคติ แต่ในความเป็นจริง ความสุขทุกขีในชนบทเป็นสิ่งที่ผูกพันกับระบบชีวิตในวัฒนธรรมนั่นเอง ใน สิงห์สาโท ความเปลี่ยนแปลงของยุคใหม่ที่สร้างความทุกข์แก่ผู้คน ยังไม่ลุกลามเป็นอันตรายร้ายแรงก็เพราะความผูกพันของผู้คนในชุมชนที่ส่งผลให้พวกเขาพร้อมจะร่วมกันแก้ปัญหา ซึ่งเป็นคุณค่าสำคัญที่วิถีชีวิตชนบทยังรักษาไว้ได้ นั่นหมายความว่าปัญหาแก้ได้ด้วยความสำนึกในคุณค่าของวัฒนธรรมที่จะปรับตัวได้โดยไม่สูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง คำสวดหรือเช่นภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นสิ่งที่วัฒนธรรมพยายามแสดงอย่างเป็นรูปธรรมว่ามีอยู่จริง

ในนวนิยายเรื่อง *ในลึกลับ*¹ เฒ่าพงศ์ตัวเอกของเรื่อง ซึ่งเป็นนักหนังสือพิมพ์ ได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ เมื่อถูกให้ออกจากงาน ชนบทบ้านเกิดที่จังหวัดนครศรีธรรมราชก็เป็นที่พักพิง ระหว่างรอเวลาจะเป็นชาวสวน เฒ่าพงศ์ก็ออกท่องเที่ยวหาปลาบริเวณ

¹ งานวิจัยนี้ใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 ปีพ.ศ. 2547

² ต้นฉบับเขียน ธงเบ็ด น่าจะเป็น พง ซึ่งหมายถึง ผูกไว้ ไม่มีความหมายเกี่ยวกับ ธง ซึ่งหมายถึง ผืนผ้าอันเป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์

ทุ่งนาและหนองน้ำใกล้บ้าน จึงได้พบว่าความเอื้อเฟื้อและความสงบในวิถีชีวิตของผู้คนแถบนี้ได้เปลี่ยนแปลงไป

ชาวบ้านหลายรายเลิกอาชีพทำนา เพราะนาฬิกาที่เคยทำได้ถึงปีละสองครั้งกลับตันเขิน สาเหตุก็สืบเนื่องมาจากทางการต้องการใช้ทุ่งแห่งนี้เป็นสนามบินแห่งใหม่ จึงขุดลอกคูคลองใหม่เพื่อให้น้ำไหลเปลี่ยนทิศทาง เมื่อนาฬิกาเปลี่ยนเป็นนาถื่นชาวบ้านหลายรายจึงปล่อยพื้นที่นาให้กลายเป็นป่ากรกร้างเปล่าประโยชน์ บางก็ปรับเปลี่ยนด้วยการยกร่องนาถื่นให้กลายเป็นที่เพาะปลูกพืชสวนและไม้ยืนต้น ชาวบ้านส่วนหนึ่งพอขึ้นหน้าแล้งก็ชักชวนกันไปทำงานก่อสร้าง จากที่เคยปลูกข้าวไว้กินเองก็ต้องกลายมาเป็นคนขายแรงที่ต้องซื้อข้าวกิน ข้าพพอถึงช่วงเศรษฐกิจตกต่ำงานก่อสร้างที่เคยเป็นทางสร้างรายได้ของหลายคนลดน้อยลงไปทุกวัน การลักขโมยวัวควายก็กลับมีขึ้นอีก (30-32)

โดยทั่วไปชาวบ้านสามารถหาอาหารกินด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนโดยไม่ต้องซื้อหา เช่นการจับปลาในท้องที่ ความเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมของชาวบ้านในการหาปลาเกิดขึ้นเมื่อระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพแต่เดิมเปลี่ยนเป็นระบบเศรษฐกิจการค้า แต่ก่อนนั้นหากจะมีการซื้อขายก็เป็นเพียงการซื้อขายกันเองภายในหมู่บ้าน ซึ่งมีเรื่องน้ำจืดน้ำใจและการแบ่งปันระหว่างหมู่ญาติมิตรเจือปนอยู่ด้วย ในระบบเศรษฐกิจแบบนี้ปลาจึงไม่ใช่สินค้าที่ต้องแก่งแย่งกัน บริเวณหนองน้ำนาฬิกาเดิมที่ก็มีแต่ชาวบ้านย่านใกล้เคียงซึ่งคุ้นเคยกันอยู่เท่านั้นที่ลงเบ็ดหาปลา การแก่งแย่งที่ทางและการลักขโมยปลาจึงไม่เคยมีมาก่อน คนหาปลาด้วยกันก็ต่างยึดถือวิถีของการถ้อยที่ถ้อยอาศัยในฐานะที่เป็นคนหาปลา “ทุ่งเดียวกัน” หากพบเห็นปลาติดเบ็ดของใครกำลังจะหลุด ก็ถือเป็นเรื่องที่จะต้องมัดปลาไว้ให้เจ้าของ และการไม่ลักขโมยปลาของใครก็เป็นกฎเกณฑ์ที่คนหาปลาต้องถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ดังเห็นได้ในคุณธรรมของคนหาปลารุ่นเก่าที่ยังหลงเหลืออยู่บ้างอย่างลุงเจิม (110) แต่ต่อมาเมื่อมี “ความเจริญ” แผ่เข้ามา แทนที่จะซื้อขายกันเองในราคาถูก ชาวบ้านอาจนำปลาไปขายในตลาดท้องถิ่นอื่น หรือไม่มีแม่ค้ามารับซื้อถึงบ้านในราคาที่สูงกว่า เมื่อปลากลายเป็นสินค้ามีราคา ท้องที่ในลึกลับก็กลายเป็นที่หมายของทั้งคนในถิ่นที่หาปลาในยามว่างจากงานหลักและพวกตระเวนหาปลาเป็นอาชีพจากถิ่นอื่น ผลกระทบที่ตามมาก็คือ ไม่ค่อยมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เช่นการช่วยมัดปากปลาไว้ให้ผู้เป็นเจ้าของ ตามแบบคุณธรรมของนักหาปลารุ่นเก่า ข้าสิ่งทีเข้ามาแทนที่ก็คือการลักขโมย นักเข้าก็กลายเป็นความขัดแย้ง บางรายที่ถูกขโมยปลาก็หาทางเอาคืนด้วยการดักขวกหนามเพื่อทำร้ายโต้ตอบทั้ง ๆ ที่ไม่รู้ว่าใครเป็นขโมย จนเกิดความหวาดระแวงไม่ไว้ใจกัน เมื่อการหาปลามีจุดมุ่งหมายเพื่อขายให้ได้เงินในระบบเศรษฐกิจการค้า พวกเขาทำทุกวิถีทางและสรรหาวิธีการสารพัดตามแต่ใครจะคิดสร้างหรือเสาะหามาได้ จากที่เคยใช้เบ็ดทงก็เปลี่ยนมาเป็นเบ็ดล่ำมสายยาว จากเหยื่อลูกปูเปลี่ยนมาเป็นเหยื่อไส้เดือนและเหยื่อหอยแครงที่คุณภาพดีกว่า ตลอดจนจนใช้วิธีการใหม่ ๆ อย่างการดักไซที่เรียกกันว่าไซผี คือการดักไซตามพุ่มหญ้าปากที่เพียงแต่ทำทางล่อปลาให้หลงเข้าไซเท่านั้น โดยไม่ต้องเสียเวลาหาเหยื่อให้เหนียวอย่างเบ็ดทงแต่กลับได้ปลาคราวละมาก ๆ เมื่อปลาหาได้ง่าย ๆ ด้วยวิธีการเช่นนี้ จากเดิมที่แหล่งหาปลาใน

เขตท้องทุ่งเป็นถิ่นเสรีไร้การจับจอง ผู้เป็นเจ้าของที่ดินบางรายก็แสดงชัดว่ามีเขตหวงห้ามเพื่อกีดกันผู้อื่น เกิดความขัดแย้งและลงเอยด้วยการทำร้ายกัน

นวนิยายเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าการแก่งแย่งทรัพยากรในท้องทุ่งเมื่อมีการขยายตัวของระบบทุนนิยมดังกล่าวนี้ ไม่ได้ต่างกับการแก่งแย่งชิงดีกันในช่วงการธุรกิจการค้าที่เกิดขึ้นในเมืองใหญ่ที่ตัวเอกได้เคยผ่านพบ ดังในตอนที่เราพบคนหาปลาต่างถิ่นประจันหน้ากับสมพงษ์ พี่ชายของเพื่อน เมื่อนักหาปลาต่างถิ่นพยายามจะจับจองพื้นที่ให้ได้มากที่สุดโดยไม่สนใจว่าที่ตรงไหนจะมีใครทงเบ็ดอยู่ก่อนแล้ว ตัวเอกรู้ดีว่าการที่สมพงษ์ตะโกนเรียกก็เพราะต้องการให้เขาตอบกลับเพื่อจะเอาเสียงเข้าข่มฝ่ายตรงข้าม และการที่เขาขานรับเสียงเรียกของสมพงษ์นั้นเป็นเหมือนการถูกลากเข้าไปร่วมแย่งชิงพื้นที่ แต่เขาก็ยินดีเพราะคิดว่านั่นได้ “สร้างความอุ่นใจให้เพื่อนร่วมหมู่บ้าน ซึ่งควรจะมีสิทธิ์หากินในท้องทุ่งถิ่นนี้อย่างชอบธรรมกว่าคนต่างถิ่น” (204) เด่นพงศ์ได้คิดว่าสถานการณ์ตอนนี้ไม่ต่างจากตอนทำงานหนังสือพิมพ์ เมื่อเจ้าของต้องจัดการกับปัญหาด้วยการลดจำนวนพนักงานในกองบรรณาธิการ เขายังมีทางเลือกหากเลือกจะไม่ขัดแย้งกับผู้ใหญ่ แต่สุดท้ายก็เลือกจะอยู่ข้างฝ่ายเพื่อน ๆ กองบรรณาธิการอย่างไม่ทิ้งกัน (205)

ขณะเดียวกับที่ได้ชี้ให้เห็นภัยของความย่ำแย่ในระบบทุนนิยมและบริโภคนิยมที่มักก่อความโลภและทำลายความเอื้อเฟื้อต่อกัน ก็ได้ชี้ทางออกว่าอยู่ที่คุณค่าของความพอเพียงที่เคยดำรงอยู่ในวิถีเดิม การที่ตัวเอกวาดฝันว่าจะกลับมาทำสวนเพื่อปลูกผักปลูกหญ้าและเลี้ยงเป็ดไก่ไว้กินเอง (26) ก็คือการกลับมาสู่วิถีชีวิตแบบพอเพียง อย่างไรก็ตามการต้องเปลี่ยนจากชีวิตในสังคมธุรกิจที่กินอยู่อย่างหรูหราหมิ่นเหม่ตาในสังคม มาอยู่กับท้องไร่ท้องนาก็ไม่ใช่ง่าย เด่นพงศ์ต้องหมั่นฝึกใจให้ยอมรับกับภาวะปัจจุบันของตัวเอง จากที่เคยมีบัตรเครดิตซึ่งให้อ่านาจซื้ออย่างสุรุ่ยสุร่าย เขาค่อยทยอยใช้หนี้และยกเลิกจนหมดทุกใบ (138) อีกทั้งเมื่อต้องกินต้องใช้ด้วยเงินเล็กน้อยจากการหาปลาซึ่งเทียบไม่ได้กับเงินก้อนใหญ่ที่เคยหาได้ ก็ต้องเตรียมใจเพื่อเรียนรู้ที่จะต้องอยู่ให้ได้ในภาวะเช่นนั้น ดังในตอนที่ได้รับเงินจากการขายปลาซึ่งเป็นรายได้ก้อนแรกหลังจากกลับบ้านมาร่วมหกเดือน เขาเพลินนึกไปถึงรายได้ก้อนใหญ่ที่เคยได้รับ แล้วได้คิดว่าชั่วชีวิตนี้โอกาสเช่นนั้นคงไม่มีอีกแล้ว นับแต่นี้ไปเขาจะต้อง “รู้จักหาเงินสิบเงินร้อย อยู่กินกับเงินสิบเงินร้อยให้ได้ตั้งแต่ตอนนี้” (171) ในเนื้อเรื่องตอนนี้มีบทบรรยายว่าแม้รายได้ก้อนนี้จะเงินแค่หกสิบบาท ไม่พอแม้ค่ากาแฟสักแก้วในร้านหูกที่เขาเคยจ่าย แต่แม้กระนั้นเขาก็ยัง “ภาคภูมิใจในรายได้ก้อนเล็กที่สุด และหายากลำบากที่สุดในรอบสิบปี” (170-171) ในวิถีชีวิตแบบพอเพียง สิ่งที่เขาจะได้รับอาจไม่ใช่ชีวิตที่หรูหราฟุ่มเฟือยอย่างในอดีต แต่เป็นความภาคภูมิใจกับการจะอยู่ได้ด้วยตนเอง และความสุขของชีวิตที่มั่นคงโดยไม่ต้องดิ้นรนวุ่นวายกับการแก่งแย่ง

นวนิยายเรื่องนี้ได้แสดงว่า ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ผลักดันให้คนแก่งแย่งกัน ทางที่จะลดทอนความรุนแรงที่นับวันจะขยายตัวก็คือการให้อภัยและความเอื้อเฟื้อ ดังเห็นได้ในตอนที่ตัวเอกได้ช่วยชายหาปลาบาดเจ็บ แม้จะรู้ว่าเป็นผู้ที่ขโมยเบ็ดของตน ชายคนนี้ได้โดนขวากที่บุญถมดักไว้เพราะโกรธแค้นพวกลักขโมยปลา ส่วนพฤติกรรมลักขโมยของชายคนนี้ก็มาจาก

ความโกรธแค้นคนหาปลาจากถิ่นอื่นที่เข้ามารุกล้ำแย่งชิง ประกอบกับข้ออ้างที่ว่าเดี๋ยวนี้ใคร ๆ ก็เอาของคนอื่นทั้งนั้น (221) ชายหาปลาบาดเจ็บรอดพ้นจากอันตรายครั้งนี้ได้ก็เพราะทุนทางวัฒนธรรมที่ยังมีมากพอของตัวเอง เขาโดนขโมยเบ็ดเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ แต่ก็ไม่เคยคิดจะโต้ตอบ ขณะเดียวกันก็ไม่คิดแบ่งแยกว่านี่คือคนต่างถิ่นหรือคนถิ่นเดียวกัน คุณธรรมที่สำคัญของตัวละครก็คือความเสียสละและความปรารถนาดีต่อคนอื่น แม้บางครั้งที่ความเห็นแก่ตัวอย่างปลุ่ช่นเข้าครอบงำ อย่างเช่นในตอนที่ได้ยินเสียงร้องขอความช่วยเหลือของชายหาปลา เขานึกถามตัวเองขึ้นมาบ้างว่าไม่มีใครได้ยินกันเลยหรือ แล้วทำไมต้องเป็นเขาคนเดียวที่ไม่อาจเพิกเฉยต่อเสียงร้องของคนอื่น แต่สุดท้ายก็ตัดสินใจช่วยทั้งที่ตัวเองก็บาดเจ็บเพราะถูกเบ็ดเกี่ยวเท้า ด้วยคิดว่าการคิดดีและปรารถนาดีต่อคนอื่นที่เขาเคยยึดถือปฏิบัติมาชั่วชีวิตนั้น มีค่าเกินกว่าโยนทิ้งไปอย่างง่ายดาย เพราะความเจ็บปวดเพียงเล็กน้อย ไม่ว่าผู้ที่ส่งเสียงร้องนี้จะเป็นใครก็ตามเขาก็ไม่อาจเดินหนีไปได้ ด้วยว่ามันเคยเป็นเป้าหมายของชีวิต ที่สำคัญคือในใจส่วนลึกของเขายังเชื่อมั่นว่านี่คือสิ่งที่เป็นคนค่าแท้ (214)

จำลองใจเน้นทุนทางวัฒนธรรมในตอนท้ายเรื่อง ด้วยบรรยากาศและกลิ่นอายของประเพณีดั้งเดิมที่ส่งเสริมความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่กัน ซึ่งหลายคนอาจจะลืมนึกไปในวิถีของการแก่งแย่ง นั่นก็คือประเพณีการให้ทานไฟ ประเพณีนี้จัดขึ้นในช่วงปลายฤดูฝนก่อนเข้าสู่หน้าแล้งในเดือนธันวาคม ชาวบ้านในแถบนี้จะชักชวนกันไปวัดเพื่อก่อไฟให้พระสงฆ์ได้คลายหนาว ช่วยกันก่อไฟกองเล็กกองใหญ่ตามลานวัด พระเณรประสงค์จะผิงไฟกองไหนก็ตามสะดวก หลังจากนั้นเจ้าของกองไฟและญาติมิตรก็จะร่วมกันถวายภัตตาหาร ได้ผิงไฟอบอุ่นพร้อมอ้อมใจกับผลบุญ ทั้งได้พบปะญาติมิตร การจบเรื่องโดยกล่าวถึงประเพณีนี้บ่งชี้ว่ามีพลังทางวรรณศิลป์ หลังจากทีนวนิยายเรื่องนี้นำผู้อ่านไปสู่เรื่องราวของการแก่งแย่งแข่งขันทั้งในเมืองและชนบทในวิถีของสังคมใหม่ แล้วแสดงภาพที่ตรงข้ามของการเอื้อเฟื้อแบ่งปันซึ่งอาจพบเห็นได้ในประเพณีเก่าแก่ที่สืบทอดกันมานี้อาจเป็นการจบเรื่องที่ทั้งสร้างความประทับใจแก่ผู้อ่าน และสร้างความตระหนักว่าการหวนกลับมาเข้าใจคุณค่านี้ก็คือทางออกของปัญหาในสังคมยุคใหม่

สรุป

ในช่วงเวลาร่วม 3 ทศวรรษที่ผ่านมา เห็นได้ชัดว่าการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมในด้านวิถีคิดหรือพฤติกรรมที่โยงกับความคิดความเชื่อ เป็นเนื้อหาที่โดดเด่นในนวนิยายแห่งความสำนึกเชิงสังคม ทั้งนี้เนื่องจากผู้สร้างงานเอาใจใส่ต่อปัญหาหลัก ๆ ที่กระทบต่อผู้คน ท่ามกลางผลกระทบของการพัฒนาเศรษฐกิจ ที่ยังไม่ได้สร้างความเสมอภาคทางโอกาสอย่างทั่วถึง ด้วยเหตุนี้ความสำนึกว่ายังมีความไม่เป็นธรรม อันเป็นการสืบต่อจากวรรณกรรมเพื่อชีวิตก็เป็นปัจจัยของการเผยแผ่ความทุกข์ในชีวิต ที่ตกหนักแก่คนเล็กคนน้อยหรือคนชายขอบ สิ่งที่เราต้องเผชิญ แม้ซับซ้อนใหญ่โตเกินกว่าจะค้นหาสมุฏฐานถึงต้นตอและยากจะล้มล้างได้ แต่เชื่อว่า การต่อสู้เพื่อ

ระดับประคองชีวิตจะสิ้นหวังเสียทีเดียว หากมีวิถีคิดและดำรงคุณค่าของตนไว้ได้ ดังที่นักประพันธ์งานในขอบเขตที่ศึกษาพยายามจะแสดงคุณค่าที่น่าชื่นชมในชีวิตของคนเหล่านี้ นวนิยายเรื่อง **ผีเสื้อและดอกไม้** (2521) ของนิพนพานฯ ไม่ปฏิเสธ ว่าความยากจนเป็นข้อจำกัดของชีวิต แต่ขณะเดียวกันก็อาจเป็นแรงผลักดันให้เห็นทางออกได้ หากมีพื้นฐานของความสำเร็จที่หล่อหลอมมาจากต้นแบบแห่งความอดทน ความเสียสละและความรักของครอบครัว อีกทั้งความเกื้อกูลของคนรอบข้าง แม้จะเป็นเพียงหมู่มิตรผู้ยากไร้ด้วยกัน ส่วนคนจนที่ล้มเหลวใน จันทรอก (2523) ของชาติ กอบจิตติ ที่แม้ความรักความผูกพันในครอบครัว และการช่วยเหลือแบ่งปันในหมู่นักยากด้วยกันยังเป็นสิ่งที่พอหาได้ ก็ต้องเผชิญกับภาวะบีบคั้นทางเศรษฐกิจในเมืองใหญ่ที่หนักหน่วงกว่า ความยากจนก็เป็นเหมือนโรคภูมิคุ้มกันบกพร่องที่เปิดทางไปสู่ปัญหาอื่นได้ง่าย อารมณ์ว่าเพราะแรงกระทบของปัญหาที่รุนแรงก็คือตัวการสำคัญที่บ่อนทำลายความรักและการให้อภัยกันของคนในครอบครัว การโทษเวรกรรมของบุญมาเป็นเพียงการให้เหตุผลตามวิถีคิดของชาวบ้านในสังคมไทย นี่คือการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมที่ชวนคิด

ในเมื่อเนื้อหาหรือแก่นเรื่องของการต่อสู้ระหว่างชนชั้นกลายเป็นสูตรสำเร็จที่ฟังหลีกเลียง นักเขียนได้นำเสนอว่าการหยามหมิ่นหรือเกื้อกูลกันภายในชนชั้นเดียวกัน ก็ส่งผลต่อชีวิตได้ ในที่สุดแล้วความลู่ลวงในการดำรงอยู่อย่างมีคุณค่า ก็คือการค้นพบด้วยวุฒิภาวะของตนเอง นวนิยายเรื่องต่อมาของนิพนพานฯ คือ **ปีกความฝัน** (2534) ความยากจนดูจะไม่ใช่ปัญหาสำคัญเท่าปัญหาภายในจิตใจซึ่งถูกกำกับโดยวิถีคิดของบุคคล ความฝันอันตรายเป็นความเพ้อฝันที่ไม่อาจจะประสานกับความจริงได้

ภายหลังที่ชาติ กอบจิตติ วิพากษ์ความอับจนต่อปัญหาว่ามีความเชื่อมโยงกับข้อบกพร่องของแนวคิดเรื่องเวรกรรม ที่อาจส่งผลให้เราเพิกเฉยต่อชะตากรรมของเพื่อนมนุษย์ เพราะขัดทอดความรับผิดชอบไปที่ผู้ประสบเคราะห์กรรม ใน **คำพิพากษา** (2524) ผู้แต่งแผนการโจมตีข้อบกพร่องนี้ด้วยเนื้อหาเชิงปรัชญา (จะกล่าวในบทที่ 4) การรื้อถอนรากฐานของความหลงผิดที่ฝังแน่นในวัฒนธรรมปรากฏในนวนิยายเรื่อง **งู** (2527) ของวิมล ไทรนันทน์ ที่แสดงว่า หากปัญหาข้อบกพร่องทางจริยธรรมของพระภิกษุมีมูลเหตุมาจากมิจฉาทิฐิเพราะหลงยึดติดกับวัตถุ ต้นตอของปัญหาที่ไม่ได้มีอยู่แต่เฉพาะในความคิดของหลวงพ่อนิยในฐานะปัจเจกบุคคลเท่านั้น หากแต่เป็นความเห็นผิดที่หล่อหลอมมาจากต้นแบบและบริบทแวดล้อมของสังคมสงฆ์ ในแง่นี้ชาวบ้านผู้มั่งคั่งกับการทำบุญเพื่อความสบายในชาตินี้หรือชาติหน้า ก็ย่อมต้องรับผิดชอบต่อปัญหาด้วย หากหวังให้ศาสนายังผดุงสังคมต่อไปได้ จะกระทำเพียงแค่กำจัดภิกษุที่ล่อลวงออกไปโดยไม่ใส่ใจกำจัดความเห็นผิดก็ยากจะเป็นไปได้ ใน **คนทรงเจ้า** (2531) วิมลมองปัญหาที่จุดนี้ในระดับที่เป็นการวิพากษ์วิจารณ์ความเชื่อกับการใช้อำนาจที่โยงกับโทสะและราคะ นวนิยายเรื่องนี้ได้แสดงว่าความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อพระไทรนั้นเป็นเพียงสิ่งที่ชาวบ้านสร้างขึ้นจากผลผลิตทางความคิดของตัวเอง นอกจากนี้สังคมยังสร้างขามในฐานะร่างทรงของเจ้าพ่อ หรืออีกนัยหนึ่งหมายถึงเจ้าพ่อที่เป็นตัวเป็นตนขึ้นมาโดยไม่ตั้งใจ ในที่สุดต่างก็ประสบชะตากรรมจากอำนาจ

ของผลผลิตทางความคิดที่ตนร่วมกันสร้างขึ้นโดยปราศจากการตรวจสอบกันถ้วนหน้า ส่วนตัวเอกก็เห็นได้ชัดว่าการได้เรียนรู้ความจริงข้อนี้ก็ไม่ได้นำไปสู่การปล่อยวาง แม้ว่าจะเคยทุกข์ทรมานเมื่อขัดแย้งกับอำนาจแห่งความเชื่อของคนส่วนใหญ่มาก่อนก็ตาม ดังนั้นการที่จะต้านทานต่อความยั่วยวนของการเป็นผู้ครอบครองอำนาจไม่อาจกระทำได้เพียงแค่นี้ในระดับของการใช้วิจารณ์ญาณตรวจสอบตนเอง สิ่งที่ขาดไม่ได้ก็คือความแข็งแกร่งทางจริยธรรมในระดับสูง

ในช่วงทศวรรษ 2540 นวนิยายที่กระตุ้นเตือนให้ฉุกละหุกถึงการหลงติดอยู่ภายใต้ความลวงของสิ่งสมมุติที่คนเราสร้างขึ้น ซึ่งเห็นได้ว่าได้รับแรงกระตุ้นจากปัญหาในบริบทยุคบริโภคนิยมก็คือ *ดอกไม้กลางเมือง* (2545) และ *กลางทะเลลึก* (2546) ของประจักษ์ ลุนาชัย เรื่องแรกแม้จะแสดงปัญหาของโสเภณีซึ่งเป็นคนชายขอบของสังคม ก็ไม่ได้มุ่งไปที่การตีแผ่ความทุกข์ยากเท่ากับการเน้นว่าบุคคลที่เติบโตอย่างแข็งแกร่งแม้อยู่ในบริบทที่ไม่เอื้ออำนวย ก็จะสามารถอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นคน ด้วยความตระหนักถึงคุณค่าที่แท้ผ่านวิจารณ์ญาณของตน โดยเฉพาะในยุคที่เงินและความร่ำรวยกลายเป็นสิ่งชี้วัดคุณค่าของคนเหนือสิ่งอื่น ส่วนใน *กลางทะเลลึก* การวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมทางความคิดของสังคมในนวนิยายเรื่องนี้สะท้อนบทเรียนของประเทศคราวต้องเผชิญกับภัยทางเศรษฐกิจในต้นทศวรรษ เพราะหลงระเหิดกับความเฟื่องฟูในยุคเศรษฐกิจฟองสบู่อย่างไม่ยั้งคิด ความกว้างขวางซับซ้อนในโลกของความจริง นำเสนอในรูปของการประสพเคราะห์กรรมอย่างถ้วนทั่วของลูกเรือสินชัย ๑ เมื่อหลงตื่นตื่นยินดีในลาภลอยแล้วทิ้งเสบียงและปูปลาที่หามาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงไปจนหมด เพื่อให้มีที่ว่างพอสำหรับขนทองคำและสิ่งมีค่าอื่นกลับเข้าฝั่ง และยังแก่งแย่งชิงอำนาจจนหลงทางน้ำมันหมด อำนาจอันร้ายกาจที่แท้คืออำนาจของความโลภนั้นทำให้พวกเขาไม่ฉุกละหุกคิดว่าที่แท้แล้วชีวิตดำรงอยู่ได้ด้วยสิ่งใด เท่ากับว่าผู้แต่งได้แฝงคำเตือนไว้อย่างแยบคายว่าสิ่งที่งำกับไม่ให้คนเราล้าไปสู่ความโลภจนเอาตัวไม่รอดนั้น ก็คือความรู้เท่าทันสิ่งสมมุติและความตระหนักรู้ว่าสิ่งใดคือคุณค่าแท้ของชีวิต

ในแง่ของการวิพากษ์วิจารณ์ทัศนคติทางเพศ นวนิยายที่แสดงเนื้อหาอันนี้ก็คือนิยาย *คำพิพากษา หลังเที่ยงคืน* (2528) *คนทรงเจ้า* และ *ดอกไม้กลางเมือง* ในนวนิยายเรื่องหลังนี้เห็นได้ว่าการตัดสินใจเข้าสู่อาชีพโสเภณีของพิกุลนั้นมีค่านิยมสำเร็จรูปเป็นแรงผลักดันสำคัญที่กำหนดการตัดสินใจของตัวละคร พิกุลตัดสินใจประกอบอาชีพโสเภณีก็เพราะการผูกโยงคุณค่าของเพศหญิงกับการเสียพรหมจรรย์โดยไม่ได้ครอบคู้ จึงคิดว่าเงินจากการขายบริการยังพอชดเชยสิ่งที่สูญเสียไปได้ แต่กลับถลาลงสู่วังวนแห่งการกดขี่จนไม่เหลือคุณค่าของความเป็นคน โดยเฉพาะเมื่อยึดค่านิยมเมืองที่จะอยู่เหนือผู้อื่นด้วยการมีเงิน ใน *คนทรงเจ้า* ตัวละครหญิงอย่างพยับและกาหลงก็ไม่ได้มีบทบาทครอบครองที่ร่วมกันคิดแก้ปัญหา โดยเฉพาะพยับเธอโซครายที่เลือกเมฆซึ่งมองไม่เห็นอย่างอื่นในเพศหญิงนอกจากการเป็นเครื่องสนองตอบทางเพศ เมื่อความสวสวายของเธอลดน้อยถอยลง เมฆไปติดพันหญิงอื่น สถานะของเธอเหลือเพียงเครื่องรองรับความรุนแรงซึ่งเป็นรสนิยมทางเพศที่ผิดปกติของเมฆเท่านั้น ใน *คำพิพากษา* สมทรงก็เป็นตัวละครอีกตัวที่ได้รับความอหิวาต์จากการตัดสินใจอย่างมีอคติของชาวบ้าน พวกเขาอาศัยเพียงแต่ข้อมูลภายนอกและข่าวเล่า

ลือแล้วสร้างข้อสรุปขึ้นมาว่าเธอมีความต้องการทางเพศสูง ไม่เว้นกลางวันกลางคืนและทั้งในที่ลับและที่แจ้ง แม้ผู้อ่านเองก็อาจจะหลงไปกับการให้ข้อมูลของผู้แต่งจนลืมนึกพิจารณาในประเด็นความเป็นหญิงบำของเธอ ว่าเป็นภาวะที่แสดงออกตามสัญชาตญาณโดยปราศจากการควบคุมทางวัฒนธรรม ซึ่งสอดรับอยู่กับแก่นเรื่องที่วิจารณ์วัฒนธรรมฉาบฉวยของชาวบ้าน ที่หลงเชิดชูครูใหญ่ ซึ่งเป็นคนเลวร้าย การไม่ยึดติดกับกฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นต้นเหตุให้ชาวบ้านตัดสินใจอย่างฉาบฉวยนั้น ที่แท้กลับทำให้สมทรงเข้าถึงและรับรู้ได้ถึงความเป็นคนดีในตัวตนของฟัก ส่วนในหลังเที่ยงคืน ก็เห็นได้ว่าความยากจนของโพรยและกำไลนั้นไม่ได้เป็นมูลเหตุของชะตากรรมเท่ากับทัศนคติทางเพศในระบบคิดของสังคมที่ครอบงำเขาทั้งสอง โดยไม่จำเป็นต้องแบ่งฝักแบ่งฝ่ายว่าเป็นมุมมองแบบเพศหญิงหรือชาย เริ่มต้นจากทัศนะที่ว่าเพศหญิงคือเพศที่ด้อยทั้งความสามารถและคุณค่า คุณสมบัติเดียวที่พวกเธอมีอยู่ก็คือการบำบัดความต้องการทางเพศอย่างซื่อสัตย์ ในฐานะที่ผู้เป็นภรรยาคือสมบัติเฉพาะของสามีซึ่งอีกนัยหนึ่งหมายถึงผู้เป็นเจ้าของ พวกเขาจึงมีสิทธิอันชอบธรรมที่จะทำอะไรก็ได้กับสมบัติในครอบครอง เหมือนอย่างที่โพรยกระทำต่อกำไล ขณะเดียวกันเมื่อการสนองความต้องการทางเพศคือความหมายอันเป็นเอกของความเป็นหญิง การครอบครองเธอด้วยการเป็นสามีไม่ว่าจะด้วยวิธีใดก็ตาม ก็เป็นการแสดงความเป็นเจ้าของอย่างไม่มีข้อยกเว้น ความเป็นภรรยาจึงต่ำต้อยกว่าหญิงค้าบริการที่เรียกว่าโสเภณีเสียอีก อย่างไรก็ตามนวนิยายเรื่องนี้ก็ให้ความหวังว่า แม้มูลเหตุเช่นนี้จะฝังอยู่ในระบบคิดของสังคมมานานก็ใช่ว่ายากเกินปลดเปลื้อง หากยังมีความรักเป็นสิ่งยึดเหนี่ยว ช่วงเวลาของการเผชิญปัญหาที่หนักหน่วงที่สุดก็อาจเป็นขณะเดียวกับช่วงเวลาที่จะก้าวพ้นไปจากปัญหา เช่นเดียวกับโพรยหลังจากที่ผ่านช่วงความอับอายเมื่อกำไลเป็นโสเภณี การต้องพจญความทุกข์นั้นทำให้เขาสามารถปลดเปลื้องคติทางเพศที่ฝังหัว จึงได้สัมผัสกับคุณค่าที่แท้จริงในฐานะเพศชายที่ต้องทำหน้าที่พ่อ ส่วนกำไลการที่เธอตะเกียกตะกายกลับไปหาลูกหลังโพรยตายก็หวังได้ว่า ความรักลูกจะทำให้เธอปลดเปลื้องการกำหนดคุณค่าปลอม ๆ ด้วยอคติทางเพศลงได้อย่างที่โพรยเคยทำสำเร็จมาแล้ว

นักประพันธ์ไม่ได้ทำหน้าที่เพียงแค่ชี้ข้อบกพร่องของวัฒนธรรมเท่านั้น นวนิยายบางเรื่องได้แสดงความสำนึกถึงคุณค่าของวัฒนธรรมในสังคมของตนที่กำลังถูกทำลายลงเพราะการเข้ามาของความเจริญทางวัตถุและความทุกข์ยากของชาวบ้านผู้ไร้อำนาจต่อรองในบริบทความเปลี่ยนแปลงของสังคมยุคใหม่ พร้อมกันนั้นก็พยายามจะสกัดเอาคุณค่าที่เป็นแก่นแท้ของวัฒนธรรมที่อาจผดุงสังคมให้อยู่รอดต่อไปได้มาชี้แนะ นวนิยายเรื่อง ทะเลและกาลเวลา (2528) ของอัศศิริ ธรรมโชติ มีแก่นเรื่องที่แสดงถึงความเลวร้ายของความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตชาวประมงชายฝั่ง คุณค่าสำคัญที่พวกเขาต้องสูญเสียไปเมื่อความเจริญของยุคใหม่เข้ามาแทนที่ก็คือการดำรงอยู่ในวิถีที่ต้องบ่มเพาะประสบการณ์จากการเรียนรู้ธรรมชาติเพื่อจะดำรงอยู่อย่างพึ่งพาและสอดคล้องกับธรรมชาติ ซึ่งเป็นวิถีที่บ่มเพาะจิตใจให้แข็งแกร่งและอ่อนนุ่ม เมื่อเทคโนโลยีอันทันสมัยได้เข้ามาแทนที่พวกเขาเรือรุ่นใหม่ก็ถอยห่างจากธรรมชาติและกลายเป็นสิ่งแปลกปลอมของท้องทะเล ปัญหาเหล่านี้ตั้งต้นมาจากการดำเนินงานของรัฐภายใต้กลไกของระบบทุนนิยม ความเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ชาวบ้านสูญเสียคุณค่าในวิถีดั้งเดิมเริ่มต้นขึ้นพร้อมกับการกลับมาของ

ชาวประมงรุ่นใหม่ที่ได้รับการคัดเลือกไปเรียนรู้อุทยานการสมัยใหม่ยังต่างประเทศ การพัฒนาการประมงของรัฐไม่ได้มีจุดมุ่งหวังเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้าน แต่เป็นเม็ดเงินจำนวนมหาศาลที่พวกเรืออวนลากและโรงงานแปรรูปสัตว์น้ำทำกำไรให้รัฐในแต่ละปี เมื่ออุตสาหกรรมประมงเหล่านี้สร้างความเดือดร้อนแก่ชาวบ้านจึงไม่มีใครเหลียวแลแต่ประการใด เมื่อรายได้ลดลงจนไม่เพียงพอต่อการยังชีพ พวกเขาจำต้องหันไปใช้วิธีการที่ผิดกฎหมายและยังทำลายธรรมชาติอย่างการระเบิดปลา ซึ่งก็เป็นเหมือนการทำลายตัวเองอย่างไม่มีทางเลือก ส่วนดีของยุคสมัยจะมีอยู่ก็เพียงหญิงชาวบ้านอาจมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการเป็นลูกจ้างโรงงาน ดังเช่นที่ปรากฏกับน้อยตัวเอกเธอมีเงินมากพอไว้ซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกมากมาย แต่ก็เห็นได้ว่าสิ่งที่เธอคิดว่าจะเป็นเครื่องดับทุกข์เหล่านี้ไม่ได้เคยสร้างความสุขที่จริงแท้ และที่ได้มาก็ไม่คุ้มกับสิ่งสำคัญหลายอย่างที่ต้องสูญเสียไปในชีวิต

ในปลายนาฟ้าเขียว(2532) วัฒน วรรณ ยกรูได้แสดงคุณค่าของความใฝ่ฝันถึงวิถีอิสระของชีวิตของตัวเอง ขณะมีความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจที่กระทบต่อชนบท เมื่อการแข่งขันความสงกรานต์ซึ่งเดิมเป็นการเล่นสนุกเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์แปรเป็นการพนัน หลังมีถนนเข้าสู่ตำบล การเอาชนะกันอย่างเอาเป็นเอาตายด้วยเล่ห์เหลี่ยมสกปรกเพื่อทำร้ายคู่แข่ง ในที่สุดก็นำมาซึ่งความหวาดระแวงไม่ไว้วางใจกันและความขัดแย้งแตกแยกของชุมชน ซึ่งย่อมกระทบต่อวิถีอิสระกรอบเกณฑ์ที่สังคมใช้บังคับมิให้แตกต่างโดยไม่เข้าใจ ประกอบกับการวัดคุณค่าของคน สถานะ และชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นอุปสรรคชีวิตของตัวเองละครผู้ใฝ่หาอิสระนับแต่รุ่นพ่อ ก่อนความเจริญเข้ามาเยือน ก็ยังเป็นปัญหาของคนรุ่นลูก เมื่อยังมีแรงเสริมที่เข้มข้นจากการแข่งขันขับเคี่ยวค้าขายในบริบทของยุคใหม่ การตั้งรับความเปลี่ยนแปลงที่กระทบคุณธรรมการอยู่ร่วมกันในสังคม ก็อยู่ที่การประสานหลักการไปสู่เป้าหมายของบุคคลกับการรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงในบริบทของสังคมยุคใหม่ เมื่อความเจริญและความทันสมัยไหลบ่าเข้าสู่ชนบทอย่างไม่มีใครอาจยับยั้ง ก็คงต้องประสานส่วนดีของแต่ละวิถีเข้าด้วยกัน แม้ไม่อาจหลีกเลี่ยงความสูญเสีย แต่สิ่งที่ต้องรักษาไว้ให้คงอยู่ก็คือ ความใฝ่ฝันของชีวิตและความรักความเข้าใจทั้งระหว่างคนสองคนและญาติมิตรในชุมชน

การหวนกลับมาที่คุณค่าของทุนทางวัฒนธรรมที่เคยดำรงอยู่ในวิถีดั้งเดิมดูจะชัดเจนขึ้นหลังวิกฤติเศรษฐกิจ นักประพันธ์ไม่เพียงแต่ตระหนักถึงคุณค่าที่กำลังจะสูญเสียไป หากแต่พยายามชี้ว่านี่คือทางออกของปัญหา ดังใน สิงห์สาโท (2343) ของวัฒน วรรณ ยกรู และใน ลี (2543) ของจำลอง ฝั่งชลจิตร ประสบการณ์การค้นหาตัวเองของตัวเองในบริบทที่ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ขยายตัวสู่ชนบทในนวนิยายเรื่อง สิงห์สาโท นั้นทำให้เขาได้ค้นพบคุณค่าสำคัญซึ่งเป็นจิตวิญญาณของชนบทก็คือแม่รักสงบแต่ก็มีจิตวิญญาณความเป็นนักบุกเบิกและนักต่อสู้ พวกเขาพร้อมตัวกันเพื่อสู้กับปัญหาการกดขี่ของอิทธิพลอันซับซ้อน แม้ความใฝ่ฝันของสิงห์จะอยู่ที่การสร้างงานศิลปะเพื่อสนองความต้องการส่วนตัว แต่ส่วนผสมอีกด้านคือการสืบทอดจิตวิญญาณของชนบทมาจากปู่เสีย ทำให้เขาร่วมต่อสู้กับชาวบ้านพร้อมทั้งแปรศิลปะแห่งอารมณ์ให้เป็นศิลปะเพื่อรับใช้สังคม นวนิยายเรื่องนี้ได้แสดงประเด็นสำคัญในเส้นทางการค้นหาตัวตนของคนในยุคนี้

ที่น่าจะต่อยอดมาจาก ปลายนาฟ้าเขียว ก็คือความใฝ่ฝันของบุคคลจำเป็นต้องอยู่ในเงื่อนไขของความจริง สิ่งสำคัญที่สุดที่จำเป็นต้องสอบผ่านในยุคที่เต็มไปด้วยภาพลวงตาของหลักการปลอม ๆ และความสับสนระหว่างคุณค่าที่แท้กับการบริโภคเชิงคุณค่า ก็คือการเรียนรู้และเข้าใจความจริง

ส่วนนวนิยายเรื่อง **ในลึก** เมื่อตัวเอกกลับบ้านเกิดหลังต้องลาออกจากการเพราะผลกระทบของภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ก็ได้พบว่าความเอื้อเฟื้อและความสงบในวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่ถิ่นเกิดได้เปลี่ยนแปลงไป การแก่งแย่งทรัพยากรในท้องทุ่งเมื่อมีการขยายตัวของระบบทุนนิยมไม่ได้ต่างจากการแย่งชิงดีกันในวงธุรกิจการค้าที่เกิดขึ้นในเมืองใหญ่ คุณธรรมแห่งความเอื้อเฟื้อถ้อยทีถ้อยอาศัยกันของคนรุ่นเก่าที่เคยดำรงอยู่ในวิถีเศรษฐกิจแบบยังชีพนั้นเลือนหายไปเกือบสิ้นแล้วเพราะความขี้ขลาดของความโลภในระบบทุนนิยมและบริโภคนิยม นวนิยายเรื่องนี้ได้แสดงผ่านประสบการณ์ของตัวเอกว่า ทางออกอยู่ที่การรักษาวิถีชีวิตแบบพอเพียงด้วยความอดทนอดกลั้นและความเมตตาต่อกัน พร้อมกับสร้างความปลอดภัยให้กับการจะอยู่ได้ด้วยตนเองไม่ต้องดิ้นรนร่นวายกับการแก่งแย่ง ขณะเดียวกันก็ได้ชี้ว่าในยุคที่เต็มไปด้วยปัญหาความฉ้อฉลแย่งชิงเช่นนี้ สิ่งที่หลงลืมกันก็คือทุนทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา ดังที่จบเรื่องด้วยภาพที่งดงามของการเอื้อเฟื้อแบ่งปันในประเพณีท้องถิ่นคือ ประเพณีการให้ทานไฟในยามอากาศหนาวเย็น ให้เห็นว่า นี่คือนิยามคุณค่าที่ก่อเกิดความศรัทธาต่อชีวิตและเชื่อมโยงในความสัมพันธ์ของผู้คน ซึ่งไม่ควรปล่อยให้สูญหายไป

กล่าวได้ว่านวนิยายที่ศึกษาในบทนี้ มีลักษณะร่วมที่ความละเอียดถี่ถ้วนของการนำเสนอภาวะวิกฤตหลายประการในชีวิตของผู้คนซึ่งถูกจัดว่าด้อยความสำคัญ แม้เป็นคนส่วนใหญ่ ภาวะวิกฤตเหล่านี้บ้างก็มีปฏิสัมพันธ์กับความเหลื่อมล้ำต่ำสูงในสังคม บ้างก็เกี่ยวข้องกับเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม แต่ทางออกก็จำเป็นต้องผูกพันกับความสำนึกของบุคคล โดยเฉพาะความสำนึกทางคุณธรรม จริยธรรม หรือจริยปรัชญา ในบทต่อไปผู้วิจัยจะได้ศึกษานวนิยายที่อาศัยระบบความคิดเชิงปรัชญาเป็นหลักในการอภิปรายปัญหาชีวิตซึ่งดำรงอยู่ และควรขจัดออกไปได้ด้วยการเรียนรู้ของบุคคล อันจักนำไปสู่ทางรอดของสังคมด้วย